

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТРАНСПОРТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Методичні вказівки
для підготовки до семінарських занять і виконання
самостійної роботи з дисципліни
“ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ”
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 242 Туризм,
освітньою програмою “Туризм”

Київ НТУ 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТРАНСПОРТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Методичні вказівки
для підготовки до семінарських занять і виконання
самостійної роботи з дисципліни
“ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ”
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 242 Туризм,
освітньою програмою “Туризм”

Затверджено
на засіданні науково-методичної ради
Національного транспортного
університету
протокол № ____ від _____ 2022 р.
Перший проректор
професор Олександр ГРИЩУК

Методичні вказівки для підготовки до семінарських занять і виконання самостійної роботи з дисципліни «Історія України та української культури» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 242 Туризм, освітньою програмою «Туризм» / Укл.: І. Б. Автушенко, В. О. Волошенко. К.: НТУ, 2022. 97 с.

Укладачі: І. Б. Автушенко, д. і. н., проф., В. О. Волошенко, к. і. н., доц.

Рецензент: Г. І. Гержод, к. і. н., доц.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ КУРСУ, ПЕРЕЛІК ЗНАНЬ І УМІНЬ, ЯКИМИ ПОВИННІ ОВОЛОДІТИ СТУДЕНТИ ПІСЛЯ ОПАНУВАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Мета вивчення дисципліни «Історія України та української культури»: 1) з позиції патріотичного виховання та гуманізації особистості – формування історичного мислення, національної свідомості та національної ідентичності, активної громадянської позиції, почуття гордості за свою країну, конституційної відповідальності за її долю; 2) з позиції професійної діяльності випускників університету – засвоєння логіки розвитку української історії і культури, формування знань і умінь теоретичного та прикладного характеру з аналізу історико-культурних процесів, що впливають на популяризацію історико-культурної спадщини та розвиток туристичної галузі; формування дискурсивного мислення, що забезпечує вербальне вираження своєї позиції на основі сучасних наукових концепцій; розвиток здатності до публічної комунікації й ефективної самостійної роботи; активізація критичного аналізу, оцінювання і синтезу нових ідей.

Основними завданнями вивчення дисципліни є:

- формування системи знань щодо динаміки та закономірностей історичного процесу на українських землях від найдавніших часів до сьогодення; місця вітчизняної історико-культурної спадщини у розвитку індустрії туризму, ролі розвитку транспорту для посилення потенціалу туристичної галузі;
- теоретична і практична підготовка студентів до застосування базових принципів, категорій, процесів, методів та інструментів сучасної концепції розвитку національної культури;
- ознайомлення із способами популяризації національної історико-культурної спадщини шляхом відвідування історичних та художніх музеїв, виставок, історико-культурних пам'яток; інформування про актуальні події українського історико-культурного процесу;
- формування навичок розуміння сучасності за допомогою аналізу минулого, оволодіння основами методики історичного дослідження, зокрема ретроспективного, порівняльного, діалектичного методу, історичної хронології;
- вироблення навичок наукової роботи з історичними першоджерелами, різноманітною навчальною літературою;
- опанування методів самостійної роботи при підготовці до занять та підсумкового контролю знань.

У результаті вивчення й засвоєння основних положень дисципліни «Історія України та української культури» студент повинен:

Знати:

- концептуальні засади витоків історії українського народу та її місце у загальнолюдських історичних процесах;
- сутність основних історичних подій у минулому та сучасному бутті народів України;

- основні закономірності процесу зародження та розвитку української державності;
- роль історичних особистостей і громадсько-політичних формувань у процесі становлення української державності;
- цивілізаційні витоки і детермінанти української культури й її місце у сучасному світі;
- динаміку становлення та розвитку основних галузей української культури: освіти і науки, образотворчих мистецтв, театру, музики, архітектури, кіномистецтва і т. ін.;
- основні етапи формування світових ідейно-художніх напрямів і стилів в українській культурі;
- сутність сучасних українських державотворчих і національно-культурних проектів у подальшому цивілізаційному поступі народів України.

Вміти:

- на основі набутих знань з історії України та української культури творчо опрацьовувати і критично переосмислювати закономірності національного історико-культурного процесу, багатство світового історичного та культурного досвіду;
- опанувати навички наукового аналізу в оцінці історичних подій, діяльності історичних особистостей та громадсько-політичних формувань;
- оперувати ціннісними нормами та критичним підходом у своїй професійній і повсякденній діяльності, для орієнтації у суспільно-політичному житті, оцінки суспільних та соціокультурних явищ, подій;
- синтезувати набуті знання у відповідне світосприйняття та власну політичну та соціокультурну життєву позицію щодо актуальних політичних проблем сьогодення.

Важливою формою вивчення курсу «Історії України та української культури» є семінарські заняття, в ході яких студенти на основі самостійної підготовки опрацьовують рекомендовану літературу, всебічно й ґрунтовно вивчають найважливіші питання вітчизняного історико-культурного розвитку.

Плани семінарських занять з дисципліни «Історія України та української культури» мають за мету сприяти вивченню історії розвитку українського народу в державотворчому, соціально-політичному та культурному вимірах. Питання, які виносяться на семінарські заняття покликані допомогти студентам усвідомити історичні корені українського народу, етапи його формування, цілісність та наступність його історії – від найдавніших часів до відновлення української державності на сучасному етапі.

Крім планів семінарських занять до навчального посібника вміщено завдання для самостійної роботи з кожної теми курсу, теми індивідуальних завдань до кожної теми курсу, а також списки рекомендованої літератури – базової, узагальнюючої та, окремо до кожного змістового модулю, додаткової.

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань <u>24 СФЕРА</u> <u>ОБСЛУГОВУВАННЯ</u>	<u>обов'язкова</u>
	Спеціальність <u>242 ТУРИЗМ</u>	
Модулів – 3	Освітня програма <u>“ТУРИЗМ”</u>	Рік підготовки 1-Й
Індивідуальне завдання – реферат		Семестр 1-Й
Загальна кількість годин – 90		Лекції
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 3,6		Рівень вищої освіти <u>Перший</u> <u>(бакалаврський)</u> <u>рівень вищої освіти</u>
	Практичні, семінарські	
	<u>16</u> год.	
	Лабораторні	
	____ год.	
	Самостійна робота	
	<u>36</u> год.	
	Індивідуальні завдання:	
	<u>22</u> год.	
Вид контролю:		
Екзамен		

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної індивідуальної роботи становить (%) для денної форми навчання – $32/58 \times 100 = 55,2\%$

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»

Назви модулів і тем	Кількість годин					
	денна форма					
	усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7
Модуль 1						
<u>Модуль 1 «Вітчизняна історія та культура від історичних коренів до ліквідації української державності в другій половині XVIII ст.»</u>						
1. Історія України та української культури як галузь знань; пам'ятки вітчизняної історії та культури як об'єкти туризму	4	1	-		1	2
2. Стародавня доба української історії. Витоки української культури.	5	1	1		1	2
3. Передумови виникнення Давньоруської держави й основні етапи її історії. Галицько-Волинська Русь.	5	1	1		1	2
4. Вплив християнства на розвиток української культури княжої доби (IX – перша половина XIV ст.).	5	1	1		1	2
5. Литовсько-польська доба української історії (друга половина XIV – середина XVII ст.).	4,5	1	0,5		1	2
6. Феномен українського козацтва. Запорізька Січ.	4,5	1	0,5		1	2
7. Українська національна революція 1648–1676 рр.	5	1	1		1	2
8. Українська козацько-гетьманська держава	5	1	1		1	2
9. Українська культура доби середньовіччя та раннього модерну	5	1	1		1	2
Разом за модулем 1	43	9	7		9	18
<u>Модуль 2. “Історія та культура України модерної та постмодерної доби (кінець XVIII – початок XXI ст.)”</u>						
10. Українські землі під владою Російської й Австрійської імперій (кінець XVIII – початок XX ст.)	5	1	1		1	2
11. Національно-культурне відродження в Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст.).	5	1	1		1	2
12. Державотворчі та соціокультурні процеси в Україні за часів національно-демократичної революції 1917–1921 рр.	6	1	1		2	2
13. Українські землі у міжвоєнний період (1921–1939).	4,5	0,5	1		1	2

14. Україна у Другій світовій війні (1939–1945).	5,5	0,5	1		2	2
15. Україна в умовах системної кризи радянської системи (1945–1991).	5,5	0,5	1		2	2
16. Тенденції соціокультурного розвитку України радянської доби. Діячі української культури в еміграції.	5,5	0,5	1		2	2
17. Проголошення і розбудова суверенної України.	5	1	1		1	2
18. Український національний культурний простір на сучасному етапі; роль розвитку транспортних послуг у поглибленні культурних зв'язків та розбудові індустрії культурно-історичного туризму.	5	1	1		1	2
Разом за модулем 2	47	7	9		13	18
Усього годин	90	16	16		22	36
Модуль 3						
Зараховується самостійна робота студентів (усне опитування, конспект опрацьованої літератури) та виконання індивідуальних завдань (реферати, створення тематичних презентацій, доповіді та ін.).						

КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Згідно з вимогами Освітньо-професійної програми дисципліни «Історія України та української культури» забезпечує набуття студентами компетентностей:

Інтегральна компетентність: Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі професійної діяльності 24 «Сфера обслуговування» або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідної науки (зокрема, історичний, ретроспективний, статистичний, аналітичний методи) і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності:

ЗК01. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК03. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо

ЗК10. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово

ЗК12. Навички міжособистісної взаємодії

ЗК14. Здатність працювати в команді та автономно

Програмні результати навчання від вивчення дисципліни «Історія України та української культури»

ПР14. Проявляти повагу до індивідуального і культурного різноманіття

ПР16. Діяти у відповідності з принципами соціальної відповідальності та громадянської свідомості

ПР17. Управляти своїм навчанням з метою самореалізації в професійній туристичній сфері.

Фахівець повинен мати високий рівень професійної підготовки, яка передбачає широку гуманітарну освіту, що включає оволодіння необхідними знаннями у галузі філософії та правових основ освіти; забезпечує необхідний для фахівця рівень комунікації у сферах професійного та ситуативного спілкування іноземною мовою; формує інтелектуальну, творчу особистість, яка має свій оригінальний ораторський стиль, володіє мистецтвом переконуючого слова.

РЕКОМЕНДОВАНА БАЗОВА НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Білоцерківський В. Я. Історія України: [навч. посіб.]. К., 2007.
2. Бойко О. Д. Історія України : [підр. ; 7-е вид., доп.]. К.: Академія, 2018.
3. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. К.: Портал, 2021.
4. Воронова Н.С. Українська культура кінця ХХ - початку ХХ століття: навч. посіб. Слов'янськ, 2019.
5. Історія України та української культури: опорний конспект лекцій для студентів усіх напрямів підготовки денної та заочної форм навчання / О.М. Ковальська, М.Д. Георгієва. К.: НТУ, 2019. 84 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://lib.ntu.edu.ua/catalog/docs/state_and_right/Ковальська Опорний конспект.docx
6. Історія України та української культури: опорний конспект лекцій для студентів усіх напрямів підготовки денної та заочної форм навчання / М.Д. Георгієва. Київ: НТУ, 2020. 85 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://lib.ntu.edu.ua/catalog/docs/state_and_right/state_and_right_12_2021.doc
7. Історія України ХХ – початку ХХІ століття / Під заг. ред. В.А. Смолія. К., 2004.
8. Закович М.М. Культурологія: українська та зарубіжна культура: [навч. посіб.: 4-те вид.]. К., 2009.
9. Новітня історія України (1900-2000): Підручник /А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусев, В.М. Литвин та ін. – 2-ге вид., переробл. і допов. К., 2002.
10. Політична історія України ХХ століття. У 6 т. /І.Ф. Курас, Ю.І. Шаповал, Ю.А. Левенець та ін. К., 2003.
11. Попович М.В. Нарис історії культури України : [2-е вид.]. К., 2001.
12. Українська та зарубіжна культура: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.: [вид. 2-е, перероб. і доп.] / Б. І. Хорошун, Г.І. Гержод, О.М. Язвінська, Л.Г.

- Котик, О.Ю. Сєрова. К., 2010.
13. Українська та зарубіжна культура : [навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. – вид. 2-ге.] / Б. І. Хорошун, О. М. Язвінська, О. Ю. Сєрова. К., 2010.
 14. Шейко В.М. Історія української культури: [навч. посіб.]. К., 2011.
 15. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. К.: Критика, 2005.

Узагальнюючі та довідкові видання:

1. Аркуша О. Г., Кондратюк К.К., Мудрий М.М., Сухий О.М. Час народів. Історія України XIX століття. Л.: ЛНУ ім. І.Франка, 2016.
2. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. К., 1990. Довідник з історії України /За ред. І.З. Підкови, Р.М. Шуста. Вид в 3-х т. К., 1993-1999.
3. Енциклопедія історії України: В 10 т.: А-Я / Редкол: В. Смолій (голова) та ін.. НАН України. Інститут історії України. К., 2003-2013.
4. Кралуок П.М. Історія України «без брому». Розвиток державності на українських землях. Харків, 2020.
5. Литовченко Т. Книга Відлиги. 1954-1964. Харків, 2020.
6. Ложкіна А. Перманентна революція. Мистецтво України XX - початку XXI століття. К.: ArtHuss, 2019.
7. Сорока Ю.В. 100 важливих постатей України. Харків, 2019.
8. Сьомік Б.І. Українці п'яти континентів. Кременчук, 2019.
9. Шкандрій М. Авангардне мистецтво в Україні. 1910-1930: пам'ять, за яку варто боротися / пер. з англ. І. Семенюк. Х.: Фабула, 2021.
10. Яневський Д.Б. Грушевський. Скоропадський. Петлюра. Харків, 2020.

Інформаційні ресурси:

1. Кабінет Міністрів України. Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>
2. Законодавство України. Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>
3. Закон України про туризм: Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
4. Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Деякі питання діяльності Державного агентства розвитку туризму. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1162-2019-%D0%BF>
6. Інститут історії НАН України. Режим доступу: www.history.org.ua.
7. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Режим доступу: www.nbuv.gov.ua.
8. Національна парламентська бібліотека України. Режим доступу: www.nplu.kiev.ua

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ З ПОДАЛЬШИМ ПЕРЕКЛАДОМ У ДЕРЖАВНУ ОЦІНКУ

Оцінювання знань на іспитах здійснюється за 100-бальною шкалою з подальшим перекладом у державну оцінку. Під час визначення загальної семестрової оцінки з навчальної дисципліни на іспиті вага оцінки за поточну роботу та безпосередньо одержаної на іспиті, становлять 60% і 40% відповідно. Механізм приведення системи оцінювання знань до вітчизняної системи та до європейської системи ECTS наведений нижче.

<i>ОЦІНКА</i>			
<i>За національною шкалою</i>	<i>За шкалою ECTS</i>		<i>Цифрова (у балах)</i>
“відмінно”	A	ВІДМІННО – відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок	90–100
“добре”	B	ДУЖЕ ДОБРЕ – вище середнього стандарту, але з деякими поширеними помилками	82–89
	C	ДОБРЕ – в цілому хороша робота, але з помітними помилками	75–81
“задовільно”	D	ЗАДОВІЛЬНО – пристойно, але із значними недоліками	64–74
	E	ДОСТАТНЬО – є відповідною мінімальним вимогам	60–63
“незадовільно”	FX	НЕЗАДОВІЛЬНО – недостатньо: необхідно допрацювати	35–59
	F	НЕЗАДОВІЛЬНО – необхідно переробити	1–34

МОДУЛЬ 1. ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА ВІД ІСТОРИЧНИХ КОРЕНІВ ДО ЛІКВІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ.

Тема 1. Стародавня доба української історії. Витоки української культури

План семінарського заняття

1. Перші державні утворення на території України
2. Праслов'янський етногенез. Венеди, склавини, анти.
3. Релігія та міфологія східних слов'ян.

Перше питання

Відповідаючи на питання потрібно зазначити, що найдавніше з відомих нам військово-політичних об'єднань на півдні України було створено кіммерійцями в кінці II тис. до н.е. Вони були добрими наїзниками, мали велике кінне військо і здійснювали походи в Малу Азію. У першій половині VII ст. до н.е. кіммерійців витіснили скіфи, які створили свою могутню державу – Велику Скіфію. Потрібно зазначити, що в часи свого розквіту скіфське суспільство поділялося на кілька груп племен: скіфи-орачі, що жили між Дністром і Дніпром; скіфи-кочівники і царські скіфи, які володіли степовими просторами Лівобережжя і Правобережжя Дніпра. На схід від Дніпра в Лісостепу мешкали скіфи-землероби, яких оточували підкорені ними численні народи, що платили їм велику данину. Вони мали свою самобутню культуру, яка збереглася до наших днів у вигляді курганів – місць поховання. У цих курганах знайдено багато археологічних знахідок, які дають нам уявлення про ту епоху, про побут та культуру народу.

Скіфів витіснили сармати в III ст. до н.е. Своєї держави вони не створили, а їхня культура була близькою до скіфської. Основними заняттями сарматів були кочове скотарство, полювання, військова справа. На початку нової ери частина сарматів опанувала землеробство. Займалися ремеслами – ткацтвом, гончарством, ковальством і ін. Військо сарматів складалося з важкоозброєної піхоти та кінноти. Основні види наступальної зброї — луки, списи, мечі; мали панцирі, щити. Сармати навіть брали участь у війнах проти Риму. А потім сарматські вершники навіть служили Риму. В середині III ст. н. е. сарматські племена підкорили готи – германські племена з Прибалтики. Готи (II–IV ст. н.е.) – германські племена, з'явилися на території України в середині II ст. й витіснили сарматів. Вестготи просунулися на захід від Дністра, а остготи осіли в пониззі Дніпра. На початку IV ст. остготські племена об'єдналися в державу на чолі з королем Германаріхом. Із наступом гунів у середині IV ст. частина остготів перейшла на правий берег Дунаю на територію Римської імперії, а решта була знищена або асимільована гунами. Гуни (III–IV ст. н.е.) прийшли з монгольських степів. В Україні, у Північному Причорномор'ї гунські племена і зруйнували майже всі грецькі міста-держави. Вистояли тільки Херсонес і Пантікапей. У IV ст., гуни розбили готів і тривалий час панували в причорноморських степах на території від Азовського моря до Дунаю. Вони були войовничими, схильними до завоювання, здійснювали походи на Західну

Європу. Але після 453 р. держава гунів почала занепадати. Це було пов'язано зі смертю їх правителя – Аттіли.

Із VII ст. до н.е. в Північному Причорномор'ї переселенці із Греції засновують свої міста: Ольвія, Тіра, Феодосія, Херсонес, Пантікапей та інші. Потрібно назвати причини грецької колонізації Північного Причорномор'я. Невдовзі ці міста стають незалежними – містами-державами (VII – I ст. до н.е.), а пізніше (I ст. до н.е. – III ст. н.е.) опиняються під владою Риму. Найбільшого розквіту держави досягли у VI – IV ст. до н.е. Найбільш відомі міста: Ольвія, Херсонес, Боспорське царство. За формою правління міста-держави були республіками: демократичними (де вирішальну роль у політичному житті відігравав демос) або аристократичними (де влада фактично належала рабовласницькій аристократії). Але були і монархії – Боспорське царство, яке виникла у V ст. до н.е. і об'єднало під своєю владою 20 міст на чолі з Пантікапеем. В IV ст. н.е. Боспорська держава розпалася під ударами гунів. Господарство античних міст-держав було засноване на жорстокій експлуатації рабів. Міста-держави торгували з Грецією і з північними сусідами (скіфами та сарматами). У Грецію вивозили хліб, худобу, шкіру, хутро, рабів. Сусідам продавали вино, зброю, тканини, вироби мистецтва та ін. Ремесло досягло високого рівня розвитку і славилось виробництвом металевих, керамічних, ювелірних виробів, ткацтвом. У землеробстві вирощували пшеницю, ячмінь, просо, виноград, яблука, груші тощо. Не останню роль відігравали скотарство і рибалство. Духовна культура досягла високого рівня розвитку: розвивалися освіта, наука, література, музика, театр, скульптура, архітектура. Культуру міст-держав визначають як чорноморський варіант античної культури. У IV ст. н.е. під натиском гунів більшість античних міст-держав припинили своє існування. Наприкінці відповіді потрібно вказати яку роль в розвитку цивілізації праслов'янського світу відіграли античні міста-держави.

Друге питання

При відповіді на дане питання потрібно зазначити, що I тис. до н.е. – це пізній період праслов'янської історії, коли відбувалося формування праслов'янських племен: переселенські рухи різних етнічних груп, їх змішування, асиміляція, взаємовпливи та ін. У цьому частково брали участь племена лужицької культури, певною мірою висоцької та чорноліської. Потрібно охарактеризувати заняття, господарство та вірування праслов'янських племен.

На початку I тис. н.е. на історичну арену впевнено виходять слов'яни, які мали автохтонний характер і були однією із найчисельніших груп індоєвропейської спільності. Їхнього прабатьківщиною була територія між Дністром і Дніпром та Карпатами і Верхньою Віслою. На початку нашої ери слов'яни сформувалися як самостійна етнічна спільність, яка співіснувала з германцями, фракійцями, сарматами, балтами, угрофінами. На «варварські» слов'янські племена поширювався вплив Римської імперії. В середині I тис. н.е. слов'яни розділилися на східних, західних і південних. В цей же час імовірно починається формування праукраїнських слов'янських племен з територією на лівому і правому середньому Подніпров'ї, Наддністрянщині та правобережжі

Вісли.

Згадки про слов'ян зустрічаються у письмових джерелах лише з початку I тис. н.е., коли вони виступали на історичній арені Європи як уже сформована політична сила. Їх характеризують візантійські автори Йордан, Маврикій та ін. під назвою венедів, антів та склавинів, як численний народ.

Візантійський історик Йордан виділяє в середині I тис. н.е. племена антів та склавинів. Він підкреслює, що наймогутнішим союзом племен були анти, які мешкали на північ від Чорного моря між Дністром і Дніпром.

Про розвиток східних слов'ян напередодні утворення держави в IX ст. йдеться в літописі «Повісті минулих літ». Потрібно сказати, що на території України проживали східнослов'янські племена полян, древлян, сіверян, уличів. Саме з нащадків цих племен бере початок український народ. Центрами розселення племен ставали міста. Племена об'єднувалися у союзи племен. Союзи племен поступово переростали в утворення більш високого рівня – племінні князіння.

Третє питання

Основою світогляду східних слов'ян були їхні **релігійні вірування та міфологія** (система уявлень про народження та впорядкування світу).

Ранні релігійні вірування стародавніх слов'ян містили елементи первісних форм релігії, які з часом трансформувались у складний симбіоз **язичницьких** (політеїстичних) вірувань.

Слов'янські племена мали свої **пантеони** (групи) богів. Немає єдиної думки щодо верховного божества слов'ян. Крім Перуна ним міг бути *Род* – стародавній землеробський бог, божество всієї природи. У літописах згадуються також слов'янські боги сонця – *Сварог*, *Дажбог*, *Хор*. *Стрибог* був богом вітру, *Велес* – богом тварин, *Симаргл* – богом рослин. Богинею - матір'ю світу вважалась *Лада*. Заняття землеробством сприяли утвердженню *культу Матері-Землі*. Згідно міфологічних уявлень, бог Сварог дав людям плуг і навчив їх обробляти землю. Матір - Землю символізувала богиня *Берегиня*. Земля вважалась центром Всесвіту, уособленням якого було Прадерево світу. Зв'язок господарських практик, релігійних вірувань і раціонального осмислення світу знайшов відображення у добре розробленому *релігійному календарі*, який охоплював увесь хліборобський господарський цикл.

В уявленнях слов'ян вся природа була живою, населеною безліччю різних божеств, які доповнювали основний пантеон слов'янських богів: *русалії*, *домовики*, *водяники*, *лісовики* та ін. Відлунням тотемізму було вшанування дерев і птахів, які вважались покровителями якогось роду або племені. Анімістичні вірування відгукувались культом предків. Предки, за уявленнями давніх слов'ян, супроводжували всі важливі події у житті. На честь них влаштовували свята, виконували обрядові дії.

Для відправлення своїх обрядів слов'яни-язичники будували культові споруди. Найбільшими з яких були *святилища* – місця молінь і жертвоприношень, на кожному з яких центральне місце посідав *ідол*. Найвідомішим є *Збручанський ідол* (знайдений у р. Збруч біля с. Городниця). Це чотирьохгранний стовп заввишки 2,7 м. з серією зображень, розміщених у

трьох ярусах на кожній грані, що відображало уявлення слов'ян про побудову Всесвіту. *На горі* по кожному боці зображені фігури чотирьох божеств під однією спільною шапкою, яка символізує небо. *У середньому ярусі* розміщені фігури чоловіків і жінок – відображення уявлень про землю, обжиту людьми. *Нижній ярус* – це зображення таємничих підземних богів, які тримають на собі землю.

Зображення на Збручанському ідолі корелюють із символікою *Прадерева світу*, яке було універсальним синтезом всіх рівнів слов'янської міфології. У ньому в образній формі змодельована *потрійна вертикальна структура світу* (небо, земля, підземелля) та *чотиривимірний горизонтальний* (північ, захід, південь, схід). В календарних обрядах зелене і квітуче дерево було відображенням уявлень про цілісну картину світу.

Міфологізація історичної традиції призводить до появи *міфологічного епосу*. Серед його героїв – *Кий, Щек, Хорив та їхня сестра Либідь*, які вважаються засновниками м. Києва. Протівниками цих героїв виступають персонажі змієподібної форми та різні чудовиська.

Релігійні вірування і міфологія стародавніх слов'ян стали важливою складовою формування культурного поля Київській Русі.

Теми індивідуальних завдань

1. Теорії походження людини та поява людини на території України.
2. Еволюція знарядь праці давніх людей як чинник розвитку людського суспільства.
3. Основні підходи до проблеми походження та розвитку трипільців на території України.
4. Риси матеріальної і духовної культури первісності та їх прояви на території України.

Додаткова література

1. Історія української культури у п'яти томах. Т. Історія культури давнього населення України. К., 2001.
2. Крижанівський М. Трипільський світ. Українська культура. 2003. №11-12.
3. Мурзин В.Ю. Происхождение скифов: основные этапы формирования скифского этноса. К., 1990.
4. Мицик В. Хто заснував Трипільську культуру. Українська культура. 2002. №2.
5. Шилов Ю. Праслов'янська Аратта. Трипілля (культурологічний вісник). 2003. №4.

Тема 2. Передумови виникнення Давньоруської держави й основні етапи її історії. Галицько-Волинська Русь. Вплив християнства на розвиток української культури княжої доби (IX – перша половина XIV ст.)

План семінарського заняття

1. Передумови утворення і основні періоди розвитку Давньоруської держави та теорії її походження.
2. Політичний і соціально-економічний розвиток Київської Русі.
3. Утворення Галицько-Волинського князівства, його політичний і соціально-економічний розвиток та історичне значення.
4. Вплив християнства на розвиток освіти, науки та літератури.
5. Архітектура і образотворче мистецтво княжої доби.

Перше питання

Розглядаючи перше питання треба зазначити, що союзи східнослов'янських племен, частина яких у VII–IX ст. перетворилася на протодержавні об'єднання (полянське, дулібське, волинянське), стали фундаментом утворення держави. На кінець IX ст. ряд із них, зокрема дулібське й волинянське, занепали. Однак, піднеслося полянське, що утворило в кінці VII – на початку IX ст. Київське князівство. Значно пізніше, зокрема в середині IX ст. виникло протодержавне об'єднання ільменських словенів. Їх об'єднання наприкінці IX ст. стало вирішальним кроком на шляху створення східнослов'янської держави з центром у Києві, яку джерела називають Руссю, або Руською землею, а історики – Київською Руссю.

Київська Русь – осучаснена назва держави східних слов'ян, що існувала в IX ст. – XIII ст. Займала територію Східної Європи від Балтійського моря до Чорного моря, від Сяну на заході до Волги та Оки на сході, її площа становила близько 800 тис. кв. км. В історії Київської Русі можна виділити три послідовних періоди:

- період становлення та еволюції державних структур, що хронологічно охоплює кінець VIII–X ст.
- період найбільшого піднесення і розвитку Київської Русі кінець X–XI ст.
- період політичної роздробленості Київської Русі кінець XI–XIII ст.

Питання щодо походження Давньоруської держави виникло в середині XVIII ст. Німецькі вчені, члени Російської академії наук Г. Байєр та Г. Міллер, обстоювали **скандинавське походження** давньоруської державності. Натомість М. Ломоносов заклав основи **антинорманізму**, що стало одним із виявів зростання національної самосвідомості. Методологічною підвалиною норманської теорії було уявлення про утворення держави одночасним актом, внаслідок діяльності історичної особи. Так само думали й антинорманісти. Тому аж до кінця XIX ст. в центрі уваги як норманістів, так і антинорманістів стояли наріжні питання – етнічної належності літописних варягів (норманів), появи перших руських князів, природи назви «Русь». До 1920-х рр. на підставі

різноманітних джерел – історичних, археологічних, мовних – сформувалася думка про провідну роль скандинавів у політичному житті Східної Європи.

Опрацювання сучасної теорії виникнення держави внаслідок довготривалого соціально-економічного розвитку суспільства, праці радянських істориків та археологів, які довели, що східнослов'янське суспільство ще до літописного запрошення варягів мало протодержавні утворення, – все це докорінно змінило уявлення про контроль скандинавів на Русі. Норманська теорія як проблема походження Давньоруської держави втратила наукове значення. Доцільно згадати також і *хозарську гіпотезу*, що виводила коріння Київської держави з Хозарського каганату (О. Прицак – США).

Друге питання

Відповідаючи на дане питання потрібно зазначити, що Київська держава спершу не була чітко централізованою. За формою правління вона вважалася ранньофеодальною монархією, яка трималася на системі військово – і державно служилого землеволодіння. Протягом IX–XIII ст. влада зазнала складної трансформації. **Князь** зосереджував у своїх руках законодавчу, виконавчу, судову та військову владу.

Дружина – примітивний апарат управління, судочинства та збирання данини. У добу піднесення Київської Русі, коли формується централізована монархія: вся повнота влади дедалі більше зосереджується в руках князя, дружина відходить від державних справ, а на рішення князя впливає лише частина старших дружинників та вихідців зі старої племінної аристократії – бояри.

Боярська рада – дорадчий орган при князеві. За часів Київської Русі до боярської ради входили старші дружинники, міська еліта та представники вищого духовенства, з якими князь обговорював питання оголошення війни та миру, укладення угод тощо. У разі відсутності князя або після його смерті рада ставала основним органом влади, у компетенції якої були не тільки питання внутрішньої та зовнішньої політики, а й обрання та встановлення влади наступного князя. Проте боярська рада залежала від князя і не була повноцінним державним інститутом з чітко визначеними функціями.

Віче – це народні збори дорослого чоловічого населення, що вирішували важливі громадські та державні справи. Цей орган пережиток общинних відносин. У добу посилення монархії та централізму віча занепали, а в період ослаблення князівської влади знову відродилися. Право скликати віче мали князь, митрополит або ж самі жителі міста. Віче мало досить широкі права: оголошувало війну і укладало мир, виганяло або ж запрошувало князя, розпоряджалося фінансовими та земельними ресурсами, усувало адміністрацію, чинило вічовий суд. Механізм прийняття рішень був дуже простим: підтримка або ж заперечення висловлювалися гучним криком. Віче все ж мало обмежену самостійність і рідко виступало із законодавчими ініціативами.

Князь, боярська рада, віче – це носії різних форм державності; основні елементи трьох моделей управління – монархічної, аристократичної та

демократичної. Домінувала переважно князівська влада, але в періоди її ослаблення на перші ролі висувалися боярська рада і віче. Механізм політичної влади Давньоруської держави характеризується не тільки співпрацею, а й суперництвом і протистоянням його елементів, що, безумовно, надавало динаміки суспільному розвитку. Проте на відміну від князя боярська рада і віче не стали постійними органами влади з чітко окресленими функціями.

Соціально-економічний розвиток. Дати характеристику становлення феодальних відносин у Давньоруській державі, що відбувалися в загальноєвропейському руслі: від державних форм до вотчинних. Цей процес був складним, тривалим і розгортався поетапно. Спочатку в IX ст. формується система експлуатації всього вільного населення військовою знаттю. Основним елементом цієї системи була данина, «полюддя». У X ст. стався переворот у поземельних відносинах: князі захоплюють і концентрують у своїх руках общинні землі, внаслідок чого виникає вотчинне землеволодіння великого князя. Наступним кроком у процесі феодалізації стала поява в XI ст. земельної власності верхівки служилої знаті – бояр та православної церкви.

У X-XII ст. активно формувалися васальні відносини у давньоруському суспільстві: за вірну службу князь дарував своїм боярам та дружинникам міста і села. Дарувалася не тільки територія, а право стягувати податки. Так поступово склалася помісна форма феодального землеволодіння, яка не передбачала передачі землі в спадок та її відчуження без згоди князя. *З ослабленням князівської влади, посиленням відцентрових тенденцій у державі дедалі більшого поширення набирає вотчина – спадкове володіння.*

У X-XIII ст. з поглибленням процесів феодалізації Русі ускладнювалася ієрархічна структура панівного класу, основними категоріями якого були князі, бояри та дружинники. Активно йшов процес диференціації серед феодально залежного населення. Основними його верствами були: смерди, закупи, рядовичі, челядь, холопи; міське населення – купці, ремісники, чернь.

За феодалізму земля була основним засобом виробництва. Право володіння нею стало юридичним підґрунтям, економічною основою отримання феодалами земельної ренти від залежних селян. Характерними рисами формування відносин залежності були пряме насильство та економічне закабалення смердів.

Історія Київської Русі знає три види ренти:

- на ранньому етапі феодалізму домінувала *натуральна рента* (оброк продуктами), формою якого було “полюддя”;
- захоплення феодальною елітою общинних земель та формування вотчини призвели до появи *відробіткової ренти*;
- розвиток товарно-грошових відносин зумовив зародження в X ст. *грошової ренти*, яка згодом стала найпоширенішою.

Потрібно охарактеризувати основні форми господарювання: сільське господарство, ремесло, торгівлю, показати основні здобутки в цих сферах.

Третє питання

Галицько-Волинське велике князівство (держава) – утворено Романом Мстиславовичем у 1199 р. внаслідок об'єднання Галицького і Волинського князівств (столиця Галич), що стало важливим етапом в історії української державності. Галицько-Волинське князівство було найбільшим і наймогутнішим серед удільних князівств, що виділилися на українських землях після розпаду Київської держави. У різні періоди до складу Галицько-Волинського князівства входили Галицьке, Перемишльське, Звенигородське, Тербовлянське, Володимир-Волинське, Луцьке, Белзьке, Берестейське та ін. удільні князівства. 1203 р. Роман Мстиславович поширив свою владу на Київщину та Переяславщину.

Із загибеллю Романа у 1205 р. бунтівне Галицьке боярство розпочало криваву феодалну війну, що тривала 40 років. Галицько-Волинське князівство розпалося. В його окремих волостях і містах влада перейшла до удільних князів та бояр.

Внаслідок тривалої боротьби з боярською опозицією син Романа Данило 1238 р. відновлює Галицько-Волинське князівство. Відтоді Галицько-Волинське князівство було міцним державним організмом.

Багато сил і енергії Данило Галицький доклав до об'єднання Південно-Західної Русі, а після встановлення монгольського ярма – до створення антимонгольської коаліції князів. З цією метою він не тільки вступив у союз із володимиро-суздальським князем Андрієм, а й прийняв 1253 р. корону з рук папи, що обіцяв організувати хрестовий похід проти монголів. Однак надії Данила не справилися. Роздроблена Русь, князі якої зав'язли у власних справах і ворогували між собою, була нездатною об'єднатися для відсічі монголам. А сподівання на допомогу Заходу виявилися марними. 1258 р. монгольський воєначальник Бурундай звелів Данилові та Василькові зруйнувати укріплення галицьких і волинських міст і скоритися його владі. Це тяжко вразило Данила. Його смерть 1264 р. призвела до нового, тепер уже остаточного, розпаду Галицько-Волинського великого князівства. На руїнах останнього виникло кілька удільних князівств, найбільшим і найсильнішим зпоміж яких було об'єднане Галицько-Перемишльське на чолі з Даниловим сином Левом. Ослаблена Галицько-Волинська Русь так і не звелася на ноги і в середині XIV ст. стала легкою здобиччю польського короля і литовського великого князя.

Підводячи підсумки по третьому питанню, слід зазначити, що Галицько-Волинська держава була наслідком розвитку продуктивних сил руського суспільства і диференціації великої феодалної власності. Це свідчило про те, що в тяжкі часи свого існування український народ не переривав справи державотворення, боровся за неї, підтримуючи владу своїх князів.

Це була друга велика держава в українських землях після Київської Русі, що продовжила її культурні традиції. Забезпечила високий рівень економічного та духовно-культурного розвитку українських земель. Своєю орієнтацією на Захід відкрила доступ в українські землі західноєвропейським культурним впливам. Продовжила славні дипломатичні традиції Київської Русі, ще 100

років після встановлення золотоординського іґа представляло східнослов'янську державність на міжнародній арені.

Четверте питання

Приступаючи до вивчення питання, слід наголосити, що вирішальне значення для культурного розвитку Київської Русі відіграла **реформа із запровадження християнства (988 р.)** як релігії державного значення. Культурні зв'язки з Візантією сприяли запозиченню досвіду у розвитку словесності, книжності, містобудуванні, мистецьких форм тощо. Процес християнізації супроводжувався *переплетінням запозичених елементів культури Візантії із місцевими культурними традиціями*, заснованими на язичництві.

Варто зазначити, що у різних формах писемність поширилась на території східнослов'янського світу раніше офіційного запровадження християнства, але найдавнішими слов'янськими азбуками вважаються *глаголиця і кирилиця*.

Поширенню грамотності сприяло прийняття християнства. Піклування про освіту взяли на себе **церква і держава**. Утворюються три види шкіл: 1) *палацова школа* (державний заклад, що утримувався за рахунок князя), 2) *школи «книжного вчення»* (для підготовки священників), 3) *школи домашнього навчання* (переважно для ремісничого населення міст). Осередками розвитку освіти стають храми та монастирі. Через посередництво Візантії в середньовічній освіті на Русі стають популярними такі галузі знань, як філософія, діалектика, грамати́ка, всесвітня географія та історія, космографія тощо.

Непересічне значення для розвитку правознавства мала **збірка законів «Руська правда»**. Енциклопедичним змістом відзначався **«Ізборник Святослава»** (1073). Історичні події описували у **літописах** – історичних творах, в яких події і факти подані в хронологічному порідку за роками. Найвідоміші літописи: *Найдавніший Київський звід* (пер. пол. XI ст.), *Перший* та *Другий Печерські літописні звади* (др. пол. XI ст., укладачі – *Никон* та *Іоанн*), *«Повість минулих літ»* (1113, укладач – *Нестор*). У середині XIII ст. у м. Холм було складено початкову частину *Галицько-Волинського літопису*.

Центрами розвитку освіти у **Галицько-Волинській державі** були Володимир, Галич, Перемишль, Холм. В освітньому житті так само велику роль відігравали церковні установи – монастирі, єпископії, парафії. Центрами освіти

Після християнізації Київської Русі швидко розвивалася **книжна справа**. Найдавнішою точно датованою книгою вважається *«Остромирове Євангеліє»* (1056-1057). У **розвитку давньоруської літератури виділяється два напрями: перекладна література**, оригінали творів якої йшли на Русь з Болгарії, Сербії, Візантії, Риму та ін.; та **оригінальна література**, яка витворювалася своїми авторами на місцевому ґрунті. Переважна частина творів мала церковний характер. В *оригінальній літературі* головною ідеєю стала ідея величі рідної землі, що проявлялося навіть у *патериках* – збірках легенд і житій («Києво-Печерський патерик») та *житійній літературі* (приміром, житіях княгині Ольги та князя Володимира, засновника Лаври Феодосія Печерського тощо). Серед визначних пам'яток *світської оригінальної літератури*, крім *літописів*, слід назвати «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, «Повчання дітям» Володимира Мономаха (1117), «Слово о полку Ігоревім» (1187) тощо.

П'яте питання

Готуючи відповідь на це питання слід звернути увагу на те, що тривалий час архітектурний облік міст Київської Русі визначався *рубленими дерев'яними будівлями*. Запровадження християнства призвело до розвитку *кам'яної архітектури*. У Київській Русі сформувалася власна культура будівництва.

Характерною рисою **сакральної архітектури** була багатокупольність. Першою кам'яною сакральною спорудою Києва була *Десятинна церква*. Чимало спільних рис з нею мав *Спасо-Преображенський собор* у Чернігові (XI ст.). Перлиною давньоруського зодчества вважається *Софійський собор* Києва (1037). велич якого наочно втілювала ідею прилучення Русі до християнської цивілізації. З кінця XI ст. храми стають меншими за розмірами, але строкатішими в оздобленні. Серед видатних архітектурних споруд цього часу — *Михайлівський собор* Видубицького монастиря, *Успенський собор* Києво-Печерської лаври у Києві, *Спасо-Преображенський та Борисоглібський собори* у Чернігові тощо. З 20-40 рр. XII ст. остаточно оформлюються місцеві архітектурні школи, з-поміж яких виділяються київська, чернігівська, переяславська, галицька. Серед чинників, які визначили розвиток кам'яної сакральної архітектури Галицько-Волинської держави, були: 1) витворення візантійсько-романського стилю (*Собор св. Івана в Перемишлі, поч. XII ст.*). 2) поява галицької архітектурної школи (*церква Св. Пантелеймона в Галичі, бл. 1200 р.; церква св. Івана у Холмі, 1237 р.*).

Найстаршою з відомих кам'яних будівель **цивільного призначення** Київської Русі вважається *палац Ігоря та Ольги*. Пишними палацами, окрім Києва, були прикрашені також Чернігів, Переслав, Білгород та інші князівські міста. У **фортифікаційній архітектурі** зберігалися традиції давньослов'янського будівництва – укріплення-городища обносили земляними валами та ровами з частоколами. У валах робили ворота. За часів Ярослава Мудрого було троє таких воріт – південні Лядські, західні та парадні Софійські Золоті. Яскравим виразом майстерності будівничих Галицько-Волинської держави була п'ятиповерхова дерев'яна наскельна фортеця IX-XVI ст. *Тустань*. З XIII ст. зводяться високі кам'яні стіни фортець, оборонні башти з бійницями.

З культовою архітектурою був тісно пов'язаний **монументальний живопис** у вигляді *фресок* (живопис водяними фарбами по сирій штукатурці) і *мозаїк* (зображення із різнокольорових частинок скла, кольорового каменю, емалі тощо). Значне місце в системі розписів належить *орнаментам*.

Значного розвитку набуло **станкове мистецтво** (термін, яким позначають твори образотворчого мистецтва, що мають самостійний характер), у цей період представлене *іконописом*. Перші ікони привозили з Візантії. Наприкінці XI ст. склалася Київська школа іконопису. Знаними сайстрами були ченці *Алімній та Григорій*. На межі XII-XIII ст. з'являються ікони з зображеннями місцевих «святих» (приміром, «*Борис і Гліб*»). Серед іконописних шедеврів, створених у *Галицько-Волинській державі*, варто згадати *ікону богоматері Одигітрії* кінця XIII-XIV ст., *ікону с. Юрія-змієборця* на чорному коні та ін. Галицькі майстри також створювали *литі ікони* з олова

чи бронзи, у тому числі великих розмірів, вагою до 30 кг. Велику бронзову ікону Богородиці виявлено в одному з сіл біля Галича.

У підсумках слід визначити вплив досягнень культури Київської Русі та Галицько-Волинської держави на подальший розвиток релігійної, освітньої та мистецьких традицій України.

Теми індивідуальних завдань

1. Стародавній Київ.
2. Софія Київська як світоглядна ідея і художній шедевр.
3. Театральне і музичне мистецтво Київської Русі.
4. Декоративне мистецтво у Київській Русі. Ткацтво, килимарство і вишивка.
5. Мода за часів Київської Русі.
6. Культурно-політичний сенс політичної роздрібненості.
7. Галицько-Волинський літопис як продовження традицій давньоруського літописання.
8. Міські центри Галицько-Волинської держави як осередки культурного життя.

Додаткова література

1. Білецький П. О. Українське мистецтво другої половини XVII – XVIII ст. К., 1973.
2. Заснування Софійського собору в Києві: проблеми нових датувань. Матеріали Круглого столу. К., 2010.
3. Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. Львів, 1993.
4. Котляр М. Ф. Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення). Укр. іст. журн. 2000. № 1. С. 21-32.
5. Котляр М. Ф. Історія суспільного життя Русі: Нариси. К., 2016.
6. Котляр М. Ф. Княжа служба в Київській Русі. К., 2009.
7. Котляр М. Ф. «Отчина» у прасвідомості давньої Русі. Укр. іст. журн. 2010. № 2. С.4-16.
8. Котляр М. Ф. Феномен княжого двору на Русі. Укр. іст. журн. 2006. №4. С.51-64.
9. Котляр М. Ф. Шляхи християнства на Русі (легендарні й реальні). Укр. іст. журн. 2009. №5. С.4-15.
10. Михайлова Р. Д. Художня культура Галицько-Волинської Русі. К., 2007.
11. Політичні портрети Київської Русі: [навч. посібник] / А. О. Карасевич, К. М. Левківський, Л. Г. Лисенко, Л. С. Шачковська. Умань, 2011.
12. Прицак О. Походження Русі. Хроніка. 2000. № 3-4.
13. Ричка В. Мода й ритуал: кодекс убрання в Київській Русі. Укр. іст. журн. 2020. №5. С. 4-21.
14. Сліпушко О. Софія Київська. Українська література середньовіччя: доба Київської Русі (X-XIII століття). К., 2002.
15. Степовик Д. Історія української ікони X-XX століть. К., 1996.

16. Тарас С. Т. Українська сакральна дерев'яна архітектура: ілюстрований словник-довідник / НАН України, Інститут народознавства. Л., 2006.
17. Толочко О. П. Замітки з Галицько-Волинського літописання / Нац. Акад. наук України. Ін-т історії України. К., 2005.
18. Толочко О. Нариси початкової Русі. Київ-СПб.: Laurus, 2015.
19. Толочко О. П. Чи була «візантійська реформа» Володимира Святославича / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. К., 2005.
20. Толочко П. П. Дворцовые интриги на Руси. К., 2001.
21. Українське сакральне мистецтво з колекції «Студіон»: [альбом] / Авт.-упоряд. Отець д-р Севастіян (Степан) Дмитрух. Л., 2012.
22. Уманцев Ф. С. Мистецтво давньої України. Іст. нарис. К., 2002.

Тема 3: Литовсько-польська доба української історії (друга половина XIV – середина XVII ст.). Феномен українського козацтва. Запорізька Січ

План семінарського заняття

1. Перехід етнічних українських земель під владу Литви. Їх політичне становище в XIV – перша пол. XVI ст.
2. Українські землі під владою Речі Посполитої. Політичний та релігійний гніт. Закріпачення селян.
3. Зародження та еволюція українського козацтва (передумови виникнення і джерела формування). Заснування Запорізької Січі та її устрій.

Перше питання

Період перебування українських земель в складі Литви та Польщі охоплює сер. XIV - сер. XVII ст. Це період втрати незалежності, поступового посилення політичного, соціального та національного гніту з боку цих держав, перш за все Польщі, яка почала утверджуватись на українських територіях після Кревської унії 1385 р., остаточно загарбавши їх після Люблінської унії 1569 р.

Послаблення Галицько-Волинського князівства, війна Польщі та Литви за українські землі, входження Волині до складу Великого князівства Литовського (1340-1352 рр.). Включення Чернігово-Сіверщини, Переяславщини, Київщини до складу Литви в ході сумісної русько-литовської боротьби проти Золотої Орди. Перемога над татарами в битві під Синіми Водами (1362 р.), включення до складу Литви Поділля.

Далі потрібно охарактеризувати політику Литви в українських землях. Вона носила непослідовний характер і спочатку литовці діяли під гаслом: «Старого не змінювати, нового не впроваджувати», пояснити в чому це проявлялось.

Після підписання Кревської унії в 1385 р. становище українських земель докорінно змінюється: відбувається централізація влади, розширюється політичний вплив Польщі, поглиблюється дискримінація українського населення.

Кревська унія – угода, укладена між Польщею і Великим князівством Литовським. Передбачала об'єднання Польщі й Литви в єдину державу внаслідок шлюбу польської королеви Ядвіги і литовського князя Ягайла. За умовою Кревської унії Ягайло ставав польським королем, одночасно залишаючись великим князем литовським. Литва формально зберегла незалежність. Виконуючи умови Кревської унії Ягайло разом з населенням Литви прийняв католицтво. Основною метою Кревської унії було об'єднання сил двох держав для боротьби проти агресії Тевтонського ордену і приєднання до Польщі частини українських земель, які перебували у складі Великого князівства Литовського. Проти унії виступила литовсько-українська опозиція на чолі з кн. Вітовтом, яка домоглася збереження за Литвою певної політичної автономії (Островська угода (1392)).

Треба зауважити, що намагання Литви обмежити права руських князівств, що ввійшли до її складу, та посилення тиску Польщі на державну політику великих князів литовських, привели до розгортання боротьби української знаті за незалежність, яка тривала з 30-х років XV ст. до початку XVI ст. Цю боротьбу частково підтримували і литовці, які відстоювали незалежність Литовського князівства від Польщі. Відповідаючи на це питання треба відзначити такі події: боротьба руської та литовської знаті за незалежність на чолі з князем Свидригайлом, її характер та результати, організація змови проти Великого князя литовського Сигізмунда, його вбивство (1440 р.) та розгортання повстання в руських землях проти Литви, відновлення Київського та Волинського удільних князівств та їх подальша ліквідація, змова руських князів проти Великого князя литовського в 1481 р. та її невдача.

Наприкінці XV ст. Московське князівство перетворюється на централізовану державу і все активніше починає впливати на політичне становище Великого князівства Литовського та боротьбу української знаті за національне самовизначення. Українська аристократія починає розглядати Московську державу як союзника у боротьбі проти Литви і Польщі.

Наприкінці відповіді показати ускладнення внутрішнього та зовнішнього становища Великого князівства Литовського в сер. XV ст., що обумовило прийняття ним умов Люблінської унії.

Друге питання

Польська експансія в українські землі почалась одночасно з литовською в 1340 р. після смерті останнього галицько-волинського князя Юрія II Болеслава. Польське проникнення в українські землі кардинально відрізнялось від литовського: польський уряд з самого початку утвердження в цьому регіоні намагався зробити його своєю провінцією, нав'язати польське право та адміністративну систему, витіснити православ'я шляхом утвердження католицизму, що викликало опір та протидію місцевого населення.

Хід польської експансії в українські землі бажано розкрити в такій послідовності:

– військова експансія Польщі (1340-1366 рр.), завоювання Галичини та частини Волині. Колонізаційна політика Польщі в цих землях;

- посилення впливу Польщі в українських землях після укладання Кревської унії; Віленської угоди (1401 р.), Городельської унії (1413 р.), приєднання західного Поділля (1431 р.);

- послаблення Литви в I пол. XVI ст., розгортання прямої експансії: приєднання Підляшшя та Волині (березень 1659 р.);

- захоплення Київщини (червень 1659 р.). Остаточне поглинення українських земель Польщею.

Люблінська унія – у січні 1569 р. у Любліні розпочався сейм, який актом від 1 липня 1569 р. проголошував утворення нової федеративної держави двох народів – Речі Посполитої.

Акт про об'єднання визначав, що король Речі Посполитої є виборним, одночасно обіймає два престולי – польський королівський та литовський великокнязівський; Річ Посполита, має спільний сейм, зовнішню політику та грошову систему. Велике князівство Литовське зберегло державну автономію. Українська шляхта зрівнювалася в правах із польською та литовською. Під юрисдикцію Польщі переходили українські землі – Брацлавщина, Волинь, Київщина, Підляшшя; під юрисдикцією Литви залишалися Білорусь, Берестейщина. Лівонія була оголошена спільним володінням.

Варто зазначити, що Люблінський акт юридично не порушував принципів автономного існування Київської й Волинської земель, але його порушення стало згодом причиною загострення національних проблем.

Суспільно-політичне становище українських земель в складі Речі Посполитої слід характеризувати за такими напрямками:

- остаточна втрата політичної незалежності українськими землями, усунення української знаті від політичного життя, обмеження політичних прав українців, введення польського адміністративного устрою та судової системи;

- колонізація українських земель польськими магнатами та шляхтою, посилення їх економічної експлуатації, закріпачення селянства: *польські сейми* 1505 і 1520 рр. заборонили селянам покидати свій наділ без згоди пана та узаконили дводенну панщину, *Литовські статuti* 1529, 1566 рр. обмежили право власності селян на землю, «*Устава на волоки*» (1557 р.) встановила дводенну панщину в Литві, значно обмежила права селян щодо зміни місця проживання, тобто юридично закріплювала належність селян феодалові. Останню крапку в законодавчому оформленні кріпосного права було поставлено «артикулами» польського короля Генріха Валуа (1573 р.) та третім Литовським статутом (1588 р.). Відповідно до цих документів тривалість панщини визначалася волею пана; селяни позбавлялися прав розпоряджатися своїм майном, заповідати або ж відчужувати його без дозволу феодала; шляхтич отримав право карати на смерть своїх кріпаків; селян-утікачів розшукували протягом 20 років. Економічної дискримінації зазнавали й українські міщани.

- формування станової організації українського суспільства, характеристика основних станів – шляхти, духовенства, міщанства, селянства;

- дискримінація українського населення в сфері мови, культури, освіти;

– поширення католицизму, переслідування православної церкви та намагання її підпорядкувати Папі Римському.

Берестейська унія жовтень 1596 р.– злука католицької /Вселенської/ церкви та православних єпископів України та Білорусі на умовах визначення католицької догматики, одержання візантійського обряду та юліанського календаря, внаслідок чого утворилась нова – уніатська церква (**греко-католицька**). Уніатська церква зберігала слов'янську мову та православні обряди, але визнавала догмати католицької церкви і переходила під владу папи римського. Існування православної церкви в Речі Посполитій було заборонено.

Третє питання

Козак – цей термін уперше згадується в Початковій монгольській хроніці 1240 р., куди перейшов із тюркських мов у значенні «схильний до завоювання». У XIV ст. фігурує в дописі до зб. житій святих в латино-персько-кипчацькому рукописі «Codex cumanicus», що містить словник і переклади християнських текстів XIII ст. Згідно з Куманським кодексом, слово козак означало сторож, вартовий. Козаки згадуються і як розбійники. Згідно з «Енциклопедією ісламу» відомого сходознавця В. В. Бартольда: «Починаючи з XV ст. тюрки й монголи називали козаком особистість, яка з політичною метою відокремилася від своєї держави і сама чи з родиною вкупі шукала шляхів опанування степу... Ця назва поширилася пізніше й на цілі племена чи союзи, які відділилися від своєї держави, щоб стати козаками. І, нарешті, в декотрих кочових народів увійшло у звичай посилати юнака, здатного до військової служби, у степ, аби він там загартувався...».

Це поняття означало, з одного боку – найманих караванних конвоїрів та вояків прикордонних загонів і прикладалося як до татар, так і до русинів. Поняття «козак» доповнювалося значенням – нікому не підлегла людина, людина поза підданським статусом.

Перші письмові згадки про українських козаків зустрічаються у 1492 р., які в гирлі Дніпра напали на турецький корабель. Коли в 1493 р. черкаський староста – князь Богдан Глинський напав на татарську фортецю Езі (Очаків), хан називає вояків із загону Глинського козаками.

Треба розповісти про низку версій, що пояснюють походження козацтва: хозарська, чорно-клобуцька, черкаська тощо.

Січ Запорізька – військово-політична організація укр. козацтва. Виникла внаслідок стихійної колонізації земель Середнього та Нижнього Подніпров'я в середині XVI ст. Назву дістала від способу захисту козацьких поселень від зовнішньої небезпеки – «засіки», «січі» – невеликих укріплених поселень у плавнях та на островах басейну Дніпра. Друга частина назви вказує на місце розташування укріплення по течії Дніпра – за *порогами*, які в кількох місцях перетинали Дніпро на відтинку між сучасними Дніпропетровськом та Запоріжжям. Першими організаторами січей були *уходники*, яких черкаські та канівські старости відпускали на Середнє та Нижнє Подніпров'я для промислу, оскільки там була багата на рибу, птицю і звіра місцевість. Різноманітні обставини змушували козаків змінювати місце розташування Січі. Їх

налічувалося 7: Томаківська (до 1593), Базавлуцька (1593-1638), Микитинська (1638-1652), Чортомлицька (1652-1709), Кам'янська (1709-1711), Олешківська (1711-1734) Нова Січ (1734-1775).

Запорізька Січ стала зародком нової української (козацької) державності. Її, як державне утворення характеризують такі ознаки: військовий устрій, територіальний устрій, форма правління, правова система.

Треба підкреслити, що Запорізька Січ була козацькою республікою. Козаки були рівними перед законом, рівними у праві користуватися землею й іншими угоддями, брати участь у радах, обирати старшину.

На початку XVII ст. було **три категорії козаків**: реєстрові; запорізькі, яких не визнавала держава; городові, які не мали офіційного статусу. Всі три категорії козаків перемішувалися між собою.

Тема 4: Українська національна революція 1648–1676 рр. Козацько-гетьманська держава. Українська культура доби середньовіччя та раннього модерну (друга половина XIV-XVIII ст.)

План семінарського заняття

1. Причини, характер та рушійні сили національної революції українського народу проти Польщі. Її основні етапи та наслідки. Утворення козацько-гетьманської держави середини XVII ст.: соціальна структура, політико-адміністративний устрій.

2. Руїна. Українська козацько-гетьманська держава в період громадянської війни та втрати незалежності (1657-1687 рр.).

3. Українсько-російські відносини другої половини XVII – XVIII ст.: від обмеження державного суверенітету до ліквідації української автономії.

4. Освіта і наука в Україні у другій половині XIV-XVIII ст. Початок книгодрукування в Україні. Здобутки у розвитку української літератури.

5. Ренесанс, бароко і класицизм в українській архітектурі і образотворчому мистецтві. Музичне і театральне мистецтво України у другій половині XIV-XVIII ст.

Перше питання

Потрібно зазначити, що *основними причинами й передумовами* національної революції було: посилення соціально-економічного тиску селян, міщан, козаків; загострення релігійних утисків православного населення; нехтування польською владою станових інтересів козацтва; національний гніт; претензії верхівки козацтва на політичну владу в Речі Посполитій.

Відкритою проблемою і далі залишається з'ясування хронологічних меж революції. У радянській історіографії 1950-80-х рр. вони визначалися 1648-1654 рр., а в 1990-х рр. в українській історичній науці набуло поширення їх датування 1648-1657 рр. На думку В. Борисенка, Національно-визвольна війна тривала з 1648-1660 рр. Відомий письменник Валерій Шевчук висловив міркування, що вона завершилася в 1678 р. У 1990-х рр. у зарубіжних архівосховищах істориками Ю. Мициком і В. Брехуненком були знайдені

джерела, що дозволяють дійти висновку, що події 1648-1676 рр. становлять ланки єдиного процесу боротьби українського народу за створення національної держави, її незалежність і територіальну цілісність. Тобто Національна революція розпочалася в 1648 р. й тривала до ліквідації державних інституцій у Правобережній Україні, яка збіглася з падінням гетьманування П. Дорошенка восени 1676 р.

Ми виділяємо в розвитку революції кілька періодів.

Перший (лютий 1648-червень 1652 рр.) характеризується найбільшим розмахом й інтенсивністю національно-визвольної та соціальної боротьби. Відбувся бурхливий процес становлення державних інституцій, формування політичної еліти та національної державної ідеї. Основними завоюваннями періоду були виборення в червні 1652 р. де-факто державної незалежності козацької України (терени Брацлавського, Київського, Чернігівського воєводств) й успішне завершення Селянської війни.

Другий (червень 1652-серпень 1657 рр.) відзначався погіршенням економічного й геополітичного становища новоствореної держави та активними пошуками її уряду союзників на міжнародній арені для розгрому Речі Посполитої й возз'єднання у межах єдиної держави усіх етнокультурних земель. У політичному розвитку утверджується монархічна форма правління у вигляді спадкового гетьманату.

Третій (вересень 1657-червень 1663 рр.) охоплює час різкого загострення соціально-політичної боротьби, що вилилася в громадянську війну й призвела до розколу козацької України на два гетьманства (Правобережне й Лівобережне) та **виділення** Запорозжя в окрему політичну силу.

Четвертий (липень 1663-червень 1668 рр.) ознаменувався прагненням польського та російського урядів поділити Українську державу, що й сталося за Андрусівським договором 1667 р., та відчайдушною боротьбою національно-патріотичних сил за возз'єднання козацької України.

П'ятий (липень 1668-вересень 1676 рр.) припадає на нове загострення політичної боротьби (1668-1669, 1674 рр.), посилення втручання іноземних держав у внутрішні справи України, ліквідацію державних інституцій на Правобережжі та його спустошення польськими, кримськими, турецькими й російськими військами. Революція зазнала поразки.

Рушійні сили визвольної війни – козацтво, селянство, міщани, дрібна та середня шляхта, дрібне православне духовенство.

Відповідь на питання про **утворення козацько-гетьманської держави** включає три основні моменти:

- еволюція національно-державницької ідеї в процесі національно-визвольних змагань, яка пройшла шлях від автономії до створення суверенної незалежної держави.

«Держава Війська Запорізького» – офіційна назва козацької держави, яка утворилася на визволених землях після Зборівської угоди 1649 р. (у межах Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств. Реєстр козаків мав складати 40 тисяч).

– визначення основних ознак української держави сер. XVII ст. – *система органів державної влади та місцевого самоврядування* (генеральна канцелярія – (уряд), до складу якої входили старшини, яких обирали на козацькій раді, Козацька старшина – складалася з генеральної, полкової і сотенної. Генеральна обиралася на козацькій раді, полкова й сотенна – на радах полків і сотень); *фінансова система* («Державний скарб Війська Запорізького» – фінансовий орган держави); *адміністративно-територіальний устрій* (полки, сотні, волості); *символіка* (прапор малинового кольору, герб з зображенням козака з мушкетом).

– характеристика загальних засад української держави: суспільний устрій, який визначався основними формами власності та соціальною структурою; основні риси політичного устрою (демократизм, авторитаризм).

Гетьманщина була багатостановим соціальним організмом. Основну масу населення складало вільне селянство. Проте всі заходи гетьманської адміністрації (господарські, громадсько-політичні), як правило, переломлювалися через призму інтересів козацтва, цього привілейованого стану тогочасного суспільства. Воно здобуло право володіти землею, вільно займалося промисловою діяльністю, брало необмежену участь у політичному житті держави.

Козацтво було далеко неоднорідною суспільною масою. Верхні щаблі ієрархічної драбини займала старшина, яка почала зосереджувати у своїх руках землю та організовувати багатогалузеві господарства, де використовувалася праця залежних селян. Так зароджувалася і набирала силу нова генерація панівного класу. На рядове козацтво було покладено основну військову повинність – брати участь у військових походах.

Рада козацької старшини або Мала рада – під головуванням гетьмана скликала систематично для вирішення усіх питань державної ваги.

Друге питання

Відповідаючи на дане питання треба зауважити, що *Руїною* дослідники називають трагічний період в історії України, який розпочався у другій пол. XVII ст. і характеризувався внутрішньою боротьбою козацької старшини за владу й іноземною експансією в Україну.

Потрібно зазначити, що існують різні думки стосовно географічних і хронологічних рамок Руїни. Наведемо найхарактерніші:

Руїна охопила тільки Лівобережну Україну в часи правління трьох гетьманів – І. Брюховецького, Д. Многогрішного та І. Самойловича, – які орієнтувалися на Москву (1663-1687 рр.);

Руїна поширилася як на Лівобережжя, так і на Правобережжя, почалася після смерті Б. Хмельницького, а закінчилася з початком гетьманування І. Мазепи, тобто тривала протягом 30 років (1657-1687 рр.).

Перш за все потрібно проаналізувати *причини Руїни*:

- відсутність загальнонаціонального лідера, який би міг продовжити справу Б. Хмельницького після його смерті;
- ліквідація спадкового гетьманату;

- глибокий розкол серед української політичної еліти з питань внутрішньої та зовнішньої політики (щоб зберегти свої привілеї та ввести кріпацтво, частина української шляхти орієнтувалася на допомогу Росії, інші – Польщі та Туреччини);

- особисті егоїстичні інтереси козацької старшини;
- втручання іноземних держав (Польщі, Росії, Туреччини та Кримського ханства) у внутрішні справи України.

Потрібно висвітлити діяльність гетьмана І. Виговського (1657-1659 рр.) його зовнішню і внутрішню політику, проаналізувати Гадяцький договір 1658 р., гетьманування Ю. Хмельницького (1659-1663 рр.), підписання ним Переяславських статей 1659 р. та Слободищенського трактату (жовтень 1660 р.). Розкол України на Лівобережне і Правобережне гетьманства з орієнтацією на Росію і Польщу. Звернути увагу на Андрусівське перемир'я, яке було укладено між Польщею і Росією 30 січня 1667 р. без відома українських гетьманів. Проаналізувати діяльність гетьмана П. Дорошенка, підписання 18 жовтня 1672 р. Бучацького мирного договору. Правління Д. Многогрішного на Лівобережжі, діяльність гетьмана І. Самойловича. Бахчисарайський мирний договір 1681 р. Останнє гетьманування Ю. Хмельницького. Підписання «Вічного миру» між Росією і Польщею (1686 р.).

25 липня 1687 р. були підписані «Коломацькі статті» (1687 р.), які ще більше обмежували права гетьмана і України. Більшість істориків завершують період Руїни Коломацькою радою і обранням гетьманом І. Мазепу, а інші вважають добу Самойловича.

Потрібно зазначити наслідки Руїни:

- Польща, Росія й Туреччина порушили територіальну цілісність України;
- у міжусобній боротьбі загинуло багато представників української еліти, старшин і козаків;
- занепало економічне й культурне життя України;
- посилилася російська експансія на Лівобережжя, що призвело до цілковитої втрати національних досягнень часів Б.Хмельницького.

Третє питання

Відзначимо, що царський уряд відразу ж після Переяславської ради став на шлях послідовного обмеження прав гетьманської адміністрації в 1669 р. в Глухівських статтях було скасовано права Гетьманщини на самостійну зовнішню політику. Коломацькі статті 1687 р. ще більше обтяжили економічну самостійність, соціальну та зовнішню політику Гетьманщини (заборонялося вести торгівлю з Кримом, рекомендувалося сприяти російсько-українським шлюбом, вимагалось під страхом смерті приймати неповноцінні монети, які спеціально карбувалися для московського війська. Усі справи, пов'язані з Україною царизм вирішував через Малоросійський приказ, що прагнув поставити під контроль діяльність органів управління Гетьманщини.

Малоросійський приказ – керував справами Лівобережної України, як автономного державного утворення в складі Московської держави в 1663-1722 рр.

Перехід І. Мазепи до шведів Петро І використав як привід рішучих дій по ліквідації української автономії. До обраного в 1708 р. гетьмана І. Скоропадського був представлений для нагляду царський міністр-резидент. А восени 1722 р. царський уряд створив Малоросійську колегію. Так з'явилася ще одна структура, що відстоювала інтереси Росії.

Малоросійська колегія – була введена царським урядом після ліквідації Малоросійського приказу (1722 р.), як орган управління Лівобережною Україною.

Після смерті гетьмана І. Скоропадського Петро І заборонив вибори нового гетьмана, а опозиція царській політиці на чолі з наказним гетьманом Павлом Полуботком була суворо покарана.

Лише з 1728 р. було дозволено обрання нового гетьмана. Ним став миргородський полковник Данило Апостол, який одразу ж взявся за відновлення втраченої автономії: він призначив на полковничі посади своїх прихильників, провів ряд заходів по впорядкуванню старшинського землеволодіння, вжив заходів щодо вироблення бюджету Гетьманщини, впорядкував українську торгівлю, підпорядкував гетьманській владі м. Київ, реорганізував судову систему тощо.

У 1734 р. знову заборонено обрання гетьмана, а відання українськими справами було передано «Правлінню гетьманського уряду». У часи правління Єлизавети Петрівни, фаворитом якої був українець Олексій Розумовський, було дозволено обрати нового гетьмана.

Ним став брат Олексія – Кирило Розумовський. За час його гетьманування (1750 – 1764 рр.) українські справи були передані з Сенату до колегії закордонних справ. Він домогся права вести самостійну зовнішню політику, обороняв фінансову самостійність, виношував плани відкриття університету, скасував внутрішні митні кордони, домогся ліквідації митного кордону між Україною та Росією, провів судову реформу, почав скликати з'їзди старшини, де обговорювались важливі питання життя Гетьманщини. Спробував також реформувати українські військові частини через уніфікацію зброї та обмундирування і через створення системи шкіл з військовою наукою для козацьких дітей.

З приходом до влади в Росії Катерини II було остаточно ліквідовано автономію Гетьманщини. У 1764 р. управління Гетьманщиною було передано Малоросійській колегії. Після успішного завершення російсько-турецької війни, коли відпала необхідність у Запорізькій Січі, Катерина II вирішує ліквідувати останній оплот української вольниці і захисника прав та свобод України. З ліквідацією Запорізької Січі 1775 р. царський уряд провів реорганізацію адміністративного устрою України. У 1781 р. було ліквідовано Малоросійську колегію. На українських землях було утворено 3 намісництва – Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське, а в 1796 р. об'єднані в Малоросійське генерал-губернаторство. У 1783 р. козацькі полки

перетворюються на полки карабінерів. Указом 1783 р. українське селянство було остаточно закріпачене, а в 1785 р. Жалувана грамота дворянства, підписна Катериною II, поширювала всі дворянські права та привілеї на українську старшину.

Таким чином, у другій половині XVIII ст. на Україні був поширений суспільно-політичний устрій, характерний для всієї території Російської імперії. Залишки української автономії були ліквідовані. Козацтво, як суспільну верству України, було знищено.

Українська старшина, що була основною панівною верствою в Гетьманщині, не чинила політичного опору ліквідації старого суспільного устрою, оскільки її приватновласницькі інтереси не були порушені.

Четверте питання

Починаючи відповідь на питання, слід зупинитись на тому, що у XV-XVI ст. міськими центрами українського культурного життя були Львів, Острог, Київ, Перемишль, Замостя. Саме тут оформлювався і міцнів **український гуманістичний рух**, поширювались ідеї європейського гуманізму з наголосом на патріотизмі, гідності людини, громадянському служінні. *Ранні гуманісти*, вихідці з українських земель (Юрій Котермак (Дрогобич), Павло Русин з Кросна, Г. Чуй (Русин), Станіслав Оріховський-Роксолан та ін.), навчалися в європейських університетах, збагатили ренесансну культуру своїми творами з новим розумінням людини-особистості, гордістю за Батьківщину.

У згаданих містах у XVI ст. з'являються **культурно-освітні осередки** із школами, друкарнями, вченими.

Відлунням процесів Європейської Реформації та Контрреформації в українських землях стало засновування **єзуїтських та протестантських колегіумів**, найвизначнішим з яких був *Львівський* (1608), на основі якого у 1661 р. постав *Львівський університет*.

Поряд з ними виникали осередки, орієнтовані на православну християнську традицію. У справу відродження української культурної самобутності найбільший внесок зробили діячі **Острозького осередку**, заснованого у 1576 р. князем Костянтином-Василем Острозьким. Його діячі вивчали спадщину Київської Русі, греко-візантійську книжність, перекладали Священні тексти, публікували власні твори слов'янською мовою, започаткували *полемічну* літературу. В *Острозькій колегії* особлива увага приділялася вивченню мов, насамперед старослов'янської і грецької. В основу діяльності покладене традиційне для середньовічної Європи вивчення «семи вільних наук»: граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, музики і астрономії. Острозький осередок виховав І. Вишенського, П. Конашевича-Сагайдачного, Й. Княгинецького та ін. Один з них, Мелетій Смотрицький, у 1619 р. створив першу граматику старослов'янської мови.

Традицію Острозького осередку продовжував **учений гурток Києво-Печерської Лаври**, заснований Єлисеєм Плетенецьким. Серед членів цього гуртка були: Захарія Копистенський, Лаврентій Зизаній, Памва Беринда та ін. Останній створив «Лексикон слов'янороський» (1627), який вміщує 7 тис. термінів, що узагальнюють дані тогочасної науки. Якщо в Острозькому

осередку дбали про збереження візантійської культурної традиції, розвиваючи православ'я на існуючій культурній основі, то у Києво-Печерському намагалися оновити православ'я, привносячи раціональні елементи (як в католицизмі).

Велику роль у культурно-освітньому русі відігравали **братства** – національно-релігійні громадські організації православного міщанства, яке брало на себе відповідальність за стан православної церкви. В умовах відсутності власної держави братські громади можуть слугувати *прообразом громадянського суспільства*. Братства контролювали церковних діячів, турбувались про моральний клімат у сім'ях, відкривали *шпитали* – хоспіси для немічних. Опікувались освітою, засновуючи **братські школи**, доступні для всіх верств населення, – наймали для них вчителів, забезпечували підручниками. Виділялась діяльність Львівського Успенського (1585 р.), Київського (1615 р.) та Луцького (1617 р.) братств. На збереження традицій культури була спрямована наукова і видавнича діяльність братств.

У 1632 (1631) р. *Петро Могила* об'єднав школи Київського братства і Лаврського осередку, створивши на їх основі першу в східнослов'янському світі школу вищого зразка, подібну до західноєвропейських університетів, – Київський колегіум, на честь засновника названий **Києво-Могилянським** (з 1701 р. отримав статус академії). Повний курс навчання тривав 12 років і поділявся на 8 класів. Вищим ступенем навчання були «школи риторики і поетики» (вивчалися науки гуманітарного циклу), дворічна «школа філософії» (гуманітарні й природничі науки) і чотирирічна «школа богослов'я». Останній період підйому в діяльності закладу, у першій половині XVIII ст. пов'язується з ім'ям митрополита Рафаїла Заборовського – у цей час було оновлено будівлі і реформовано навчальний процес.

Крім Києво-Могилянської академії у Гетьманщині і Слобожанщині у XVIII ст. діяли три колегіуми: *Малоросійський у Чернігові* (1700), *Харківський* (1721) і *Переяславський* (1738). В останньому певний час викладав видатний український просвітник *Григорій Сковорода*. До навчальної програми Харківського колегіуму, окрім поетики, граматики, риторики, філософії, класичних мов і теології входило викладання німецької і французької мов, а з 1765 р. – географії, інженерної й артилерійської справи.

У 1764 р. Григорій Теплов (секретар гетьмана Кирила Розумовського) розробив проект українського світського університету у Батурині. Однак після відміни гетьманського правління ці плани не були реалізовані. Починається процес примусової *провінціалізації української освіти* російською владою – знищується розвинута національна система початкових братських і церковних шкіл (у 1740 р. їх нараховувалося 860), у яких мали змогу навчатись діти селян та міщан; колегіуми було перетворено на духовні семінарії; у 1798 р. з ініціативи імператора Павла I Києво-Могилянська академія була позбавлена свого статусу, а у 1818 р. перетворена на суто релігійний навчальний заклад.

На території Запорозької Січі, до її зруйнування у 1775 р., діяла мережа *січових і церковнопарафіяльних* шкіл, а також *монастирська* при Самаро-

Миколаївському монастирі. У 1754 р. була відкрита школа для підготовки писарів ля військових канцелярій.

На Закарпатті *початкові школи* діяли при церквах в Ужгороді, Тибові, Требитові. Школи з українською мовою викладання функціонували в Ужгороді, селах Парич та Буревля для дітей заможних селян, ремісників, духовенства. У 1744 р. у Мукачево було відкрито *Греко-католицьку духовну семінарію*.

На завершення потрібно зазначити, що у XVIII ст. на Правобережжі і Галичині під польською владою справу розвитку шкільництва від братчиків перейняли ченці-василіани. *Василіанські школи* піддавалися сильному колонізаційному впливу. Вчитися там могли тільки діти шляхти. Польською та латинською мовою велось викладання у *єзуїтських колегіумах*. Після входження Східної Галичини 1772 р. до складу Австрійської монархії встановлювалися *три типи державних шкіл*: 1) *трирічна нормальна* у Львові, 2) *головні* у великих окружних містах, 3) *тривіальні* у маленьких містечках. З 1787 р. у головних і тривіальних школах запроваджено вивчення української мови як місцевої. У 1783 р. у Львові була відкрита *Греко-католицька духовна семінарія*, яка згодом стала осередком навчально-культурного відродження українства Галичини.

Відповідь на питання варто розпочати з характеристики **української книжкової справи**. У цей період книго писання почало поєднуватись із книгодрукуванням. Головними осередками переписування книг залишались монастирі. Поруч з аматорами існувала категорія фахових переписувачів, які виготовляли найвартісніші рукописні фоліанти, об'єднуючись у гуртки, в яких кожен учасник спеціалізувався на певній ділянці виробничого процесу.

Розвитку книгодрукування сприяла поява в Європі паперового виробництва. Вже в XV ст. папір почали завозити на українські землі з німецьких князівств. Початки українського книгодрукування були пов'язані з діяльністю *Івана Федорова*. Переїхавши до Львова у 1572 р., він за допомогою міщан заснував друкарню і протягом 1574 р. видав перші українські книги «*Апостол*» і «*Буквар*», «*Часослов*». Однією з шести книг Івана Федорова, що побачили світ у Острозі, є знаменита «*Острозька Біблія*» (1581).

Розвивалось *монастирське книгодрукування*. Зокрема у друкарні при Києво-Печерській лаврі публікувались джерела богословської літератури, а також історичні, полемічні і художні твори. Вміщені до церковних підручників тексти про давньокиївських святих викликали повагу до власної історії, побуджували вірність вірі батьків. У XVIII ст. в Україні функціонувало вже 13 друкарень, розвиток яких у 1720 р. був обмежений указом Петра I про заборону книгодрукування староукраїнською мовою.

У 1764 р. у Єлисаветграді, а згодом ще у ряді міст з'являються друкарні з громадянським шрифтом, запровадження якого розмежовувало церковну і світську літературу і сприяло розвитку народної літератури і мови. У Західній Україні кирилиця для світських друків затрималася аж до середини XIX ст.

Висвітлюючи основні тенденції у розвитку **української літератури** у XIV-XVIII варто відзначити, що в умовах XIV-XV ст. спостерігається сповільнення літературного процесу. Важливо наголосити, що, починаючи з

XVI ст., розвиток книго писання та книгодрукування поряд із розгортанням діяльності культурно-освітніх осередків призвели до бурхливого розвитку літератури. Одним з результатів впливу процесів європейської Реформації стали спроби наблизити літературну мову до народної. З'являються переклади Святого Письма слов'яно-руською мовою. Найбільш відомими з них є «Пересопницьке Євангеліє» (1556-1561) і «Острозька Біблія» (1581).

У XVI – першій половині XVII ст., окрім перекладної літератури та поезії, виділялись такі види літератури як історична та, особливо, полемічна.

Продовжуючи давньокиївські традиції, основним видом історичної літератури залишались **літописи**, серед яких найвидатнішими були «Короткий київський літопис» XIV-XVI ст., що висвітлює період з 862 до 1515 р., та «Густинський літопис», в якому виклад подій доведено до 1597 р., у т.ч. описано виникнення козацтва, введення Брестської унії.

Полемічна література дістала назву від свого завдання – полеміки православних з католиками. Першу її хвилю викликала книга католика *Петра Скарги* «Про єдність церкви Божої» (1577). Розгорнута суперечка була сповнена взаємних звинувачень у моральних вадах, вишукувань відступів від канонів віри тощо. Цим характерні твори острозьких авторів, спрямовані проти запровадження Григоріанського календаря 1582 р. та утисків православних (*Г. Смотрицький, Х. Філарет, К. Острозький*). Література другої хвилі полеміки характерна майже науковим обґрунтуванням висунутих тез. Це проявилось у творах уніата *Іпатія Потія*, в яких він висновує закономірність появи нової, створеної на Брестському соборі греко-католицької (уніатської) церкви. Наукові аргументи у відстоюванні канонічної православної віри використовував *Мелетій Смотрицький* у «Антиграфі» (1609) та «Треносі» (1610). Вчений закликав до гуманності, толерантності. Наукову фазу полеміки виразно втілює і праця *Захарії Копистенського* «Палинодія» (1620). Глибоке знання фактів церковної і світської історії дали змогу авторові полемізувати про зверхність Папи Римського, розглядати проблеми розвитку писемності слов'ян, взаємодії їх культур. Загалом численні твори полемістів включали роздуми про долю народу, роль церкви у суспільному житті та в житті окремої людини, її роль у збереженні культурних традицій

Література другої половини XVII – першої половини XVIII ст. означена піднесенням під впливом **українського бароко**, світовідчуття якого накладалось на бурхливі події тогочасної української історії, відображуючи ментальність народу; уявлення про світ безмежний, багатоманітний, неосяжний і суперечливий, сповнений переплетіння дійсності із містикою і фантазмагоріями, переконаністю у мінливості людської долі.

У таких умовах значно збагатилась **історико-мемуарна література**, яка поповнюється *діаріушами, «сімейними хронічками», хроніками та реєстрами*. Окрім монастирських та регіональних літописів з'являється оригінальне явище **козацького літописання**, представлене «*Літописом Самовидця*» та *літописами Самуїла Величка та Григорія Граб'янки*, в яких описуються визвольні змагання та події другої половини XVII – першої третини XVIII ст.

Продовжує свій шлях народжена у XV ст. українська *історична поезія*. Відбувалось переплетіння книжної поезії з фольклором: народний світогляд приносився до школи, від якої збагачувався науковими прийомами думки і мовлення, що особливо позначилось на *українських думах*. Поетами виступали мандровані школярі, клірики та кобзарі. Фольклорна поетична традиція XVII-XVIII ст. ставала усною формою барокової поезії.

Українська проза доби бароко представлена творами з релігійним забарвленням, ораторсько-проповідницькою прозою, дискусійно-полемічними творами, паломницькою літературою та бароковою драмою. Не менш різноманітною була **барокова поезія**, написана українською, латинською та польською мовами. Вона вирізнялась стильовою та жанровою різноманітністю, барвистими мотивами, а також питомою релігійністю: релігійні вірші складали 80% всієї поезії, чимало жанрів поезії були просякнуті молитовним пафосом. Крім релігійних також були громадянські, мілітарні, емблематичні, геральдичні, буколічні, сатиричні, еротичні вірші. Панегірична поезія прославляла рідний край та його героїв. Типово бароковим явищем були формальні вірші («поетичні іграшки») – анаграми, вірші-відлуння, лабіринти тощо. Бурлескні вірші були сміховинними переробками різдвяних та великодніх віршів

П'яте питання

У роботі над третім питанням слід зауважити, що розвиток архітектури і образотворчого мистецтва XIV-XVIII ст. вирізнявся значною стильовою різноманітністю.

Розвиток **оборонного зодчества** був зумовлений необхідністю захищати українські землі від турецько-татарських нападів. Якщо на Подніпров'ї зводились переважно дерев'яні укріплення («січі»), то на українських землях, що лежали західніше, у XIV - XVI ст. збудовано безліч мурованих замків та фортець. Навіть церковне будівництво було підпорядковане потребам оборони. У XVII ст. замки втрачають вигляд фортець, стають подібними на палаци із зібраннями творів мистецтва, які поступово перетворюються на справжні скарбниці. Найбагатша колекція мистецьких старожитностей була зосереджена в *Підгаєцькому замку*. Всього на сьогодні більш-менш збереглося понад 300 *оборонних об'єктів* – на Волині, Поділлі, Слобожанщині, Галичині, Наддніпрянщині, Буковині, Закарпатті. Криму. Найбільш відомі – в Кам'янці - Подільському, Хотині, Луцьку тощо.

У 70-90-х роках XVI ст. на західноукраїнських землях, зокрема у Львові, з'являються будівлі **ренесансної архітектури**, серед них: будинки на площі Ринок («*Чорна кам'яниця*», «*Будинок Бандіnellі*» тощо), тридільна і трикупольна церква *Св. Успіння Богородиці*, *Каплиця трьох святих*. На зламі XVI-XVII ст. переплетіння ренесансних і народних українських стилістичних елементів зокрема позначається на будівництві *Каплиці Кампанів та Каплиці Боїмів*, *Єзуїтського костьолу Св. Апостолів Петра і Павла*.

Питомо національні риси мала **народна дерев'яна архітектура**, серед взірців якої: *церква Св. Юра у Дрогобичі*, *церква святого Архистратига Михаїла* із с. Дорогинка на Київщині та ін.

У XVII-XVIII ст., увібравши кращі досягнення європейського мистецтва, в українській архітектурі запанував стиль **українського бароко**, з характерним для нього пафосом боротьби та перемоги, експресією та мальовничістю. Він найкраще відповідав піднесенню національно самосвідомості українського народу, тріумфові визвольних змагань 1648-1676 рр. і створенню власної держави – Гетьманщини. У Наддніпрянській Україні у глибоко оригінальній варіації **українського (козацького) архітектурного бароко** традиції європейського мистецтва вигадливо поєднувалися із місцевими естетичними канонами. Муроване монументальне будівництво зазнало впливу народної архітектури, що особливо яскраво проявилось у композиціях храмів, побудованих за взірцем дерев'яних культових споруд – із п'ятидільними тринефними стовпами, без чітко вираженого фасаду (напр., *Георгіївський собор Видубицького монастиря* у Києві). За підтримки козацьких гетьманів та старшини, з яких найбільшим меценатом був Іван Мазепа, у стилі українського бароко створювали нові будівлі і реконструювали зруйновані давньоруські храми. Переосмислюючи багату будівельну спадщину Київської Русі, у поновлюваних храмах (*Софії Київській, Успенському соборі Києво-Печерської лаври, Спаському соборі* у Чернігові та ін.) архітектори зберігали первісну просторову структуру, доповнюючи її бароковим оздобленням – вибагливими декоративними елементами, багатоярусними грушоподібними банями (куполами).

Серед українських майстрів бароко виділялись *Іван Григорович-Барський* (церква Кирилівського монастиря, церкви Св. Покрови, Миколи Набережного) та *Степан Ковнір* (дзвіниці на Дальніх і Ближніх печерах Києво-Печерської лаври, церква Антонія Феодосія у Василькові). Серед іноземних – *Йоганн Готфрід Шедель* (Софійська та Лаврська дзвіниці, церква Преображення у с. Великі Сорочинці на Полтавщині) та *Бартоломео Растреллі* (Андріївська церква у Києві, Троїцький собор у с. Новомосковському на Дніпропетровщині).

Найбільше рис західноєвропейського варіанту бароко несли в собі шедеври бароко на західноукраїнських землях, найвідомішими з яких є *собор Св. Юра* у Львові і *ратуша у Бучачі* (арх. *Бернард Меретин*).

Естетика **класицизму** проявилась у спорудах магнатських садиб – *Серебринці М. Чацького, Вороновиця Грохольського, палацу Стецьких* та ін., дворянських садиб у *Тульчині та Вишнівцях* та ін. Пам'яткою світового рівня є нині реставрована садиба *К. Розумовського* в Батурині (арх. Чарльз Камерон).

Характеризуючи розвиток **українського образотворчого мистецтва XIV-XVIII ст.** при підготовці відповіді варто зупинитись на наступних тематичних блоках:

- схарактеризувати особливості українського іконопису доби Ренесансу, розвиток монументального живопису, книжкової та станкової графіки;
- проаналізувати вплив бароко, рококо та класицизму на український іконопис XVII–XVIII ст., зупиняючись на творчості Ф. Сельковича, М. Петраховича, І. Рутковича, Й. Кондзелевича та ін.;
- висвітлити питання про появу *парсуни* та особливості українського портрету XVIII – початку XIX ст. авторства А. Лосенко, Д. Левицького,

В. Боровиковського, В. Тропініна, І. Сошенка;

- розповісти про появу та розвиток українського граверства.

Характеризуючи розвиток **українського музичного мистецтва**, спочатку важливо проаналізувати форми народної музичної творчості XIV-XVIII ст., основою яких були давньоруські фольклорні традиції, що трансформувалися під впливом нових умов життя. В *обрядовій* творчості (насамперед, у жнивних та обжинкових піснях) з'явилися соціальні мотиви та настрої. Розвивалась *обрядова* поезія – весільні пісні, колядки, щедрівки, веснянки, поховальні голосіння. Новим явищем стали *історичні пісні* та *козацькі думи* – героїчні твори визвольного характеру. Вони не мали чіткого римування і співались речитативом. З XVII ст. в Україні фіксується поява *троїстих музик* – народних інструментальних ансамблів, у складі кожного яких була скрипка, басоля, бубен (у західноукраїнських землях басолю заміняла скрипка). Троїсті музики грали на народних святах, весіллях, ярмарках тощо.

Далі важливо зупинитись на здобутках **української професійної музики** – церковної і світської. При церквах і монастирях, в братських школах та маєтках магнатів існували хорові капели. З середини XVII ст. почали з'являтися барокові світсько-духовні невеликі музичні твори – *псалми і канти*, складені здебільшого для хору а capella на три голоси. Також за доби бароко на зміну *одноголосному знаменному співу* приходить *багатоголосний партесний спів*, що сприяв розвитку мажорно-мінорної системи і розвитку духовного концерту. Серед видатних музичних діячів цього часу – *Микола Дилецький*, автор першої музикознавчої праці про сутність нотної системи і партесних композицій.

Світська професійна вокальна та інструментальна музика розвивається в поміщицьких маєтках, військових частинах, з XVII ст. – у містах. Створюються *музичні цехи* (професійні об'єднання народних музикантів), при магістратах – оркестри, капели. У XVII-XVIII ст. в Україні складається мережа закладів музичної освіти, центром якої стає Києво-Могилянська академія, в якій здобули музичну освіту *Максим Березовський* (перший український церковний композитор, автор опер, найвідомішою з яких була «Демофонт») та *Артемій Ведель* (переніс у церковні співи мотиви українських пісень; уславився як автор 30 хорових церковних концертів). У м. Глухові, гетьманській резиденції XVIII ст., існувала заснована у 1738 р. співацька школа, випускником якої був *Дмитро Бортнянський* – реформатор церковного співу, духовний композитор, диригент, автор опер «Креонт», «Алкід», «Сокіл», камерно-інструментальних творів.

Опрацьовуючи питання про розвиток **українського театру**, варто наголосити, що наприкінці XVI ст. сфера театрального мистецтва значно розширилася. Разом з появою братських шкіл в якості обов'язкового елементу навчання виникає *шкільна драма* – жанр релігійної драматургії у віршовій формі книжною давньоукраїнською мовою, з режисурою, декораціями і костюмами. Вистава шкільної драми складалася з прологу, фабули та епілогу. Із збережених шкільних драм найдавніша – «*Олексій, Божий чоловік*» (1674). Визначним твором цього жанру була трагікомедія «*Володимир*» (1705) *Феофана Прокоповича*, присвячена гетьманові І. Мазепі.

Учні Києво-Могилянської академії володіли технікою високих жанрів –

містерій (релігійна драма на біблійні сюжети), *мораліте* (п'єса повчального характеру з алегоричними дійовими особами), у перервах ставили *інтермедії* – короткі одноактні комічні п'єси побутово-гумористичного змісту.

Загалом український шкільний театр можна вважати зародком професійного театру. Однак переслідування українського культурного життя царським урядом, яке особливо загострилось на початку XVIII ст., сповільнило формування українського класичного театру. Наприкінці XVIII ст. були зовсім заборонені шкільні вистави в Києво-Могилянській академії.

До 1573 р. відносять перші згадки про український *ляльковий театр*, до 1666 р. – перші відомості про український *вертеп* – лялькову театральну виставу на різдвяну тематику. Поряд з релігійною частиною у виставі була друга, світська – весела і патріотична дія. Її виконання було особливо популярним на ярмарках. Живий відгук глядачів впливав на постійні зміни її змісту, збагачення колоритом народного фольклору.

У XVIII ст. набув поширення *кріпацький театр*, що створювався в маєтках української шляхти. Гетьман Кирило Розумовський утримував при своєму дворі оркестр і театр, в якому ставили популярні італійські опери.

Теми індивідуальних завдань

1. Козацька символіка.
2. Історичні портрети козацьких ватажків (К. Косинський, С. Наливайко, П. Сагайдачний, Д. Байда-Вишневецький).
3. Козацький флот.
4. Пилип Орлик та його Конституція України.
5. Доля козацтва після ліквідації Запорізької Січі в 1775 р.
6. Гайдамацькі рухи. Коліївщина.
7. Гетьман І. Мазепа.
8. Б. Хмельницький – державний діяч і полководець, фундатор Української держави.
9. Українсько-московський договір 1654 р. та його сучасна оцінка.
10. Роль християнської церкви у розвитку етнокультурних та соціокультурних процесів в українських землях у литовсько-польську добу.
11. Київ як центр духовної культури українського народу.
12. Епоха Просвітництва – культурно-політичний контекст української історії.
13. Запорізька Січ та її роль у збереженні та поширенні національно-культурних традицій українства.
14. Кобзарство як соціально-культурне явище.
15. Мистецько-видовищні традиції Запорозької Січі.

Додаткова література

1. Бачинська О., Чухліб Т. Козацька Україна після зруйнування Запорозької Січі (1775-1905). К., 2021. 352 с.

2. Білоус Н. О. Люблінська унія 1569 р.: історіографічні погляди та інтерпретація (до 440-річчя Люблінської унії). Укр. іст. журн. 2010. №1. С.65-83.
3. Бушин М. І. На вітрилах державності: Особливості становлення та розквіту української державності в добу Національної революції сер. XVII ст.: політичний та соціально-економічні аспекти. Черкаси, 2004.
4. Вирський Д. Стріла «натягнутого лука»: Україна в Речі Посполитій (1505-1795). Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1898-dmytro-vyrskyy-strila-natiahnutoho-luka-ukraina-v-rechi-pospolytii-1505-1795>
5. Грабовецький В. Національно-визвольні змагання гайдамаків на Правобережній Україні в середині XVIII ст. Івано-Франківськ, 2004.
6. Гуржій О. Західна Європа та гетьманщина в середині XVII-XVIII ст.: соціально-економічні аналогії та закономірності, специфіка. К., 2021.
7. Гуржій О., Чухліб Т. Козацька Україна. Боротьба за державу (XVI-XVII ст.). К., 2020.
8. Джерела про зруйнування Запорозької Січі: Збірка / В.Сокіл (упоряд.) Л., 2005..
9. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів, 2002.
11. Крикун М. Між війною і радістю. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII - на поч. XVIII ст. / Ін-т історичних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка. К., 2006.
12. Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648) / Пер. з польськ. Л. Лисенко; Наук. ред. Н. Старченко. К., 2016.
13. Логвин Г. Українське бароко в контексті європейського мистецтва / Українське бароко та європейський контекст. К., 1991.
14. Недавні О. В. Греко-католіцизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом. К., 2000.
15. Нежива Л. Л. Українське літературне бароко. Культурологічний та мистецтвознавчий аспекти вивчення: навч. посіб. Луганськ, 2011.
16. Переяславська Рада 1654 року. К., 2003.
17. Петрук Н. К. Українська духовна культура XVI-XVII ст.: соціальна організація і формування простору національного буття. Хмельницький, 2007.
18. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: Полководець, дипломат, державотворець. К., 2020.
19. Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко: особистість в реаліях епохи. К., 2021. 792 с.
20. Станіславський В. В. Іван Мазепа в таборі Карла XII: турецький вектор дипломатичної діяльності. Укр. іст. журн. 2009. № 5. С. 39-49.
21. Терлюк І. Я. Українська національна державно-правова традиція (друга половина XVI – початок XX ст.). Львів, 2020. 392 с.
22. Україна: литовська доба 1320-1569 / О.Русін, І.Сварник, Л.Войтович та ін.. К., 2008
23. Українське бароко / Кер. проекту Д. Наливайко: У 2-х т. Харків, 2004.

24. Універсали українських гетьманів від І. Виговського до І. Самойловича (1657-1687). К., 2004.
25. Чухліб Т. Гетьмани України: військо, політика, держава. К., 2021. 352 с.
26. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття. Львів, 2001.
27. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – сер. XVII ст. Львів, 2005.
28. Щербак В. О. Формування козацького стану в Україні (друга половина XV – сер. XVII ст.). К., 1997.
29. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кін. XVIII - поч. XX ст.). К., 2005.
30. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII ст. К., 1998.
31. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. У 3 т. Львів, 1990-1992.

МОДУЛЬ 2. ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ МОДЕРНОЇ ТА ПОСТМОДЕРНОЇ ДОБИ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XXI СТ.)

Тема 5. Українські землі під владою Російської й Австрійської імперій. Національно-культурне відродження в Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст.

План семінарського заняття

1. Соціально-економічний розвиток українських земель в складі Російської та Австрійської імперій. Буржуазні реформи 60-70-х рр. XIX ст. в Російській імперії та їх наслідки для України.
2. Причини, суть та основні етапи українського національного відродження (к. XVIII - початок XX ст.).
3. Політизація українського національного руху на поч. XX ст. та його активізація в роки революції 1905-1907 рр. Створення і діяльність національних політичних партій.
4. Україна в роки Першої світової війни.

Перше питання

Відповідаючи на дане питання слід зазначити, що з кінця XVIII - поч. XX ст. українські землі перебували у складі двох імперій – Російської та Австрійської і не мали ніяких ознак політичної правосуб'єктності.

Упродовж 60-80-х рр. XIX ст. на території Наддніпрянської України завершився промисловий переворот, тобто перехід від мануфактур до заводів і фабрик. Наприкінці XIX ст. склалися великі промислові центри: Донецький вугільно-металургійний, Криворізький залізорудний і Нікопольський марганцевий басейни та Південно-Західний цукробуряковий район. Україна перетворилася на вугільно-металургійну базу Російської імперії: вона давала майже 65% усього вугілля імперії, понад 50% чавуну і трохи менше 50% заліза і

сталі. Інтенсивно розвивалося будівництво залізниць. Будувалися залізниці: Київсько-Балтська, Курсько-Харківсько-Азовська, Катерининська та інші. Розвиток залізничних, морських та річкових транспортних перевезень прискорили створення загальноросійського національного ринку. Йшов процес зростання міст. Якщо до реформи 1861 р. лише Одеса мала понад 100 тис. жителів. То на кін. XIX ст. було вже чотири великих міста: Одеса (більше 400 тис.), Київ (250 тис.), Харків (175 тис.), Катеринослав (115 тис.). У цих містах було сконцентровано 35% усього міського населення.

У пореформений період відбувалася капіталізація харчової та легкої промисловості. На початку 90-х рр. XIX ст. на Правобережній Україні та Харківщині діяло 150 цукрових підприємств, які давали 85% загальноімперського виробництва цукру. Розвиток спиртогорілчаної промисловості у Росії у другій половині XIX ст. характеризувався посиленням концентрації, скороченням кількості підприємств і збільшенням виробництва продукції. У 1864-1866 рр. у Волинській, Київській, Подільській і Полтавській губерніях діяло понад 640 підприємств з виробництва алкогольних напоїв.

Потрібно зазначити, що політика Австро-Угорщини була спрямована на те, щоб закріпити за Західною Україною статус аграрно-сировинного придатку до розвинутих провінцій імперії: західноукраїнські землі були джерелом дешевої сировини і ринком збуту для промислових товарів і машин. Промисловість розвивалась низькими темпами. Провідними галузями були нафтодобувна та деревообробна.

Велику роль у промисловості як в Російській так і в Австрійській імперіях відігравав іноземний капітал.

Порівняно з Наддніпрянщиною, економіка Західної України була відсталою і носила яскраво виражений колоніальний характер.

У II пол. XIX ст. різко зросла чисельність населення. Населення Наддніпрянської України збільшилось за цей час із 13,4 до 23,4 млн осіб, і Західної України – із 3,9 до 5,9 млн осіб. Причому збільшення населення відбулося не тільки за рахунок приросту, а й за рахунок переселення в Україну представників інших національностей, що заохочувалося урядами Росії та Австро-Угорщини.

В умовах розвитку капіталізму йшов процес розшарування селян. Відбувалося зростання робітничого класу і буржуазії. Треба зазначити, що особливістю цих класів був їх багатонаціональний склад.

У XIX ст. в Російській і Австрійській імперіях склалася криза панщинно-кріпосницької системи і для виходу з цієї ситуації потрібно було провести реформи. Каталізатором реформ в Російській імперії стала також поразка в Кримській війні.

Через відсутність власних державних інститутів суб'єктом проведення реформ на українських землях у період з кінця XVIII - поч. XX ст. були уряди Росії та Австрії, що здійснили наступні заходи: реформаторські накази австрійського імператора Йосипа II стосовно обмеження та ліквідації кріпацтва (1781, 1782, 1786 та 1789 рр.). Ліквідація панщини в Галичині, Буковині та Закарпатті 1848 р.

Висвітлюючи дане питання треба розкрити зміст селянської реформи (1861 р.), реформ направлених на удосконалення системи управління – земська (1864 р.), за якою замість станових органів місцевого самоуправління запроваджувалися нові органи – земства (губернські та повітові). На них покладалося будівництво доріг, шкіл, лікарень, утримання лікарів, учителів, поштових працівників. Для фінансування роботи земств запроваджувалися місцеві податки, збирання яких було у їх же компетенції. Потрібно охарактеризувати міську (1870 р.), судову (1864 р.), військову (1862-1874 рр.), реформу в галузі фінансово-кредитної системи (1860-1864 рр.), та освітніх реформ в Російській імперії 1860 -70 рр. Показати їх впровадження та наслідки в Україні. Державно-політичні реформи в Австрійській та Російській імперіях сприяли подальшому розвитку та модернізації капіталістичних відносин, активізації українського національного руху.

Друге питання

Українське відродження – комплекс подій і явищ кінця XVIII- поч. XX ст., пов'язаних із поширенням масового національного самоусвідомлення, пошвавленням і піднесенням національного руху, розвитком усіх галузей культурного життя українців, а також з перетворенням національних прагнень у програми та форми діяльності національних громадських організацій та політичних партій.

Це поняття ввели у науковий обіг найвидатніші класики української історіографії XX ст. М. Грушевський, Д. Багалій, Д. Дорошенко, І. Крип'якевич назвали українським відродженням. Вони розглядали національне відродження як два потоки – однакові за змістом, паралельні за напрямком, одночасні у певних хронологічних рамках, але розмежовані територіально: один протікав на українських землях під владою Російської імперії, а другий – під владою Австрійської.

До відповіді на дане питання потрібно включити: характеристику процесу національного відродження, визначення його етапів (академічного, культурно-освітнього та політичного). Підкреслити розвиток мови, боротьбу за розширення сфери її впливу, формування української літературної мови. Розвивається національна історія: з'являються наукові праці з історії України, формується історична концепція самостійного розвитку українського суспільства з стародавніх часів (так звана концепція окремішності української нації), «Історія Русів» та її значення. Розвивається освіта: створюється система середніх навчальних закладів (ліцеї, гімназії, ремісничі та спеціальні училища), відкривається Харківський (1805 р.) та Київський (1834 р.) університети, що сприяло формуванню національної інтелігенції та розширенню її позицій в освітніх закладах і суспільстві в цілому.

На початковому етапі національного відродження під впливом ідей Гердера та німецьких романтиків, що сформували ідею нації на етнокультурній основі, невелика група інтелектуалів починає збирати пам'ятки фольклору та історичні документи. Виходять перші твори українською мовою (Лобисевич, Котляревський), з'являються збірки

народних пісень, здійснюються етнографічно-фольклорні (М. Цертелєв, М. Максимович, І. Срезневський), мовознавчі (О. Павловський, І. Бойцехович, І. Левицький) та історичні (історико-правові) дослідження (Я. Маркович, Р. Маркович, М. Стороженко, А. Чепа, Т. Калинський, В. Чарниш, В. Полетика, В. Капніст, М. Берлинський, О. Мартос, М. Репнін-Волконський, Д. Бантиш-Каменський, а також М. Герасевич та Д. Зубрицький (у Галичині), поширюються релігійні тексти українською мовою («Товариство священників», І. Могилянський, М. Левицький,), видаються перші альманахи та періодичні видання («Украинский Вестник», «Украинский Журнал», «Русалка Дністрова», «Вінок русинам на обжинки»).

Академічний етап національного Відродження – це пошуки, в умовах розпаду традиційного суспільства, бездержавності і втрати попередніх форм «національної» ідентифікації, підстав існування українського народу як окремої спільноти та формування національної ідентичності на етнічно-культурній основі.

На *культурно-освітньому (організаційному)* етапі національного відродження було створено першу самостійну українську політичну організацію «Кирило-Мефодіївське братство» (В. Білозерський, М. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш). Потрібно розкрити зміст програмних документів братства: «Книга буття українського народу, або Закон Божий», «Статут Слов'янського братства Св. Кирила і Мефодія», діяльність братства, його ліквідація, вплив його ідей на подальший розвиток українського національного руху. Створюються перші громадські організації (хлопомани, громади, Головна Руська Рада, Руська Рада, Народна Рада (в Галичині), культурно-освітні осередки та наукові товариства (Народний дім, видавництво «Галицько-руська матиця», товариство «Просвіта» на Галичині, «Літературне (Наукове) товариство ім. Т.Г. Шевченка», Південно-Західний відділ російського географічного товариства, «Товариство Нестора-Літописця» та ін.), засновуються численні публіцистичні, літературні та наукові видання («Основа», «Киевский Телеграф», «Киевская Старина», «Чтения Общества Нестора-Летописца», «Слово», «Діло», «Мета», «Нива», «Правда», «Зоря», «Громада» та інші).

Отже, другий етап – це створення культурно-освітнього та наукового підґрунтя українського національного Відродження.

Доцільно зауважити, що ці процеси відбувалися у різних умовах політичних режимів самодержавної Російської та конституційної Австрійської імперій. Значна частина політично активних українців увійшли до загальноросійських народницьких організацій, що об'єктивно сприяло консервації культурно-освітнього характеру українського національного руху.

Політичний етап національного відродження характеризується: створенням політичних партій, громадсько-політичних організацій та перших політичних програм, масовими формами соціально-політичного та національного руху, поширенням ідей національної ідентичності на широкий загаль українців. У цей час зароджується та розвивається ідея політичної

самостійності України (частково М. Драгоманов, Ю. Бачинський, І. Франко, М. Міхновський, Д. Донцов).

Українське національне Відродження мало на окремих землях України певні особливості, зумовлені специфікою історичного розвитку, наприклад серед дворянства колишньої Гетьманщини спочатку переважає інтерес до історико-правових аспектів «буття нації», що пов'язано з вищим, ніж в інших регіонах, рівнем політичної свідомості нащадків української старшини. У зв'язку з цим окремі дослідники називають перший період національного відродження шляхетським або шляхетсько-дворянським. Натомість харківські романтики, усвідомлюючи занепад козацько-гетьманських інституцій, що тривалий час визначали ідентичність українців, намагались збагнути «національний дух» українців через призму фольклорно-етнографічних досліджень. Варто також звернути увагу на різницю в темпах національного Відродження українців у Російській та Австрійській імперіях. Спочатку цей процес активізувався у Наддніпрянщині та Слобожанщині, але після революційних подій 1848 року, коли Австрія перетворилась у конституційну монархію, всеукраїнським центром національно-визвольного руху поступово стає і продовжує бути до кінця XIX століття Східна Галичина.

Акцнтуйте увагу на тому, що Українське Відродження, як відомо, було важливим чинником *формування модерної української нації*.

Третє питання

Відповідаючи на дане питання, треба зазначити, що політичні партії й організації на західноукраїнських землях почали формуватися наприкінці XIX ст., тобто раніше, ніж у Наддніпрянській Україні. Їх утворення та діяльність, на відміну від Росії, відбувалися в легальних умовах. У Галичині сформувались дві основні течії українського руху – русофіли та народовці. Перші орієнтувалися на ідеї панрусизму і сподівалися на підтримку урядових кіл Росії, а другі були солідарні з українцями Наддніпрянщини. У 90-ті рр. XIX ст. оформилась третя течія українського руху в Галичині – радикали, що уособлювала процеси його політизації і стала домінуючою.

Виявом активізації суспільно-політичного життя була участь українських депутатів у Віденському парламенті. Значну роль у зростанні національного руху відіграли друковані органи («Правда», «Зоря»), видання художньої, наукової та публіцистичної літератури, що поширювалась також і в Російській імперії. Певний вплив на український рух в Галичині мали такі українські діячі, як П. Куліш, В. Антонович, а особливо М. Драгоманов. Під його впливом у 1890 р. була створена перша українська політична партія в Галичині – **Русько-українська радикальна партія**. Серед її засновників були І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький та ін. Згодом радикали почали вживати назву **Українська радикальна партія**. Серед політичних завдань партія висувала такі: повна свобода особи, слова, організацій, зібрань, друку, віросповідання; забезпечення кожному громадянину найповнішого права на розв'язання всіх питань політичного життя; автономія громад, повітів, країв; надання кожному народу можливості якнайповнішого культурного розвитку, використання надбань науки та культури на благо людини. Згодом на її ґрунті з'являються

Українська національно-демократична (1899 р.), **Українська соціал-демократична** (1899 р.) партії. У Галичині створюються українські кооперативи, банки, професійні спілки, молодіжні та спортивні організації («Сокіл», «Січ», «Пласт»).

Натомість в Україні, яка була під владою Російської імперії тільки в 90-х рр. XIX ст. у зв'язку виходом на громадську арену нового покоління українців, які були незадоволені «культурно-освітницькими» орієнтаціями «батьків», створюються перші політизовані громадські організації (Братство Тарасівців, 1891 р.) і лише в 1900 році створюється перша політична партія – **Революційна українська партія**. Згодом з'являється низка українських політичних партій, частина з яких утворилась з груп, що вийшли з РУП: **Українська народна партія** (УНП, 1902 р.) на чолі з М. Міхновським, **Українська соціал-демократична спілка** («Спілка», грудень 1904 р.), **Українська соціал-демократична робітнича партія** (УСДРП, 1905 р.) та ін. Ці партії належать до ліворадикальних.

До ліберально-демократичних входять **Українська демократична партія** (УДП, 1904 р.), **Українська радикальна партія** (УРП, 1905 р.). У 1905 р. УДП і УРП об'єдналися в **Українську демократично-радикальну партію** (УДРП), її представниками були: Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Левицький. УДРП виступала за знищення абсолютизму й утвердження конституційного ладу.

На початку XX ст. у Наддніпрянщині поряд з українськими національними діяли також всеросійські, єврейські, польські та інші політичні партії. Серед російських ліворадикальних партій, організації яких були в Україні, варто назвати РСДРП, Партію соціалістів-революціонерів (есерів), анархістські групи. Помітне місце в Україні займала Конституційно-демократична партія народної свободи – партія ліберальної орієнтації, яка прагнула до демократичних перетворень парламентським шляхом. У роки першої російської революції в Україні сформувалась і діяла буржуазна партія октябристів (**Союз 17 октябрі**). Восени 1905 р. з'явилося багато монархічних організацій, серед яких були **Союз руського народу**, **Союз Михайла Архангела**, **Партія націоналістів** тощо. Усі вони стояли на великодержавницьких шовіністично-монархічних позиціях.

Польські та єврейські політичні організації відстоювали свої національні інтереси, поєднуючи їх із здійсненням тих чи тих соціально-економічних і політичних вимог.

Важливе значення в житті українців Росії мали існування українських громад в I та II російських державних Думах. Український рух в Російській імперії досяг певного поступу: організація всеукраїнських ювілеїв пам'ятних дат, культурно-просвітницьких організацій та наукових інституцій, визнання Академією наук української мови, як цілком самостійної мовної одиниці, вихід періодичних видань («Рада», «Хлібороб») початки українського кооперативного руху (Левицький). В умовах реакції частина активних членів українських політичних партій об'єднуються в непартійне Товариство Українських Поступовців (ТУП), що мало широку мережу місцевих громад, які

переважно займалися організацією культурно-освітньої діяльності. Політичною платформою ТУП були принципи конституційного парламентаризму й автономії України, гарантованих федерацією рівноправних народів. Крім загальних політичних вимог ТУП висувало широку програму захисту та розвитку української культури, мови та національної школи.

Розглядаючи дане питання семінарського заняття необхідно звернути увагу на ідейні та організаційні засади цих партій, проаналізувати їх програмні цілі та засоби їх реалізації, форми практичної роботи та її результати, чисельність, географію поширення, соціальний склад та роль у суспільстві і спектрі політичних організацій. Зокрема, більшість українських партій стояли на автономістських позиціях, за винятком УНП (М. Міхновський), яка виступала за самостійність України. У російській Україні майже повністю були відсутні «праві», консервативні національні організації, члени яких стояли б на патріотичних позиціях і мали реальний досвід в сфері управління. Більшість діячів українського руху були літераторами, вченими-гуманістами тощо.

Отже, на рубежі XIX і XX ст. помітно активізується діяльність українського національного руху, швидко йде процес витіснення культурницьких форм роботи політичними, поглиблюється розкол між українською інтелігенцією старшого та молодшого поколінь, набирає сили тенденція до організаційного згуртування та політичного самовизначення активної частини суспільства, формуються політичні партії.

Четверте питання

Приводом до початку I світової війни стало вбивство 28 червня 1914 р. у Сараєві (Боснія) спадкоємця австрійського престолу ерцгерцога Франца-Фердинанда. Два великі воєнні блоки вступили у I світову війну, що відкрила нову добу у світовій історії: Троїстий союз (Німеччина, Австро-Угорщина та Італія), який уже в роки війни видозмінився на Четверний, коли Італія відкололася, а на зміну їй прийшли Туреччина та Болгарія та Антанта (Англія, Франція, Росія); до них під час війни приєднались Італія, США, Японія, Румунія, інші держави. Так почалася перша світова війна, в яку було втягнуто 38 держав із населенням 1,5 млрд чоловік.

Основні причини війни:

- бажання правлячих кіл великих капіталістичних держав перерозподілити захоплені раніше території; намагання послабити національні та соціально-визвольні рухи всередині своїх країн, знешкодити опозиційні сили;

- великі країни бажали встановити контроль за ринками збуту своєї продукції та захопити нові джерела сировини.

Війна мала загарбницький характер для обох військових блоків. Україна стала об'єктом зазіхань обох ворогуючих сторін та ареною бойових дій.

Німеччина намагалася загарбати Україну, яка розглядалася також як плацдарм подальшого просування на Схід і – головне – як потенційна колонія, звідки можна було б висотувати сільськогосподарські продукти й природну сировину. У німецьких колах існували й думки (щоправда, не досить поширені)

щодо створення самостійної державності в Україні як чинника послаблення Росії та перешкоди для безпосереднього впливу на Європу;

Австро-Угорщина прагнула зберегти у своєму складі Східну Галичину, Північну Буковину та Закарпаття і претендувала на Волинь і Поділля, що перебували в складі Росії, а при нагоді – й на всю Правобережну Україну;

Про приєднання до себе українських земель Бессарабії й частини Буковини за сприятливого розвитку воєнного конфлікту марила **Румунія**.

Росія планувала силою зброї довести «споконвічність» своїх прав на «руські» землі – Східну Галичину, Північну Буковину й «Карпатську Русь» (Закарпаття). Українці в цілому розглядались хіба що як «часть єдиного русского племени», що через особливості історичної долі набула несуттєвих, суто етнографічних відмінностей.

Україна стала ареною воєнних дій – тяжкі бої точилися на Східній Галичині, Буковині, у Прикарпатті.

Воєнні дії на території України:

– серпень 1914 р. – наступ російських військ, переможна для росіян Галицька битва (6 серпня-13 вересня 1914 р.), в якій з обох сторін брало участь понад 1,5 млн. солдатів. Російська армія оволоділа Західною Україною (Східна Галичина та Північна Буковина зі Львовом та Чернівцями);

– березень 1915 р. – наступ російської армії в результаті якого вдалося зайняти австрійську фортецю Перемишль. Однак після контрнаступу німецьких та австрійських військ у квітні-червні ситуація докорінно змінилася – до осені 1915 р. російські війська були вигнані з Східної Галичини (за винятком Тернопільщини) і окупували частину підросійської Західної Волині;

– травень-серпень 1916 р. – Брусиловський прорив російської армії на Галичині; нова окупація російською армією західноукраїнських земель;

– 1917-1918 рр. – контрнаступ німецьких та австрійських військ; позиційна війна майже по всій лінії довоєнного російсько-австрійського кордону.

Брестський мирний договір – укладений Центральною Радою з країнами Четверного союзу 9 лютого 1918 р. Крім загальних статей про припинення військових дій між договірними країнами, Центральна Рада уклала з Австро-Німеччиною договір про поставки цим державам великої кількості продуктів, а ті в заміну прийняли на себе зобов'язання надати військову допомогу Центральній Раді у боротьбі з радянською владою в Україні. Така допомога була надана у другій половині лютого 1918 р. і 450 тисячна німецько-австрійська армія вторглася в Україну, захопила її до кінця квітня 1918 р., а військове окупаційне керівництво усунуло з політичної арени Центральну Раду та її уряд.

У листопаді 1918 р. Перша світова війна закінчилася перемогою блоку Антанти. Під час війни загинуло понад 1,5 млн мирних жителів та українців-військових, які билися по обидва боки фронту, економіка на українських землях була зруйнована, посилювався національно-визвольний та соціально-визвольний рух, що призвело до відродження української державності.

Теми індивідуальних завдань

1. Програми українських політичних партій поч. XX ст.
2. Українські січові стрільці.
3. Столипінська реформа в Україні.
4. «Українське питання» напередодні та в роки Першої світової війни.
5. Діяльність декабристів в Україні.
6. Створення українського професійного театру та національної музичної школи у XIX ст. Театр «корифеїв».
7. Внесок С. Гулака-Артемовського та М. Лисенка у розвиток української музики.
8. Романтизм та реалізм в українській літературі та живописі XIX ст.
9. Т. Г. Шевченко – ідеолог, провідник та символ українського відродження. Просвітницька, художня та поетична творчість Т.Г. Шевченка
10. Українське містобудування та архітектура у XIX – на поч. XX ст.
11. Відкриття нових університетів в Україні у XIX ст. та їх значення для розвитку української національної самосвідомості, освіти і науки.
12. Модернізм в українській художній культурі. Український авангард. Лесь Курбас і його новаторство у сценічному мистецтві.

Додаткова література

1. Агеева В. Апологія модерну: обрис XX віку: статті та есеї. К., 2011.
2. Антонович Є. А. Українське мистецтвознавство кінця XIX – поч. XX століття: національне образотворче мистецтво в працях учених київської школи / Київський нац. ун-т культури і мистецтв. К., 2007.
3. Волковинський В. М. Бойові дії на українських землях у роки I світової війни. Укр. іст. журнал. 2004. № 4. С. 38-56.
4. Волковинський В. М., Реєнт О. П. Україна у Кримській війні 1853-1856 рр. (до 150-річчя Східної війни) / НАН України. Інститут історії України. К., 2006.
5. Декабристи в Україні: Дослідження й матеріали / За ред. Г.Д. Казьмирчука. К., 2005.
6. Демократична революція 1905-1907 рр. в Україні: актуальні проблеми вивчення. Дніпропетровськ, 2005.
7. Єсельчик С. Українофіли. Світ українських патріотів другої половини XIX століття. К., 2010.
8. Коженювський М. За Золотими ворітьми. Суспільно-політична діяльність поляків у Києві в 1905-1920 роках. К., 2015.
9. Лобановський Б. Б., Говдя П. І. Українське мистецтво другої половини XIX - поч. XX ст. К., 1989.
10. Наш Крим=Our Crimea=Bizim Qırımımız. Вип. II. 36. Ст. за матер. II Міжнарод. конф. «Крим в історії України», присвяченої 160-й річниці капітуляції Росії у Кримській війні 1853-1856 рр. К., 2016.
11. Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна. Українські землі у центрі цивілізаційної кризи / Упоряд. О. П. Реєнт. К., 2015.

12. Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського. К., 2011.

13. Посохов І. Студентство університетів Російської імперії XIX – початку XX ст.: становлення та еволюція субкультури. Харків, 2013.

14. Присяжнюк Ю. П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. Черкаси, 2007.

15. Реєнт О. Соціально-економічні та політичні трансформації в Україні (кінець XVIII – перші десятиліття XX століття). У 2-х кн. К., 2021.

16. Смолій В., Якубова Л. Донеччина і Луганщина: місце в модерному українському національному проекті. Аналітична доповідь / Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К., 2015.

17. Українське мистецтво та архітектура кінця XIX- початку XX ст / П. О. Білецький [та ін.]; відп. ред. Н. Ю. Асєєва. К., 2000.

Тема 6. Державотворчі та соціокультурні процеси в Україні за часів національно-демократичної революції 1917–1921 рр.

План семінарського заняття

1. Створення і державотворча діяльність Центральної Ради.
2. Українська держава часів гетьмана П.Скоропадського (29 квітня-14 грудня 1918 р.).
3. Відродження УНР. Директорія.
4. Культурно-освітня діяльність Центральної Ради, Гетьманату, Директорії.

Перше питання

Центральна Рада утворилася 3 березня 1917 р. з представників різних політичних, громадських, культурних організацій України. На літо 1917 р. нараховувала у своєму складі 792 члени. УЦР навесні 1917 р. діяла як загальноукраїнський громадсько-політичний центр, але згодом, із проголошенням Універсалів, трансформувалася у вищий законодавчий орган України у формі демократичного, багатопартійного парламенту.

Доба Центральної Ради ділиться на два етапи: автономістичний (березень 1917 року – січень 1918 року); самостійницький (січень – квітень 1918 року)

Причини переваги автономістських настроїв в Україні після Лютневої революції:

- програмною засадою більшості політичних партій та сил Центральної Ради була саме політична автономія;
- ідея самостійності не набула ще поширення, визнання та популярності в масах, про що свідчать відхилення першим українським військовим з'їздом проекту резолюції Міхновського, у якому ставилося питання про українську державну самостійність;

– серед української політичної еліти поширеними були ілюзорне сподівання на справедливе і раціональне вирішення національного питання революційною демократією Росії;

– у межах Росії в Україні був, як вважалося, реальний шанс вибороти бодай автономію, а проголошення самостійності залишило б її самотньою в епіцентрі Першої світової війни фактично без державних структур, без армії, без фінансування та надійного матеріального забезпечення.

Отже, стратегія Центральної Ради з самого початку її діяльності визначалася політичними партіями, які становили її основу. Головним її змістом стало домагання автономії у складі демократичної Росії. Ставлячи це завдання, діячі Центральної Ради щиро вірили, що російська демократія й справді проводитиме демократичну політику щодо інших народів, які входили до складу Росії. Проте дуже швидко з'ясувалося, що українці глибоко помиляються в намірах російських демократів.

Відносини між Центральною Радою і Тимчасовим урядом Росії не склалися з самого початку. Направлена до Петрограда в кінці травня 1917 р. делегація в складі 10 осіб на чолі з В. Винниченком звернулася до голови уряду князя Львова з проханням про автономію України, про участь у мирній конференції, про комісара України при Тимчасовому уряді, про українізацію фронтних частин, освіти тощо. Але Тимчасовий уряд категорично відмовив щодо автономії України, що загостило українсько-російські відносини і вплинуло на позицію Центральної Ради.

Свою рішучість вона висловила в **I Універсалі**, ухваленому 23 червня 1917 р. він проголошує автономію України і підкреслює, що «однині самі будемо творити наше життя». Одним з перших кроків після проголошення Універсалу стало створення Тимчасового революційного уряду – **Генерального секретаріату** головою якого став В. Винниченко.

Проголошення Універсалу занепокоїло Тимчасовий уряд, і 12 липня 1917 р. до Києва для офіційних переговорів прибули міністри Тимчасового уряду О. Керенський, М. Терещенко, І. Церетелі. Під час переговорів міністри заявили, що вони з розумінням ставляться до боротьби українського народу за свої права, однак запровадження автономії України потребує узгодження з Установчими зборами Росії.

Після дводенних переговорів було досягнуто компромісу, який полягав у тому, що Тимчасовий уряд визнавав Українську Центральну Раду за умови, що до її складу ввійдуть представники національних меншин, які проживають в Україні. За Центральною Радою визнавалося право виробити національно-політичний статус України та підготувати проекти всіх законів, які будуть затверджені Установчими зборами Росії. Усі закони та розпорядження загального характеру мали проводитися через Генеральний секретаріат.

16 липня 1917 р. було ухвалено **II Універсал**, який, по суті, не мав розбіжностей з положеннями постанови, однак виразніше окреслював політичну роль і правову позицію Центральної Ради та її представницького органу.

Отже, на основі постанови Тимчасового уряді та II Універсалу Центральної Ради Україна набула окремого територіально-адміністративного утворення з власним представництвом. Однак, компроміс з Тимчасовим урядом у політичному відношенні був кроком назад.

Вивчаючи й оцінюючи діяльність Центральної Ради у вересні-жовтні 1917 р., потрібно враховувати, що хоча Тимчасовий уряд і захитався під натиском корніловців, а більшовики набирали сил, посилюлися анархія й економічна криза, досягти незалежності Україні було важко.

7-8 листопада 1917 р. в Петрограді партія більшовиків скинула Тимчасовий уряд і захопила владу. У Києві більшовикам захопити владу не вдалося. За допомогою військових частин УЦР встановила контроль над містом, ужила заходів для запобігання анархії та громадянській війні. 20 листопада 1917 р. було видано **III Універсал**, яким проголошувалось створення Української Народної Республіки (УНР). Прийняття III Універсалу було значною подією в національно-визвольній революції українського народу. Проголошення УНР стало головним підсумком державної розбудови в 1917 р. УЦР, задекларувавши створення УНР, не проголосила її повної незалежності. Сприятливий політичний момент для державотворення було втрачено.

Проголошення УНР не відповідало цілям створення більшовиками пролетарської держави: для них Україна була цінним джерелом матеріально-технічних і людських ресурсів. У цих умовах Центральна Рада одержала ультиматум від більшовицького уряду. Вона його відкинула. Таким чином розпочалася перша більшовицька інтервенція в Україну.

Отже, враховуючи політичне, воєнне та соціально-економічне становище, Центральної Ради потрапила в надзвичайно складну ситуацію, яка багато в чому була наслідком саме її діяльності.

Під впливом наступу більшовицьких військ, які у 20 разів переважали сили Центральної Ради, керівництво Центральної Ради позбулося ілюзій щодо можливості перетворення Росії на демократичну федеративну республіку. Першорядною проблемою стало відокремлення України від режиму більшовицької диктатури Росії. Окрім того, переговори у Бресті вимагали чіткого правового визначення статусу України та її делегації.

22 січня 1918 р. був прийнятий **IV Універсал**, проголосивши Україну незалежною суверенною державою, тим самим завершивши процес складного і суперечливого розвитку українського національно-визвольного руху. Однак цей кульмінаційний момент в історії державотворення України не збігається з найвищим піднесенням українського національного руху, більш того, він настав в один із кризових його періодів.

Друге питання

Українська держава – офіційна назва гетьманського державного устрою (Гетьманату), який існував в Україні у квітні-грудні 1918 р. Після усунення від влади Центральної Ради, главою Української Держави було проголошено гетьмана П. Скоропадського, який, замість республіканської форми правління установив одноосібну (авторитарну) монархію, сконцентрувавши у свої руках законодавчу і виконавчу владу. В економічному устрою держави гетьман стояв

на позиції збереження і зміцнення приватної власності на землю, заводи, фабрики, природні багатства й посилення влади капіталу. Проте назвати Українську державу абсолютною монархією не можна з двох причин. *По-перше*, гетьман та його чиновники на місцях цілком залежали від німецько-австрійської військової адміністрації. *По-друге*, за стінами гетьманського палацу вирувало життя, в якому прийняті закони не діяли.

П. Скоропадський призначав отамана (голову) Ради міністрів, мав право затверджувати і розпускати уряд, контролював зовнішньополітичну діяльність держави, міг оголошувати військовий чи особливий стан, проводити амністію. У «Грамоті до всього українського народу» гетьман обіцяв «забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці».

За часи гетьманату відбулося певне економічне піднесення України. Заходи які цьому сприяли:

- відновлення приватної власності;
- підтримка гетьманом вільного підприємництва;
- широкий збут товарів до Австро-Угорщини та Німеччини;
- налагоджено грошовий обіг, вдосконалено грошову систему, створено державний бюджет, відкрито кілька українських банків;
- засновано нові акціонерні компанії, відроджено промислові підприємства та біржі;
- відновлено залізничний рух, реорганізовано і зміцнено державний флот.

Культурна сфера:

- створено понад 150 українських гімназій;
- вийшло з друку кілька мільйонів примірників українських підручників;
- відкрито два державних університети в Києві та Кам'янці-Подільському;
- засновано широку мережу загальнокультурних закладів та установ (Державний український архів, Національна галерея мистецтв, Український історичний музей, Українська національна бібліотека, Український театр драми та опери тощо).
- відкрито Українську Академію Наук, президентом якої став В. Вернадський;
- влітку 1918 року створення Української автокефальної православної церкви на чолі з митрополитом В. Липківським;
- гетьманська держава установила дипломатичні стосунки з 12 державами.

Причини падіння гетьманату П. Скоропадського:

- гетьманат спирався на підтримку окупаційних військ Німеччини та Австро-Угорщини;
- відсутність численної дієздатної регулярної української армії;
- реставрація старих порядків та відродження архаїчних форм організації суспільного життя;

- посилення впливу на державну лінію гетьмана російських консервативних кіл;
- вузька соціальна база (основною опорою гетьманського режиму були поміщики, буржуазія і старе чиновництво);
- повернення поміщикам землі, обов'язкова передача селянами врожаю у розпорядження держави, збільшення тривалості робочого дня на промислових підприємствах до 12 годин, заборона страйків;
- наростання напруженості у суспільстві та формування організованої опозиції.

Третє питання

Директорія Української Народної Республіки – найвищий орган державної влади Української Народної Республіки, створений в ніч з 13 на 14 листопада 1918 р. на засіданні Українського Національного Союзу для керівництва повстанням проти гетьмана П. Скоропадського. Сформована у складі п'яти членів – представників різних політичних напрямів: В. Винниченко (голова), С. Петлюра, А. Макаренко, Ф. Швець, О. Андрієвський. Після повалення влади гетьмана П. Скоропадського Директорія набула диктаторських функцій. У внутрішній політиці Директорія проголосила:

- поновлення УНР, але без влади Української Центральної Ради;
- проведення аграрної реформи, ліквідацію приватної власності на землю;
- запровадження державного контролю над виробництвом і розподілом продукції;
- поновлення 8-годинного робочого дня;
- право на діяльність профспілок і проведення страйків;
- поновлення чинності закону УНР про національно-персональну автономію.

В УНР почалося формування органів влади і було утворено новий уряд – Раду Міністрів. Передбачалося, що влада на місцях перейде до трудових Рад селян, робітників та інтелігенції.

23 січня 1919 р. У Києві відбулося засідання Трудового Конгресу – законодавчого органу влади в УНР. Ніяких життєво важливих рішень, однак, прийнято не було, і Конгрес припинив свою роботу.

У зовнішній політиці Директорія орієнтувалася на країни Антанти. Але Антанта відмовилася визнати Директорію й розпочала військову інтервенцію на півдні України. Представники Антанти вимагали реорганізувати Директорію, вивести з її складу С. Петлюру, а натомість обіцяли надати допомогу в боротьбі з більшовиками.

У 1919-1920 рр. УНР опинилася в «трикутнику смерті»: на півночі – війська більшовиків; на півдні – війська Антанти й генерала Денікіна, який виступав за єдину й неподільну Росію й нехтував українським питанням; на заході – польська армія.

Директорія не змогла захистити УНР, тому що не мала боєздатної армії. Солдати, які були вихідцями з селян, після повалення гетьманського режиму або розійшлися по домівках, або, легко піддаючись агітації більшовиків, переходили на їхній бік. В армії набула поширення отаманщина (отамани відмовлялися виконувати накази і діяли свавільно).

У керівників Директорії не було єдності в погляді на перспективу національно-державної розбудови. Голова уряду В. Чехівський виступав за введення радянської системи влади, але без більшовицьких диктаторських методів. В. Винниченко відстоював парламентську систему.

Змагання за владу між різними політичними партіями (УСД, українські есери, «боротьбисти») не могло не послабити авторитет Директорії серед населення, особливо серед селян.

Аграрна реформа не була проведена і це призвело до масових селянських виступів на чолі з отаманами Зеленим, Григор'євим, Махном.

Це однією з причин поразки Директорії була відсутність у селян загальнонаціональних інтересів. Селяни виявили інертність у справі захисту власної держави. Директорія не змогла зупинити хвилю єврейських погромів у містах Правобережної та Південної України.

Після провалу переговорів між делегаціями Директорії і Раднаркому радянської Росії більшовицькі війська почали другу війну проти УНР. Директорія залишила Київ. Керівництво Директорії опинилося в міжнародній ізоляції: країни Антанти не підтримували ідею незалежної УНР, а Польща порушила умови Варшавського договору 1920 р.

Четверте питання

При підготовці відповіді на питання необхідно зважувати на те, що культурні зміни відбувались в умовах збройного конфлікту з білогвардійською та більшовицькою арміями, розгортання стихійного селянського повстанського руху, адміністративного й економічного колапсу, важкої соціальної ситуації тощо. Слід враховувати вплив на культурні процеси культурних традицій, закладених українськими громадськими діячами протягом ХІХ – початку ХХ ст., а також значення діяльності з боку видатних представників українського політикуму часів Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії – М. Грушевського, В. Винниченка, П. Скоропадського, С. Петлюри та ін.

Цей період став плідним для розвитку **української рідномовної системи освіти**, 3 1917 р. відроджується система «Просвіт», діячі яких активно працювали серед сільського населення: клопотались про відкриття шкіл, організовували бібліотеки, драмгуртки, хорові колективи, лекторії тощо; налагоджували видавничу справу, розповсюджували українські книги та пресу; виступали перед масовою аудиторією, на мітингах, святкуваннях ювілеїв, пам'ятних дат. Вже до кінця року в Україні діяли 952 культурно-освітні установи «Просвіти».

У 1917 р. були відкриті 53 українські гімназії, сотні початкових шкіл та закладів української вищої освіти, Академія мистецтва, Український історичний музей, Українська національна бібліотека, університет у Катеринославі, консерваторія в Харкові, сільськогосподарський інститут в

Одесі, Український народний університет у Києві, Український учительський інститут у Житомирі; у 1918 – Кам'янець-Подільський університет, Науково-педагогічна академія, Близькосхідний інститут у Києві. Міністерство народної освіти Гетьманату утримувалося від реорганізації російських шкіл, але зробило українську мову, історію і географію України обов'язковими предметами. Українською мовою було видруковано декілька мільйонів підручників. Наприкінці 1918 р. в Україні діяло 150 українських гімназій. Враховуючи, що справа українізації шкіл, особливо початкових, найбільше гальмувалася за відсутності кваліфікованих педагогів, особлива увага була приділена впровадженню вивчення української мови в учительських семінаріях.

Велике значення мало відкриття у 1918 р. *Української Академії наук*, першим президентом якої став проф. *Володимир Вернадський*. Свій внесок у розбудову діяльності цього наукового закладу зробили такі українські вчені як Д. Багалій, П. Тутковський, Є. Тимченко, М. Петров, М. Туган-Барановський, С. Єфремов.

Бурхливий розвиток переживає українська **видавнича справа** – на початок 1921 р. функціонувало 121 українських часописів, 60 газет. З 1917 р. налагоджувався процес випуску української книги. Свої збірки та альманахи («Мистецтво», «Музагет», «Гроно», «Запитки боротьби», «Вир революції» тощо) друкували численні **літературні об'єднання** різних ідейних спрямувань. Романтичні настрої української поезії були помітні у творах М. Чумака, В. Сосюри, В. Блакитного, П. Тичини та ін., вплив європейського модернізму – у творчості діячів «Молодої музи» у Львові (Б. Лепкого, В. Пачовського, С. Луцького, М. Яцківа, П. Карманського). До київських «неокласиків» відносять М. Зерова, М. Рильського, М. Хвильового.

Видатний внесок у розвиток модерної **української драматургії** зробив *Володимир Винниченко*, який вперше представив на сцені життя української інтелігенції та українського міста. Одним із засновників *Українського національного театру* (1917) був *Микола Вороний*. З 1919 р. розпочав свою діяльність новаторський театр *Леся Курбаса*.

У містах і селах виникло багато самодіяльних оркестрів народних інструментів, державних, професійних хорів, мандрівних хорових капел. У 1918 р. було засновано *Державний симфонічний оркестр* під проводом *О. Горілого*. Симфонічні оркестри працювали також у Харкові, Катеринославі, Одесі. У той же час починає свій творчий шлях *Українська державна капела*. На початку 1919 р. відділ музики Міністерства народної освіти УНР створив у Києві новий хоровий колектив – *Українську республіканську капелу*. У 1919-1920 рр. колектив із тріумфом виступив в Чехословаччині, Австрії, Швейцарії, Франції, Бельгії, Англії, Голландії. Поразка УНР унеможливила повернення більшості співаків на Батьківщину. У період революційних подій плідно працювали видатні композитори М. Леонтович, Я. Степовий, Л. Ревуцький, Г. Верьовка, Б. Лятошинський та інші.

Національно-демократична революція і жорстока збройна боротьба за захист її завоювань були складною сторінкою в новітній історії **українського образотворчого мистецтва**. У вогні революційних змагань та іноземних

інтервенцій загинули чимало художніх цінностей: картини, скульптури, монументи, архітектурні ансамблі. Разом з тим побачили світ художні твори, що несли на собі відбиток свого часу. Визначним явищем в історії українського мистецтва було утворення *Української академії мистецтв*. Активно цьому сприяли М. Грушевський, генеральний секретар освіти УЦР І. Стешенко, директор Київського міського музею М. Біляшівський. Членами академії стали видатні українські художники *М. Бойчук, М. Бурачек, М. Жук, Василь та Федір Кричевські, А. Маневич, О. Мурашко, Г. Нарбут*. Ректор М. Бойчук згуртував навколо себе талановиту молодь, якій були відомі й зрозумілі традиції народного мистецтва. Школа Бойчука справила значний вплив на подальший розвиток не лише українського, а й світового мистецтва.

З 1917 р. в Україні працював видатний *графік Георгій Нарбут*. На замовлення Центральної Ради, а пізніше гетьманського уряду він виконував проекти грошових знаків, поштових марок, державного герба і печатки, форми для війська, грамот з нагоди різних урочистих подій тощо.

У жовтні 1918 р. в Ромнах на Сумщині було відкрито перший в Україні пам'ятник Т. Шевченку, який спорудив молодий скульптор *Іван Кавалерідзе*.

Революційні зміни зачепили і сферу релігійного життя України. Російська православна церква (РПЦ) відреагувала на крах самодержавства відновленням Московського патріархату, скасованого ще Петром I, і спробами зберегти свій контроль над усіма єпархіями колишньої імперії. У свою чергу, в середовищі духовенства і віруючих України стало поширюватися прагнення до повернення статусу незалежності – автокефалії Української православної церкви, знищеної в XVII ст. Спроби її встановлення робились і у 1917, і у 1918 роках, але лише після приходу до влади Директорії ідея автокефалії, нарешті, стала перетворюватися в реальність. 1 січня 1919 р. Директорія УНР проголосила *автокефалію Української православної церкви*. На жаль, політична нестабільність 1919 р. не дозволила реалізувати це рішення.

Теми індивідуальних завдань

1. Політичні портрети діячів української революції: М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, П. Скоропадський (за вибором).
2. Селянський повстанський рух в українській національно-демократичній революції як історичний феномен.
3. Махновський рух в Україні: проти всіх влад і режимів.
4. Автономістичні, федералістські та самостійницькі моделі конструювання відносин з Росією в платформах діячів Української Центральної Ради, Гетьманату і Директорії.
5. Українсько-польська війна.
6. Особливості реалізації більшовицької політики «воєнного комунізму» в Україні. Вхідження УСРР до воєнно-політичного й економічного союзу радянських республік (червень 1919 р.).
7. Розвиток українського літературного процесу за часів революції 1917-1920 рр.: від символізму «Молодої музи» до «Празької школи».
8. Українська музична культура у 1917-1920 рр.

Додаткова література

1. Бойко О. Д. Зміна урядів та урядової політики Директорії УНР у 1919 р. Укр. іст. журн. 2009. №6. С. 35-47.
2. Верига В. Визвольна боротьба в Україні 1914-1923 рр. Львів, 2005. Т. 2.
3. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: період становлення. Укр. іст. журн. 2007. №2. С.23-46.
4. Верстюк В. Ф. Симон Петлюра: політичний портрет. Укр. іст. журн. 2004. №2. С. 112-126.
5. Винниченко В. Відродження нації: У 3 т. К., 1990.
6. Гай-Нижник П. П. Пошук державної моделі УНР: ідея та крах «трудового принципу» (грудень 1918 – липень 1919 рр.). Укр. іст. журн. 2016. №1. С.79-97.
7. Даниленко В. Володимир Вернадський: віхи життя і творчості / НАН України. Інститут історії України. Київ; Вінниця, 2014.
8. Дацків І. Б. Дипломатичні стосунки Директорії УНР із радянськими урядами Росії та України. Укр. іст. журн. 2009. №3. С. 108-122.
9. Діячі Української Центральної Ради. К., 1999.
10. Єфіменко Г. Г. Історія створення та автентичний зміст «воєнно-політичного союзу» між УСРР та РСФРР (березень – червень 1919 р.). Укр. іст. журн. 2014. №1. С.120-145.
11. Кудлай О. Б. Олександр Жуковський: сторінки біографії військового міністра УНР. Укр. іст. журн. 2014. №5. С.75-88.
12. Перші уряди України: становлення виконавчої влади у 1917-1920 рр. /За ред. Н. К. Дніпроенко. К., 2007.
13. Пиріг Р. Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір / НАН України. Інститут історії України. К., 2016.
14. Пиріг Р. Я. Діяльність І. Кістяківського в урядах Української Держави (травень – грудень 1918 р.). Укр. іст. журн. 2015. №4. С.59-83.
15. Синявська Л. І. Фінансування роботи промислових підприємств на сході й півдні України в 1917-1918 рр. Укр. іст. журн. 2014. №5. С.61-74.
16. Солдатенко В. Українська революція 1917-1920 рр. К., 1999.

Тема 7. Українські землі у міжвоєнний період (1921–1939). Україна у Другій світовій війні (1939–1945) та в умовах системної кризи радянської системи (1945–1991). Тенденції соціокультурного розвитку радянської доби

План семінарського заняття

1. Соціально-економічне і політичне становище України на початку 1920-х років. Впровадження політики непу.
2. Індустріалізація та насильницька колективізація, наслідки для України. Голодомор 1932-1933 рр. Утвердження тоталітарного режиму.

3. Політика українізації 1920 – початку 1930-х рр. «Розстріляне Відродження».

4. Українське питання напередодні та у початковий період Другої світової війни. Україна за часів гітлерівського «нового порядку». Розгортання руху опору. Звільнення України від німецько-фашистських військ.

5. УРСР від 1945 р. до серпня 1991 р.: становище у повоєнні роки; суспільно-політичне життя сер. 1950-поч. 1960-х рр.; наростання кризових явищ у політичному, соціально-економічному та громадському житті у 1970-1980-х рр.; запровадження «перебудовчого курсу» М. Горбачова.

6. Загальна характеристика радянської художньої культури 1930 – 1980-х рр. «Соцреалізм». Інакомислення у межах радянської культури 1960 – 1980-х рр.: українське «шестидесятництво», дисидентство, культурний рух доби перебудови.

Перше питання

Відповідаючи на дане питання потрібно дати визначення поняттю **«Воєнний комунізм»** – система політичних, економічних і ідеологічних заходів, на яких базувалася діяльність більшовицької партії та радянської влади на території радянської Росії з середини 1918 по березень 1921 рр., в Україні – з кінця 1918 р. За мету була взята ідея прискореного переходу до соціалістичного ладу, шляхом одержавлення власності, згортання товарно-грошових відносин, тотального підпорядкування суспільних, групових, індивідуальних інтересів державним.

Нова економічна політика (неп) – запроваджена відповідно до рішень X з'їзду РКП(б) в березні 1921 р. Новою її названо на відміну від попередньої політики «воєнного комунізму». Неп був оснований на використанні товарно-грошових відносин, ринкових зв'язків між переважно державною промисловістю й дрібнотоварним селянським господарством і на тимчасовому допущенні в певних межах приватного капіталу й вільної торгівлі.

Необхідність заміни політики воєнного комунізму непом була зумовлена економічною та соціально-політичною кризою в країні.

Неп у сільському господарстві:

– продрозкладка замінювалася продподатком, розмір якого був заздалегідь відомий селянинові, що посилювало його зацікавленість у підвищенні продуктивності свого господарства;

– селяни здобули право використовувати залишок врожаю на власні потреби, зокрема, реалізувати хліб **«у місцевому господарському обороті»** (тобто на сільських і містечкових базарах);

– було ліквідовано кругову поруку – кожний селянин платив самостійно.

Неп у промисловості:

– здавання в оренду націоналізованих дрібних і середніх промислових підприємств їхнім колишнім власникам;

– проведення децентралізації керівництва промисловістю;

– переведення багатьох підприємств на госпрозрахунок;

- скасування загальної трудової повинності, формування ринку робочої сили;
- перехід від зрівняльної заробітної плати до відрядної;
- залучення іноземного капіталу у формі концесій.

Неп у галузі торгівлі й фінансів:

- відмова від прямого продуктообміну й повернення до приватної торгівлі;
- випуск (з 1922 р.) конвертованого червінця, що дорівнював 10 золотим карбованцям і був забезпечений золотом на 25%;
- запровадження різних податків як джерела постійного поповнення держбюджету; введення платні за комунальні, транспортні та інші послуги.

При допущенні багатоукладності в економіці, «командні висоти» залишалися в руках радянської держави. Суть непу була розрахована на зміцнення економічного союзу між містом і селом, робітничим класом і селянством.

Друге питання

Відповідаючи на дане питання потрібно дати визначення поняттю «**індустріалізація**» – комплекс заходів, вжитих ВКП(б) у 1920-30-х рр., що мав на меті модернізацію промисловості. XIV з'їзд ВКП(б) (грудень 1925 р.) проголосив курс на індустріалізацію.

З точки зору більшовицького керівництва Україна мала стати головним економічним плацдармом для здійснення плану індустріалізації всього Радянського Союзу.

Згідно з директивами центру в 1931 р. УСРР повинна була дати майже половину всього союзного виробництва чавуну, сталі, прокату. Гігантські новобудови індустрії – важкого і транспортного машинобудування, електроенергетики, верстатобудування, хімічної промисловості та інші також мали працювати на індустріальний розвиток всього Союзу. Звичайно, за умов постачання в республіку нафти, лісу, цементу, технічного устаткування тощо з інших республік. Незважаючи на те, що жодна з перших довоєнних п'ятирічок не була виконана в повному обсязі, все ж індустріалізація вивела Україну на якісно новий рівень промислового розвитку, докорінно змінивши структуру господарства: зросла частка промисловості у порівнянні з часткою сільського господарства у загальному обсязі валової продукції УСРР; у валовій продукції самої промисловості дедалі більше домінувало виробництво засобів виробництва; дрібна промисловість витіснялася великої індустрією. Модернізація промислового потенціалу України дала змогу республіці посісти 2-ге місце в Європі (після Німеччини) за виправкою чавуну, 3-тє місце за виробництвом сталі (після Німеччини та Англії), 4-тє місце в світі за видобутком вугілля.

Інша річ – ціна, яку було заплачено народом за індустріалізацію. Справжньою трагедією для українського народу стало проведення індустріалізації переважно за рахунок селянства. Суть «великого перелому» (поворот від непу до політики «соціалістичного штурму») в тому й полягала,

щоб здійснити надіндустріалізацію за рахунок селянського сектору економіки, попередньо колективізувавши селянські господарства.

Розглядаючи питання **насильницької колективізації в УРСР**, треба з'ясувати, які зміни відбувалися у сільському господарстві. У 1929 р. почалася суцільна колективізація – перебудова сільського господарства на основі об'єднання дрібних одноосібних селянських господарств у великі колективні кооперативні підприємства (в СРСР – у колгоспи). Сталінське керівництво розуміло, що простіше зібрати кошти на індустріалізацію з 200-300 тис. колгоспів, ніж з 25 млн. індивідуальних господарств.

Водночас проводилося **розкуркулення** – вилучення майна у тих селян, яких влада вважала багатими. Чітко визначити, хто такі куркулі, влада не бажала. Якщо селянин не мав майна, але виступав проти колективізації, його оголошували «підкуркульником» і теж переслідували. Якщо, за науковими даними, в країні на той час було 2-3% дійсно багатих селян, які застосовували найману працю, то репресовано було до 15%.

Поштовхом до форсованої колективізації була хлібозаготівельна криза 1928 р. Цей рік приніс Україні неврожай. І хоч було ясно, що хліба не вистачає, влада примушувала селян здавати його за держаними цінами, значно нижче від ринкових. Селяни стали ухилятися від державних хлібозаготівель. Внаслідок «надзвичайних заходів» з селян України стягли на 33% більше хліба, ніж у попередньому році, що призвело до голоду.

Наслідки суцільної колективізації (на 1940 р. майже всі українські селяни входили до 28 тис. колгоспів). За період 1929-1932 рр. в Україні поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 41,8%, коней – на 33,3%, свиней – на 62,3%, овець – на 74%. Річний валовий збір зерна в СРСР 1933 і 1934 рр. становив 680 млн. ц (найнижчі показники після голодного 1921 р.). Ліквідовано економічну самостійність селянства. Фактично відбулося нове закріпачення селян, що сприяло утвердженню тоталітарного режиму. Було знищено найбільш справну і працьовиту верству селянства, у решти зникла матеріальна зацікавленість у результатах праці. Відбулося розселяння. Наслідком колективізації був голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні.

Треба зазначити, що з 1 листопада 1932 р. по 1 лютого 1933 р. молотовська комісія податково «заготовила» в Україні 105 млн пудів зерна. Загальна кількість хліба, вилученого державою з урожаю 1933 р., дійшла до 261 млн пудів. На початку 1933 р. практично в усіх районах України запасів не залишилося, а треба було ще дожити до нового врожаю.

Аналіз даних демографічної статистики 1930-х років свідчить, що прямі втрати населення України від голодомору в 1932 р. становили близько 150 тис. осіб. У 1933 р. голодною смертю загинуло від 5 до 5,5 млн осіб. Народжуваність у сільській місцевості в голодні роки знизилася. Повні демографічні втрати в УСРР, включаючи зниження народжуваності, сягало в 1932-1934 рр. 7 млн осіб.

Національний розріз в 1933 р. у співставленні з розділом по містах і селах свідчить, що люди гинули залежно від місця проживання, а не від національності. Звідси можна зробити висновок: у межах України геноцид

цілив своїм вистрілом не в українців як таких, а в сільське населення. Однак, восени 1932 р. Сталін надіслав комісії під керівництвом П. Постишева в Поволжя, комісію на чолі з Л. Кагановичем – на Північний Кавказ. Вони мали такі самі повноваження, як молотовська комісія в Україні.

Візитна картка геноциду – натуральні штрафи. У Поволжі їх майже не було. Масштаби голоду в цьому регіоні після хлібозаготівель з урожаю 1932 р. приблизно співпадають з масштабами голоду в Україні 1932 р. Була масова смертність, але кількість тих, хто загинув, вимірювалася не мільйонами. Вона була на 2 порядки меншою.

«Тоталітаризм» (з італійської – «охоплюючий все в цілому») при характеристиці політичних процесів вперше було вжито італійськими опонентами Муссоліні на початку 1920-х років, коли в Італії тільки-но створювалася однопартійна фашистська система. З 1929 року, починаючи з публікації у газеті «Таймс», цей термін почали застосовувати для характеристики політичного режиму СРСР.

Треба показати суть тоталітарного режиму в СРСР і його особливості. Виходячи з таких його рис як: перетворення всіх форм власності на державну, або залежних від держави підприємств; мілітаризація, централізація та бюрократизація влади; нічим не обмежене насильство, диктатура та терор при досягненні мети; панування єдиної ідеології, тотальний контроль над духовним життям та творчістю; заборона політичної та інших опозицій, монополізація влади більшовицькою партією, усунення з політичної арени інших політичних партій, зрощення правлячої партії з державним апаратом, культ особи вождя.

Потрібно зазначити, що характерною рисою тоталітарного режиму в СРСР було те, що за абсолютного відчуження людей від влади, позбавлення їх суверенних прав, основна маса населення майже свято вірила в основні цілі, настанови, орієнтації, які проголошувало партійне керівництво.

Третє питання

У цьому питанні слід відзначити, що визвольні змагання українського народу 1917-1920 рр. сприяли виходу національної культури з напівлегального становища на державний рівень. Після інкорпорування українській території більшовики змушені були рахуватись з новою культурною ситуацією, водночас намагаючись використати її для укріплення власних позицій. Історик С. Плохій стверджує, що підтримка радянськими лідерами місцевих культур була одним з способів утримати під своєю владою колишні володіння імперії Романових. Рішенням XII з'їзду РКП(б) у квітні 1923 р. було проголошено курс на **коренізацію**, спрямовану на створення лояльних місцевих еліт за рахунок залучення представників корінних національностей до партії та державного апарату.

Український варіант коренізації отримав назву **українізації**, основними напрямками впровадження якої були:

- 1) проголошення української мови основною для вживання в офіційній і культурно-освітній сферах;
- 2) наказ про переведення на українську діловодства державних і партійних органів, зобов'язання чиновників її вивчити;

З) проголошення курсу на збільшення частки українців у партійних і радянських органах.

Завдяки українізації наприкінці 1920-х рр. у майже 80% шкіл республіки українська стала основною мовою викладання. У багатьох установах на українську перевели діловодство, частка українців серед членів КП(б)У перевищила 50%. Разом з тим, ця політика зустріла опір з боку російської бюрократичної верхівки трестів та синдикатів, російського та обрусілого міщанства, Російської православної церкви, апарату каральних органів. До того ж, політику українізації було згорнуто раніше, ніж вона змогла домогтись включення індустріальних міст в український культурний процес.

Для більшовицького керівництва це була вимушена, компромісна політика, тимчасовий тактичний маневр (як і неп). Розгорнута більшовиками у 1926-1928 рр. кампанія проти «націонал-ухильництва» (українських членів партії, які прагнули розширення самостійності республіки) стала симптомом закінчення відносно ліберального періоду.

Злет української культури 1920-х рр. був зумовлений не державними постановами, а діяльністю українських активістів, які продовжували справу розвитку української науки, літератури та мистецтва, розпочату у до революційний та революційний часи.

Важливо наголосити, що у 1920-ті роки наука розвивалась насамперед у стінах *Всеукраїнської академії наук* (ВУАН), науково-дослідних інститутів, кафедр і лабораторій. Значний вклад у розвиток науки зробили математики *Д. Граве*, *Д. Синцов*, *М. Крилов*, фізик *Г. Рожанський*, хіміки *С. Реформаторський*, *Л. Писаржевський*, біологи і лікарі *М. Холодний*, *М. Кащенко*, *М. Гамалія* та ін. Продовжували наукову діяльність історики і літературознавці *М. Грушевський*, *Д. Багалій*, *С. Єфремов* та ін.

Перше пореволюційне десятиріччя, що збіглося у часі з реалізацією політики українізації, непу і відносної творчої свободи позначилось різноманітністю творчих напрямів, розквітом новаторства.

1920-ті рр. були періодом розквіту **театрального мистецтва**, видатним явищем якого стала діяльність *Леся Курбаса* та його театру «Березіль». Загалом у 1927 р. в УСРР функціонувало 72 театри. **Українську музику** збагачували *Г. Верьовка*, *М. Вериківський*, *П. Козинський*, *В. Ревуцький*. Популярністю користувалась хорова капела «Думка». У 1923 р. було засновано Український державний симфонічний оркестр, у 1927 р. – Українську державну філармонію. У 1921 р. у Києві було створене *Музичне товариство імені Миколи Леонтовича*, навколо якого згуртувалися музиканти *Б. Лятошинський*, *Г. Хоткевич*, *Г. Верьовка*, письменник *П. Тичина*, театральний режисер *Л. Курбас*, художник *Ю. Михайлов* та ін.

В образотворчому мистецтві виділялась творчість *М. Самокиша*, *Г. Нарбута*, *Г. Світлицького*, *І. Їжакевича*, *В. Меллера* та ін. Творчі пошуки здійснювали *бойчукісти* – художники-монументалісти, що гуртувались навколо *М. Бойчука* (*І. Падалка*, *О. Мизін*, *О. Бізюков*, *М. Шехтман*, *М. Рокицький*, *Є. Холостенко*, *Н. Ріхерт*, *К. Єлева*).

В українській архітектурі помітний слід залишив такий напрям як **конструктивізм**, прикладами якого є будівля *главпоштамту* та комплекс адміністративних будівель («*Держспром*») у Харкові.

Бурхливо розвивалося **кіномистецтво**. У 1922 р. в Одесі розпочала діяльність *кінофабрика*, що випустила фільми «Остап Бандура», «Тарас Шевченко» та ін. У 1927-1928 рр. була заснована *Київська кіностудія*, що згодом отримала ім'я *Олександра Довженка*, який розпочав свій творчий шлях кінорежисера у 1920-ті рр. Як великий художник О. Довженко розкрився завдяки стрічкам «*Звенигора*» (1928), «*Арсенал*» (1929), «*Земля*» (1930).

Необхідно зазначити, що у межах політики українізації значні кроки було зроблено у розвитку української видавничої справи.

Піднесення **української літератури** 1920-х рр. забезпечили М. Хвильовий, П. Тичина, В. Сосюра, М. Зеров, М. Куліш, М. Бажан, Г. Шкрупій, В. Підмогильний та ін. Письменники брали участь у роботі різноманітних творчих об'єднань, зокрема у 1922 р. була створена Спілка селянських письменників «*Плуг*» (серед її членів – С. Пилипенко, І. Сенченко, А. Головка, П. Панч та ін.), у 1923 – Спілка пролетарських письменників «*Гарт*» (В. Еллан-Блакитний, О. Довженко, В. Сосюра, М. Хвильовий). Наприкінці 1925 р. вихідці з «*Гарту*» та деякі їх однодумці з «*Плугу*» й інших гуртків створили *Вільну академію пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ)*. Творчий пошук представників різних авангардистських течій – *неоромантиків*, *неокласиків*, *футуристів*, *символістів* – виливався у літературні дискусії. В одній з них М. Хвильовий закликав позбавитись сліпого наслідування російської літературної традиції, перетворення української літератури на провінційний продукт. Його заклики «Геть від Москви!», «Даєш психологічну Європу!» були сприйняті партійним керівництвом буквально як прояв націоналізму й сепаратизму.

З призначенням на посаду першого секретаря ЦК КП(б)У в липні 1925 р. Л. Кагановича посилювалось **адміністрування та дискредитація процесів українізації**, розпочалась боротьба з «націоналістичним ухилом». З 1926 р. починається **наступ на діячів, які вбачали в українізації шлях до культурного відродження України**. Проведення політики індустріалізації та колективізації супроводжувалось проведенням так званої «*культурної революції*», спрямованої на подолання неграмотності населення та насадження шляхом освіти більшовицької ідеології.

Згортання політики українізації супроводжувалось ліквідацією творчих об'єднань, масовими репресіями проти української інтелігенції і партійного апарату. 1929 р. радянська таємна поліція (Головне політичне управління, ГПУ) розпочала хвилю арештів серед української інтелігенції, яка стояла на чолі українізації. У 1930 р. був організований процес над *Спілкою визволення України (СВУ)*. Арештованих за уявну належність до цієї організації діячів обвинувачували у намірах відділити Україну від СРСР. Перед судом постали 45 осіб на чолі з С. Єфремовим. Були винесені суворі вироки, хоча насправді підпільної організації не існувало. У 1933 р. покінчив життям прибічник вільного розвитку української культури письменник

М.Хвильовий, того ж року був заарештований О.Шумський, який у 1924-1926 рр. був наркомом освіти та відповідав за українізацію.

Голодомор 1932-1933 рр. супроводжувався *зламом традиційного укладу українського культурного життя*, всіх ритуальних інституцій, в яких була релігійна основа, усунення з культурної активності різдвяних та весняних циклів пісень, знищення взірців матеріальної культури тощо.

Репресії української інтелігенції досягли свого піку у 1934 та 1937-1938 роках. Знищене покоління українських митців отримало назву **«розстріляного відродження»**. Арешти і розстріли в середовищі діячів науки і культури проводились без відкритих процесів. 1934 р. у Києві розстріляні 42 українські митці, серед яких Г. Косинка, Д. Фальківський, О.Влизько, К.Буревій. Від 4 листопада до 13 грудня 1937 р. в урочищі Сандармох були знищені ще 40 українських діячів мистецтва, у т.ч. М.Куліш та Л.Курбас. Тільки 3 листопада 1937 р. були розстріляні М.Зеров, П.Филипович, О.Слісаренко, М.Ірчан, К.Поліщук, В.Поліщук, Ю.Шпол, Г.Вакар, І.Дорожний, М.Вороний, М. Козоріз, А.Панів, В.Атаманюк. З 85 вчених-мовознавців ВУАН репресували 62. Наркомат освіти «очистили» від 2 тис. співробітників. Менше ніж за рік, до січня 1934 р. зі шкіл вигнали 4 тис. учителів, звинувачених як «націоналісти-петлюрівці». Жертвами сталінського режиму стали математик М. Кравчук, фізик М. Шубніков, генетик І. Агол, переслідувань зазнав видатний фізик, у майбутньому лауреат Нобелівської премії, Л. Ландау. Масово були винищені кадри істориків, літературознавців та філологів. Згідно із сфабрикованими органами НКВС-ДПУ справами, як учасники терористичних організацій, були розстріляні філософ С. Семковський, літературознавці С. Єфремов і В. Перетц, історики М. Яворський, Й. Гермайзе і багато інших. Припинили існування Інститут української мови, науково-педагогічне товариство і медична секція ВУАН, Науково-дослідний інститут української мови ім. Д. Багалія, Інститут демографії тощо. Генетика і кібернетика були заборонені, науково-дослідні установи закриті. Протягом 1930-х рр. зменшилась кількість нових українських книг, припинило існування майже 80 українських журналів.

Була заборонена діяльність Української автокефальної церкви, руйнувались храми й арештовувались священики різних конфесій. До початку Другої світової війни було зруйновано 8 тис. церковних споруд.

Згорання процесів українізації призвело до скорочення кількості школярів, які одержували освіту українською мовою. Розпочались процеси русифікації – у 1938 р. вийшла постанова про обов'язкове вивчення російської мови. На початку 1930-х років було дозволено відновлювати діяльність закритих за більшовицької влади університетів. Однак репресивний апарат більшовиків наніс непоправної шкоди науці, винищуючи кадри інтелігенції.

Четверте питання

Наприкінці 1930-х рр. Версальсько-Вашингтонська система, не витримуючи натиску міцніючої Німеччини та її сателітів, починає тріщати по всіх швах. За цих умов українське питання поступово висувається на одне з чільних місць у міжнародній політиці. У колі геополітичних інтересів

європейських держав так чи інакше поставало питання: **бути чи не бути суверенній соборній українській державі.**

Напередодні Другої світової війни чітко визначилися три групи країн, зацікавлених у вирішенні українського питання. *Перша група* – СРСР, Польща, Румунія, Чехословаччина здійснювали політику, спрямовану на утримання українських земель в складі своїх держав, а також на асиміляцію українського населення. *Друга група* – Англія, Франція та частково США (тобто країни – творці Версальсько-Вашингтонської системи), негативно ставилися до соборної України. Формально тому, що це привело б до порушення європейських кордонів, гарантами яких вони виступали. Фактично причина була тому, що реально возз'єднання українських земель могло відбутися тільки на базі Радянської України, отже зміцнення СРСР, чого вони не хотіли допустити. *Третя група* – Німеччина, яка, борючись за «життєвий простір», претендувала на українські землі, і Угорщина домагалася повернення Закарпатської України. Драматизм ситуації полягав у тому, що багатомільйонний український народ самостійно не міг вирішити українського питання. Все залежало від балансу інтересів різних, насамперед великих держав і від співвідношення сил, які могли ці інтереси захистити.

Майже до початку другої світової війни фашистська Німеччина була ініціатором активних дипломатичних дій у вирішенні українського питання на свою користь. І тільки тверда позиція радянського керівництва про визнання інтересів СРСР на Балтиці, у Південно-Східній Європі, а також про відмову Німеччини від планів створення «Великої України» під час переговорів в Москві з міністром закордонних справ Німеччини Ріббентропом 22 серпня 1939 р. змусили німецьке керівництво відмовитись від зазіхань на українські землі. І лише задоволення цих вимог відкрило шлях до укладення 23 серпня 1939 р. радянсько-німецького договору про ненапад терміном на 10 років. Додатково до договору було підписано і таємний протокол, яким передбачався поділ сфер інтересів обох держав. Окремий пункт протоколу містив положення, що стосувалися українських земель. «У разі територіально-політичного перевлаштування областей, які входять до складу Польської держави, межа сфер інтересів впливу Німеччини та СРСР буде приблизно проходити по лінії річок Нареву, Вісли і Сан». Радянська сторона підкреслювала також свій інтерес до Бессарабії. Отже, почався поділ Європи між двома тоталітарними державами.

Радянсько-німецький договір фактично розв'язав руки Гітлеру для початку другої світової війни. Водночас він став своєрідною точкою відліку процесу реального возз'єднання українських земель у межах однієї держави, що об'єктивно було явищем прогресивним. Інша річ, що для радянського керівництва возз'єднання України було не самоціллю, а лише частиною більш глобальних планів убезпечення західних кордонів СРСР, засобом нейтралізації планів типу «Великої України», формою поширення свого впливу в західному напрямку.

Маючи гарантії нейтралітету СРСР, Німеччина 1 вересня 1939 року напала на Польщу. Зв'язані з Польщею договірними зобов'язаннями Англія і

Франція оголосили війну Німеччині. Так почалася друга світова війна. За цих умов згідно договору і таємному протоколу радянські війська 17 вересня перейшли польський кордон і окупували Західну Волинь і Східну Галичину.

28 вересня 1939 року був підписаний у Москві новий радянсько-німецький договір «Про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною». Згідно з домовленістю, кордон між Німеччиною і СРСР пройшов вздовж річок Сан і Західний Буг. Переважна більшість території Західної України відійшла до СРСР. Частина етнічних українських земель (Лемківщина, Посяння, Холмщина і Підляшшя) опинилися під німецькою окупацією.

Наступним кроком процесу «збирання» українських земель згідно з німецько-радянськими домовленостями, було вирішення проблеми Бессарабії. На вимогу радянського керівництва при пораді Берліна Румунія 28 червня 1940 р. погодилась передати Радянському Союзу Бессарабію і Північну Буковину. 2 серпня Верховна Рада СРСР прийняла Закон про включення до складу Української РСР Північної Буковини і Південної Бессарабії. Ті райони Бессарабії, в яких переважало молдавське населення, та Молдавська АРСР були об'єднані в складі новоутвореної РСР. Ще раніше рішення Установчих Народних зборів Західної України про возз'єднання Західної України з УРСР було затверджене Верховними Радами СРСР 1 листопада і 14 листопада 1939 року. У результаті населення України збільшилося на 8809 тис. осіб і на середину 1942 р. становило 41657 тис., а територія розширилася до 565 тис. кв. км.

Висвітлюючи оформлення нового політико-правового статусу Західної України слід мати на увазі той факт, що хоча відбулося етнічне возз'єднання і західноукраїнські землі формально увійшли до складу УРСР, фактично на практиці відбулася інкорпорація цих територій, тобто їх «входження» до складу СРСР. Модель соціально-економічних перетворень у західних областях України була майже однаковою. Її суттю була активна радянізація. Поряд з націоналізацією промислових підприємств, експропріацією маєтків польських землевласників, перерозподілом землі між українськими селянами, ліквідацією безробіття, українізацією, поліпшенням медичного обслуговування та ін. здійснювались руйнація політичної та культурної інфраструктури, насильницька колективізація, антицерковні акції, репресії проти так званих «буржуазних спеціалістів», масові депортації населення та ін. Західні області України було перетворено в звичайні області Радянського Союзу.

Попри всю суперечливість та неоднозначність політики тоталітарного режиму в західноукраїнських землях об'єднання у межах однієї держави більшості українських етнічних територій було надзвичайно визначною подією, важливим кроком у розв'язанні українського питання.

Слід звернути увагу на блискавичність нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз. План цього нападу містився в директиві Гітлера № 21 (план «Барбаросса») від 18 грудня 1940 р.

План «Барбаросса» передбачав «бліцкриг» – короткочасну кампанію, серед завдань якої було нанесення головного удару в напрямку Києва і своєчасне зайняття Донецького басейну. Кінцева мета – утворення

загороджувального бар'єру по загальній лінії Волга-Архангельск. Згідно з планом війна повинна була закінчитися впродовж двох-двох з половиною місяців оточенням і знищенням Червоної Армії.

22 червня 1941 року німецько-фашистські війська раптово напали на СРСР. В Україну вдерлося 57 дивізій і 13 корпусів групи армій «Південь». Їм протистояли 80 дивізій Київського та Одеського воєнних округів. Німці мали незначну кількісну перевагу в живій силі – 1:1,4, але значно поступалися в техніці: у радянських частинах було в 1,3 разів більше гармат і мінометів, у 4,9 разів – танків і в 2,4 рази літаків, але тільки 20% радянських танків і літаків були новітніх конструкцій. Через ряд об'єктивних причин і злочинних промахів Сталіна та його оточення радянські війська, зазнаючи величезних втрат в живій силі та бойовій техніці, відступали на схід. За перші три тижні війни німецькі війська просунулися вглиб території Союзу від 300 до 600 км.

Далі слід зупинитися на найбільших військових операціях 1941-1942 рр. Цілий тиждень тривала перша танкова битва Великої Вітчизняної війни в районі міст Луцьк-Рівне-Броди-Дубно, що розпочалася контрнаступом восьми радянських мотомеханізованих корпусів на другий день війни. Втрати радянських танків застарілих типів співвідносились з втратами німецьких як 20:1. З 4201 танка залишилось тільки 737. У серпні в районі Умані в один з перших великих «котлів» потрапили дві армії Південного фронту.

Але найбільш драматична обстановка склалася під Києвом, мужня оборона якого тривала більше двох місяців (липень-вересень). З вини Сталіна в оточенні опинилося більше мільйона червоноармійців. У ході жорстоких боїв було втрачено чотири армії, у полон потрапило майже 650 тис. осіб. 19 вересня гітлерівські війська захопили Київ. Трохи пізніше після цієї страшної трагедії 16 жовтня закінчилася героїчна оборона Одеси, що тривала 73 дні. На кінець 1941 року німці окупували майже всю Україну.

У травні 1942 року катастрофічною поразкою закінчилась наступальна операція радянських військ під Харковом. Тут загинуло три армії й у полон потрапило близько 250 тис. осіб. На початку липня після 250-денної героїчної оборони радянські війська залишили Севастополь. 22 липня 1942 року, після захоплення німцями м. Свердловська Ворошиловоградської обл., вся територія України була окупована.

Основними причинами трагічних поразок та катастроф на початковому етапі війни були некомпетентність воєнно-стратегічного керівництва, незавершеність процесу переозброєння, мобілізаційна неготовність армії, недостатня військова підготовка, багато тактичних прорахунків та ін. Однак, незважаючи на величезні втрати, гітлерівський план «бліцкригу» було зірвано. Радянське командування отримало час для накопичення резервів і підготовки планів контрнаступу.

При висвітленні питання щодо окупаційного режиму в Україні треба зазначити, що окупаційна влада спиралася на нестриманий кривавий і моральний терор, який мав виконати *три основні завдання*: забезпечити продовольством, матеріальними і людськими ресурсами потреби Німеччини; вивільнити шляхом фізичного знищення, депортацій та вивезення на роботу до

Німеччини українського населення «життєвого простору» для арійської раси; сприяти колонізації значної частини окупованих земель, заселенню них німецькими переселенцями.

За роки війни фашисти закатували на українській землі понад 5 млн осіб, в тому числі майже 1,3 млн радянських полонених і близько мільйона євреїв. До Німеччини було депортовано 2,4 млн юнаків і дівчат. Каральними загонами СС було спалено 250 населених пунктів республіки, населення яких було розстріляно. Німці нещадно мордували жінок, дітей, стариків. Великих репресій зазнала культура й освіта. В Україні було створено 50 гетто і понад 180 великих концентраційних таборів.

«Новий порядок» нацистів, що спирався на нещадну експлуатацію і геноцид, призвів до розгортання руху опору проти німецько-фашистських загарбників. Висвітлюючи це питання, слід розкрити діяльність таких складових руху опору, як масовий партизанський і підпільний рух, а також діяльність ОУН-УПА.

Говорячи про партизанський рух, треба мати на увазі, що у своєму розвитку він прийшов кілька етапів, від зародження до широкого розгортання та активізації боротьби з окупантами. Із 3500 партизанських загонів і диверсійних груп, що були залишені у перший рік війни, на червень 1942 р. діяли лише 22 загони. 20 червня 1942 року у Москві було сформовано Український штаб партизанського руху на чолі з Т. Строчаком. Особливого розмаху партизанський рух набув у 1943 р., коли кількість бійців досягла 58,5 тис. У цей час формуються партизанські з'єднання. Найбільші з них очолювали С. Ковпак, О. Федоров, О. Сабуров, М. Попудренко, П. Вершигора, Я. Мельник, М. Наумов. Руйнуючи військові комунікації ворога, знищуючи його транспорт, живу силу, техніку і боєприпаси, здійснюючи «рейкову війну» та тисячокілометрові рейди по тилах німецької армії, партизанський рух становив для окупантів грізну силу. Він фактично перетворився на справжній другий фронт. Для боротьби з партизанами німецьке командування змушене було відкликати з фронту до 120 тис. солдатів і офіцерів. У період 1941-1945 рр. у партизанських загонах і з'єднаннях налічувалося майже 180 тис. осіб, 30% з них загинули.

Стосовно підпілля, то з утворених в перші місяці війни 685 підпільних партійних органів у період окупації в різний час діяли тільки 223. Підпільники збирали зброю, боєприпаси, вибухівку, важливу інформацію й усе це передавали партизанам. Також вчиняли диверсійні акти на підприємствах і залізницях, розповсюджували серед населення правдиву інформацію про положення на фронтах тощо.

Важливий вклад в розгром ворога внесла також Українська повстанська армія (УПА) на чолі з Р. Шухевичем. Її було утворено Організацією українських націоналістів (ОУН) у жовтні 1942 року на Волині шляхом об'єднання ряду партизансько-військових частин. В момент найбільшого піднесення боротьби (кінець 1944- початок 1945 рр.) УПА нараховувала 100 тис. воїнів. Вона боролась як проти фашистів, так і проти радянських партизанських загонів, а згодом і частин Червоної Армії. Лише у жовтні-

листопаді 1943 року УПА провела 47 боїв проти німців і 54 проти радянських партизанів. Основною стратегічною метою формувань ОУН-УПА було відродження української державності.

Боротьба на два фронти не тільки знесилювала УПА, але й вела до трагізму братовбивчої війни між українцями. Наприклад, відомий похід з'єднання С. Ковпака «Від Путивля до Карпат» влітку 1943 р. привів до кривавих боїв між націоналістичними і комуністичними партизанськими загонами та великих втрат з обох боків. Для боротьби з УПА радянське керівництво направило цілу армію НКВС, яка проводила регулярні військові операції на всій території Західної України аж до 1953 року.

Загалом партизанські загони, підпільники і УПА своїми бойовими діями внесли вагомий вклад в розгром загарбників і звільнення України від німецьких окупантів.

Слід мати на увазі, що необхідні умови для звільнення українських земель від фашистських загарбників були створені в результаті перемоги Червоної армії під Сталінградом у лютому 1943 р. і розгрому німецьких військ у Курській битві в серпні 1943 р. Високе патріотичне піднесення народу, масовий трудовий і військовий героїзм, єдність фронту і тилу, рух Опору – все це стало складовими чинниками переможного наступу радянських військ по всьому фронту.

Визволення України почалося 18 грудня 1942 р., коли у ході контрнаступу під Сталінградом було вибито німців з села Півнівка Міловського району Луганської області. Внаслідок успішної Донбаської операції 23 серпня 1943 р. ворог залишив Харків, а 8 вересня – Донецьк. На кінець вересня радянські війська вийшли до Дніпра. 6 листопада було звільнено Київ. Контрнаступ німців на Фастівському, Житомирському та Київському напрямках виявився невдалим. 24 грудня почався загальний наступ Червоної Армії на Правобережжі.

1944 р. – рік остаточного визволення українських земель. У ході Корсунь-Шевченківської, Луцько-Рівненської, Львівсько-Сандомирської, Карпато-Ужгородської та Яссько-Кишинівської наступальних операцій завершилося звільнення території України від німецько-фашистських загарбників. 14 жовтня вся Радянська Україна була повністю очищена від окупантів, а 28 жовтня було визволено й Закарпаття. Вперше вся етнічна українська територія опинилася під радянською владою.

Визволення України було оплачено занадто дорогою ціною. Протягом січня 1943 – жовтня 1944 рр. в одній оборонній та 11 наступальних операціях загинули і дістали поранення 3,5 млн радянських солдатів і офіцерів, в основному росіян, українців та білорусів. З 940 учасників боїв за Україну удостоєні звання Героя Радянського Союзу, серед них 668 українців.

П'яте питання

Відповідаючи на питання про становище республіки у повоєнні роки, треба сказати про втрати України у Другій світовій війні. Зазначити, що процес відбудови народного господарства ускладнювався голодом 1946-1947 рр.

Вказати на особливості відбудовчих процесів в УРСР, серед яких: пріоритетний розвиток важкої промисловості, активна роль адміністративно-командної системи, значна вага ідеологічного чинника в економічній сфері. Потрібно охарактеризувати соціальну політику в повоєнний період.

Питання про перетворення хрущовської доби слід почати з факту смерті Й.Сталіна 5 березня 1953 р. та початку боротьби за політичне керування державою: падіння Л. Берії, висунення М. Хрущова, зміцнення його позицій, зміни в партійному та державному керівництві УРСР. Слід схарактеризувати політичну кампанію викриття культу особи Й. Сталіна (доповідь М. Хрущова на XX з'їзді КПРС (лютий 1956 р.), постанова ЦК КПРС «Про подолання культу особи та його наслідків»), її суть та сучасну оцінку, а також процес реабілітації жертв сталінських репресій, його непослідовність та обмеженість; перетворення в сфері національних відносин; розширення компетенції союзних республік; припинення кампанії проти націоналізму; уповільнення процесу русифікації, зростання українського чинника в різних сферах суспільного життя; розширення діяльності України на міжнародній арені. Треба вказати на спробу перебудови партійного та державного апарату: обов'язкову ротацію кадрів, скорочення чисельності державного апарату, удосконалення його структури, розширення складу і прав місцевих органів влади.

Важливо зазначити, що оцінка перетворень в політичній сфері є двоякою. Вони оцінюються як демократичні й як лібералізаційні. Між цими поняттями існує принципова різниця, яка полягає в ступені участі населення країни в формуванні органів влади та реальних можливостях його впливу на політичний та державотворчий процес. З цієї точки зору, перетворення які проводились в хрущовський період не зачепили основ існуючої суспільно-політичної системи.

Лібералізація суспільно-політичного життя – в часи «відлиги» припинення кампанії боротьби проти «українського націоналізму», певне уповільнення політики русифікації, зростання українського фактора в державному і громадському житті, розширення прав УРСР в економіці, фінансовій та культурній сферах.

Пошуки шляхів удосконалення управління розвитком промисловості, будівництва та інших галузей народного господарства, які велися в цей період, не дали очікуваних результатів. Причиною цього було те, що ініціатори реформ кінця 1950-х – поч. 1960-х років не ставили за мету відмову від командних методів керівництва економікою. Трудящі продовжували напружено працювати, докладали багато зусиль для поліпшення життя республіки, але соціально-політичні умови в СРСР не дозволяли повною мірою реалізувати величезний творчий потенціал українського суспільства. Потрібно навести факти, що свідчать про збереження антидемократичного режиму в СРСР.

Лібералізація політичного режиму в СРСР особливо сприятливо відзначилась на розвитку української культури, науки, освіти. Але разом з тим реформаторські перетворення в цій сфері суспільного життя, як і в інших, відзначались неоднозначністю і непослідовністю.

При відповіді на питання слід виходити з того, що після усунення М. Хрущова від влади почалась поступова зміна політичного курсу країни від

лібералізації до консерватизму. Головна мета партійного керівництва полягала в збереженні існуючої політичної системи. На фоні розгортання кризових явищ це було можливо лише за умови зміцнення авторитарного режиму. Виходячи з цього, потрібно показати через які основні напрямки реалізовувався курс на консервацію існуючої системи, розкрити їх зміст і наслідки.

«Застій» – назва періоду історії 1964-1985 рр., виникла в середовищі публіцистів в часи першої хвилі «перебудови». Характерні риси цієї доби: диспропорційність, швидке старіння основних виробничих фондів, відставання у НТП від розвинених країн, інфляційні процеси, засилля технократичних підходів до соціальної політики, порушення соціалістичної законності, догматизація теоретичної думки, репресії проти «інакомислячих».

Консерватизм (від лат. зберігаю, охороняю) – прихильність до застарілого, віджитого; вороже ставлення до нового, прогресивного в суспільному житті, науці, техніці, мистецтві.

Стабілізація – офіційно проголошений політичний курс в СРСР в 1970 - 1980-ті роки. Якщо в галузі економіки принаймні декларувалися реформи, то в політичній сфері робилось все для збереження існуючого ладу: ігнорування принципу розподілу влади, блокування розвитку громадянського суспільства, декларативний характер органів самоврядування, політичний монополізм КПРС, монополія інформаційна та ін.

З середини 70-х років радянське суспільство дедалі глибше втягувалося в тотальну суспільно-економічну, політичну та ідеологічну кризу. Україна в складі СРСР почала втрачати темпи руху, нагромаджувалися труднощі, проблеми, з'явилися застійні явища, утворився своєрідний механізм гальмування.

Перебудова – політичний курс реформаторської частини радянського керівництва, що здійснювався в СРСР 1985-1991 рр. Його суть полягала у спробі шляхом «революції згори» здійснити системну модернізацію суспільства, необхідність якої була зумовлена, з одного боку – зовнішнім викликом (загрозою поразки у змаганні систем, наростанням реального відставання Радянського Союзу від провідних західних країн за ключовими економічними показниками тощо), з іншого – загостренням внутрішніх проблем у державі (занепад економічного розвитку; посилення застійних явищ у політичній сфері; утвердження ідеологічного диктату у культурі, яке викликало протидію громадськості: загострення боротьби реформаторської та консервативної течій у керівництві держави та ін.).

У березні 1985 р. новим генеральним секретарем ЦК КПРС було обрано *М. Горбачова*, з ініціативи якого в СРСР почалася перебудова суспільства.

Періодизація перебудови

1985-1988 рр. – період розробки концепції перебудови і здійснення перших економічних реформ. Визрівання політичного курсу перебудови.

1988-1991 рр. – період активних політичних перетворень під лозунгом побудови демократичного, гуманного соціалізму.

Головними елементами цього курсу було визначено: науково-технічний, прогрес, технічне переозброєння машинобудування, активізацію «людського фактора».

Визначимо далі зміст перетворень, що відбувалися на кожному із цих етапів перебудови.

Проведення економічних реформ

Етапи:

- квітень 1985 р. – **програма прискорення** соціально-економічного розвитку країни, яка передбачала:
- до 2000 року створити виробничий потенціал, що дорівнював би вже створеному за 70 років радянської влади;
- вирішити традиційні соціальні проблеми – продовольчу, житлову, забезпечення населення товарами повсякденного вжитку.

У результаті: програма виявилася утопічною і свідчила про нерозуміння керівництвом глибини соціально-економічної кризи. Перш ніж проводити прискорення, необхідно було здійснити глибоку перебудову всього господарського механізму.

Замість очікуваного прискорення темпів економічного розвитку, продовжувалося їх падіння, загострювалися соціальні проблеми.

Червень 1987 р. – реформа М. Рижкова - Л. Абалкіна.

Сутність реформи виражена в трьох «С» – *самостійність, самоокупність, самофінансування.*

Були прийняті: «Закон про державне підприємство (об'єднання)», «Закон про кооперацію» та інші, які передбачали:

- переведення підприємств на госпрозрахунок;
- утворення кооперативного сектора;
- тісний зв'язок заробітної плати з результатами господарської діяльності;
- сприяння запровадженню досягнень науково-технічного прогресу та ін.

У результаті: реформа була непослідовною, половинчатою, проводилася невпевнено і зазнала провалу. У 1990 р. вперше за багато років почалося скорочення обсягів суспільного виробництва. Національний дохід України скоротився на 1,5%.

Непродумана фінансова політика призвела до сплеску інфляції в країні.

Стало зрозуміло, що тільки перехід до ринкової економіки зможе вивести країну з глибокої економічної кризи.

Червень 1990 р. – Верховна Рада СРСР' прийняла програму переходу до регульованої ринкової економіки, яка з самого початку виявилася нежиттєздатною.

Інфляція, розбалансованість економіки, дефіцит бюджету зростали. Безсистемна перебудова вела до розвалу народного господарства.

ХІХ партійна конференція (червень 1988 р.) прийняла рішення про кардинальне реформування політичної системи, закріпила курс на гласність.

Гласність – політика максимальної відвертості та правди в діяльності державних і громадських організацій, дієва й активна форма участі громадської думки в демократичному вирішенні найважливіших проблем країни.

Проведення реформи політичної системи сприяло демократизації суспільства, політика гласності прискорила процеси десталінізації, жертв репресій. Ліквідація ст. 6 Конституції свідчила про відмову від керівної ролі КПРС. **Підривалися основи тоталітарного режиму.**

Перебудовчі процеси сприяли зростанню політичної активності, відродженню національної свідомості українського народу.

1990 р. – початок формування багатопартійної системи.

Шосте питання

При відповіді на питання слід враховувати, що утвердження тоталітарної моделі управління суспільством торкнулось і культурної сфери. Репресії, нагнітання атмосфери страху різко обмежили творчу ініціативу. Завдання ідеологічного виховання населення виконували навчальні заклади, а також сільські клуби, червоні кутки, хати-читальні тощо. Тотальний контроль був встановлений не тільки над наукою і системою освіти, але й мистецтвом, якому було надано функцію обслуговування пануючої ідеології. Постановою ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 р. «Про перебудову літературно-художніх організацій» було ліквідовано усі існуючі мистецькі угруповання. Натомість літератори, які «підтримують платформу радянської влади і прагнуть брати участь у соціалістичному будівництві», мали об'єднатись у єдину спілку радянських письменників, діяльність якої координувалась партапаратом. Подібним чином були організовані спілки радянських художників, композиторів, архітекторів тощо.

Ці зміни вели до уніфікації і стандартизації культурного життя, повністю підпорядковували творчу діяльність панівній ідеології. Єдиним дозволеним творчим методом було оголошено офіційно схвалений у 1932 р. **соціалістичний реалізм (соцреалізм)**, якого мали дотримуватись митці СРСР у 1930-80-х рр. Він був тісно пов'язаний з ідеологією і пропагандою, нав'язувався як єдино можливий. Згідно нього партійними органами перед митцями ставились вимоги описувати реальність «точно, відповідно до конкретно історичного революційного розвитку», узгоджувати художнє вираження із політикою партії.

У межах соцреалізму митці мали опрацьовувати низку пріоритетних тем: прославлення комуністичної партії і її керівників, оспівування індустріалізації, колективізації, «трудових подвигів радянського народу», перемоги більшовиків у так званій «громадянській війні» 1918-1920 рр., а пізніше – перемоги СРСР у Другій світовій війні.

Аналогічні тенденції простежуються у розвитку **кінематографу**. Першими звуковими стрічками в Україні були документальний фільм *Д. Вертова «Симфонія Донбасу»* (1930) та художня стрічка *О. Довженка «Іван»* (1932) – про героїчну епопею будівництва Дніпрогесу. У 1930-х рр. тотальний терор у СРСР поєднується з кон'юнктурним поверненням до національно-історичної тематики у мистецтві. Поєднання заангажованості

держзамовлення і очевидної режисерської і акторської обдарованості помітно у фільмах «*Коліївщина*» (1933) *І. Кавалеридзе*, «*Щорс*» (1939) *О. Довженка*, «*Богдан Хмельницький*» (1941) *І. Савченка*.

В середині 1930-х років в **радянській архітектурі** стався поступовий перехід від конструктивізму до «сталінського ампіру». **Сталінський ампір** – панівний напрям в архітектурі, монументальному і декоративному мистецтві СРСР з кінця 1930-х до середини 1950-х рр., який мав слугувати звеличенню ролі компартії та витвореної нею держави. Для цього стилю характерне використання елементів ордерного стилю, барельєфів з зображеннями трудящих; застигла та відсторонена від життя пихата величність з використанням мармуру і бронзи в оформленні інтер'єрів громадських споруд. Характерними пам'ятками сталінського ампіру у Києві є Будинок Ради Міністрів УСРР (1938), Будинок Верховної Ради (1939) тощо.

У дусі соцреалізму міські і сільські простори були масово «помічені» **скульптурними зображеннями** партійних діячів. Зовнішня подібність та кількість цих пам'ятників мали створювати ілюзію панування радянської імперії. Цій же меті слугували чисельні стандартизовані скульптури робітників і селян – знеособлених гвинтиків радянської державної системи.

Після Другої світової війни процеси контролювання владою культурної сфери посилилися, розпочалася нова хвиля репресій діячів культури. Критики зазнали твори А. Малишка, Ю. Яновського, О. Довженка, П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри. З націоналізмом ідентифікувалося все, що було українським. У 1951 р. була розкритикована опера Б. Данькевича «Богдан Хмельницький» (з наказом дописати апофеозну фінальну сцену Переяславської ради). З 1953 р. замість узвичаєного терміну «приєднання» був введений новий – «возз'єднання» України і Росії (на Переяславській Раді у 1654 р.). Ціла когорта українських подвижників і навіть героїв художніх творів, народних дум і пісень отримали ярлик «мерзенних зрадників» і «лютих ворогів».

Наслідками запровадження соцреалізму стало поширення кон'юнктури в мистецтві та гуманітаристиці. фронтальне знищення національних шкіл та цілих напрямів у художній культурі та науці; денаціоналізація та дегуманізація культури. Та навіть в таких умовах українські митці намагались зберігати і продовжувати українські національні традиції в культурі УРСР: в літературі, музично-пісенній творчості, образотворчому і декоративно-прикладному мистецтві, театрі, поетичному кіно і навіть естраді.

Готуючи відповідь на питання щодо інакомислення в українській культурі 1960-1980-х рр., варто звернути увагу на громадську і культурну діяльність шестидесятників та дисидентів, а також суспільно-культурні рухи доби перебудови.

Розпочаті за доби хрущовської **відлиги** процеси десталінізації (розвінчання культу особи Сталіна, реабілітації засуджених у 1937-1938 рр.) не зачепили самої основи радянської системи – партійно-бюрократичної системи управління країною, не втратили позицій і репресивно-каральні органи (КДБ, Тим не менш, певна демократизація життя в УСРР все ж відбувалася. Була

послаблена цензура в літературі, журналістиці, історичній науці; збільшилась кількість видань українською мовою.

У цих умовах в Україні з'являється нова плеяда української інтелігенції. **«Шестидесятники»** – національно-культурна течія опозиційного руху в Україні другої половини 1950 - 1960-х років, нова генерація борців за розвиток нації, її духовності, культури та мови. Серед них були молоді літератори *Л. Костенко, В. Симоненко, І. Драч, Б. Олійник, І. Дзюба, В. Чорновіл, І. Світличний* та інші. На протигагу принципам соцреалізму в літературі та мистецтві вони відстоювали можливості національно-культурного відродження України, спираючись на розвиток рідної мови. Шестидесятники сповідували нові думки, відмінні від офіційних, і стали духовною опозицією радянській владі.

З другої половини 60-х років розпочалося *згортання процесів демократизації*, почались переслідування тих, хто приділяв «надмірну увагу» висвітленню негативних явищ життя в СРСР. У 70-х років посилювались *процеси русифікації* – російська мова пропагувалася як засіб міжнаціонального спілкування при витворенні єдиної історичної спільноти – *«радянського народу»*. Стала жорсткішою цензура. У цих умовах формується **дисидентський рух** – громадсько-політичний рух проти тоталітаризму, за демократичні перетворення і національне відродження. Рух опирався майже виключно на інтелігенцію. Дисиденти не мали єдиної програми дій, але їх непокоїла розбіжність між комуністичною теорією і дійсністю.

Виділяють три **основні течії дисидентського руху**:

1. *Національно орієнтоване дисидентство*, діячі якого засуджували шовінізм, імперську політику центру, русифікацію. До цього напрямку належали *І. Дзюба, В. Мороз, В. Чорновіл* та інші.

2. *Правозахисне, або демократичне дисидентство*, яке було представлене Українською Гельсінською Групою (УГГ), тобто групою сприяння виконанню Гельсінських угод щодо прав людини, підписаних керівництвом СРСР у 1975 р. УГГ була створена у листопаді 1976 р. у Києві. Її очолив письменник *М. Руденко*. Діячі УГГ визначили широке коло завдань: ознайомлювати українське суспільство з Декларацією прав людини ООН, збирати факти порушення владою прав людини, національних прав в Україні, застосування політики русифікації. УГГ, яка діяла цілком у рамках радянської конституції та підписаних СРСР міжнародних угод, стала об'єктом переслідувань і репресій. З 37 членів групи протягом 1977 – 1985 рр. 23 були засуджені за політичними і кримінальними статтями та відправлені у табори і на заслання, 6 позбавлені радянського громадянства. *В. Стус, О. Тихий, Ю. Литвин* загинули у таборах.

3. *Релігійне дисидентство*, що мало на меті боротьбу за фактичне, а не декларативне визнання свободи совісті. В Україні релігійні дисиденти боролись за відновлення Української греко-католицької та автокефальної православної церков, за свободу діяльності протестантських релігійних угруповань.

Дисидентський рух налічував біля тисячі осіб, які репрезентували усі регіони України. Він став важливою частиною суспільно-політичного життя України в умовах кризи тоталітаризму. Завдяки **«самвидаву»** погляди та ідеї

опозиції проникали в маси. Водночас у тодішніх умовах дисиденти були позбавлені можливості широкого впливу на суспільну думку.

Ідеї дисидентського руху стали платформою багатьох нових суспільно-політичних рухів та організацій за часів **перебудови**, коли, в умовах політики **гласності**, знов з'явилися шпарини для висловлення протесту проти задушливого партійного контролювання духовного життя.

В авангарді знов опинилися українські письменники. *Ю. Мушкетик, Б. Олійник та Д. Павличко* підготували листа до Верховної Ради УСРР з протестом проти «духовного Чорнобиля» українців – процесів русифікації. У 1989 р. було утворене Товариство української мови ім. Тараса Шевченка. Під тиском громадськості у **1989 р. Верховна Рада УСРР прийняла закон «Про мови в УСРР»**, в якому юридично закріпила державний статус української мови. Українські літератори також стали осердям нового суспільно-політичного руху – ***Народного руху України за перебудову***.

Гласність, лібералізація у журналістській сфері створили умови для ознайомлення широкої громадськості із широко невідомими раніше сторінками історії (це називалось *«розкриття білих плям історії»*). Поступові зміни відбувались і в академічній історії. У 1988 р. «Історія України» була виділена в окремий курс, нарешті «вітчизняною історією» стали називати не історію СРСР, а історію України. Вперше за довгі десятиріччя з'явилась можливість висвітлювати питання української державності козацьких часів та періоду національно-демократичної революції 1917-1920 рр., з'явилися перші розвідки про організацію штучних Голодоморів в Україні у 1920 – 1940-х рр. Розпочалось перевидання робіт М. Грушевського, Д. Яворницького, М. Драгоманова, В. Винниченка та інших істориків та письменників, праці яких тривалий час було заборонено видавати та читати.

У 1989 р. у Києві було створене історико-просвітницьке товариство *«Меморіал»*. Знов розпочались процеси *реабілітації репресованих* у 1920 - 1950-х рр. З'являються перші культурологічні клуби, так звані *неформальні організації*. Відновлюється діяльність товариств *«Просвіта»*. У 1987 р. створюється *Українська асоціація незалежної творчої інтелігенції*, у 1988 р. у Києві починає роботу студентська організація *«Громада»*, а з 1989 р. – *Українська студентська спілка*. У 1988 р. відновлює свою діяльність УГГ, офіційним центром якої стає журнал *«Український вісник»*.

У релігійній сфері активізувався рух за легалізацію Української католицької церкви та Української автокефальної православної церкви, який з 1989 р. набув відкритих форм: у Москві було проведене голодування єпископів, біля 150 тис. віруючих на місцях підтримали акцію по захисту свободи релігії. Зрештою у 1990 р. Українська греко-католицька церква була легалізована. До січня 1990 р. вже існувало більше 200 парафій УАПЦ. У 1990 р. єпархії, общини, монастирі на території УСРР були виділені в адміністративну одиницю – екзархат Українська православна церква.

Теми індивідуальних завдань

1. Національні меншини в УРСР 20-х-30-х років; етнополітичні та етнокультурні аспекти.
2. Національно-визвольний рух на західноукраїнських землях у міжвоєнний період.
3. Розвиток культури на західноукраїнських землях у 1920-1939 рр.
4. Український національний рух. Створення і діяльність ОУН.
5. Політичні судові процеси в УСРР 1920-30-х років.
6. ОУН-УПА в роки Другої світової війни.
7. Ідеологічна ситуація в Україні в післявоєнні часи.
8. Внесок України в економічний розвиток СРСР в 1970 - 1980-ті роки.
9. Політичні портрети М. Хрущова, П. Шелеста, В. Щербицького.
10. Чорнобильська катастрофа та її наслідки.
11. Студентство України в 1980-х - поч. 1990-х рр.
12. Українці за кордоном. Причини та основні хвилі еміграції.
13. Культура української діаспори.
14. Періоди розвитку українського кіномистецтва. О. Довженко, С. Параджанов, І. Миколайчук – класики українського кінематографу.

Додаткова література

1. Автушенко І., Буглай Н. Конформізм і нонконформізм творчої інтелігенції в радянській Україні 1920–1930-х рр.: проблема вибору. Український історичний журнал. 2021. Число 2. С. 80-92.
2. Бажан О. Г. Спроби протидії КДБ УРСР становленню та функціонуванню народного руху України за перебудову. Укр. іст. журн. 2010. № 1. С. 35-41.
3. Баран В. К. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів, 1996.
4. Васильєв В. Ю. Україна в політиці керівництва СРСР напередодні Другої світової війни. Укр. іст. журн. 2005. №1. С.4-15.
5. Вегеш М.М., Віднянський С.В. Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу» / НАН України. Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. К., 2020.
6. Виткалов В. Г. Українська культура: сторінки історії ХХ-го століття. Рівне, 1997.
7. Вронська Т. В., Лисенко О. Є. Формування особового складу штрафних батальйонів і рот у Червоній армії періоду Великої Вітчизняної війни. Укр. іст. журн. 2006. №3. С.137-150.
8. Голод в Україні 1946-1947 рр.: Документи і матеріали (О. М. Веселова) упор., В. А.Смолій та ін. К., 1996.
9. Гонтова Л. В. Українське мистецтво. II половина ХХ ст. К., 2005.
10. Гриневич В. А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.). К., 2007.
11. Гриневич Л. Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927-1933. К., 2008.

12. Даниленко В. Політичні зміни в СРСР і Україні в період хрущовської «відлиги». Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. К., 2008. Вип.14. С. 3-14.
13. Зімон Г. Чи був голодомор 1932-1933 рр. інструментом «ліквідації» українського націоналізму? Укр. іст. журн. 2005. №2. С.118-131.
14. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920 - 1930-х років: соціальний портрет, історична доля. Київ, 1992.
15. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980 рр. К., 1995.
16. Кентій А. В., Лозицький В. С. Партизанський рух 1941-1944 рр. в Україні. Укр. іст. журн. 2005. №3. С.3-16.
17. Киридон А. М. Час випробувань: держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917-1930-х років. Тернопіль, 2005.
18. Ковальчук М. Битва двох революцій: Перша війна Української Народної Республіки з Радянської Росією. 1917-1918 рр. / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Т. 1. К., 2015.
19. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993.
20. Кульчицький С. В. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид. К., 2005.
21. Кульчицький С. В. Народження народного руху України. Укр. іст. журн. 2010. №1. С. 8-22.
22. Кульчицький С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.). К., 1995.
23. Марочко В. Територія Голодомору 1932–1933 рр. К., 2014.
24. Меднікова Г.С. Українська і зарубіжна культура ХХ століття: Навч. посіб. К., 2002.
25. Муковський І. Т, Лисенко О. Є. Звитяга і жертівність. Українці на фронтах другої світової війни. К., 1997.
26. Патріляк І. «Українське питання» напередодні Другої світової війни // Історична правда, 2013 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/08/28/135252/>
27. Патріляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин, 2010.
28. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Х., 2016.
29. Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко, НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К., 2013.
30. Реєнт О. П. Україна між світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії. К., 2004.
31. Рубан-Кравченко В. В. Кричевські і українська художня культура ХХ століття. Василь Кричевський. К., 2004.
32. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні сер. 50-х - поч. 1990-х рр. К., 1998.

33. Смолій В., Якубова Л. Донеччина і Луганщина: місце в модерному українському національному проекті. Аналітична доповідь. К., 2015.
34. Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928). У 2-х томах / Відп. ред. С. Кульчицький; НАН України. Ін-т історії України. К., 2015.
35. Цвілюк С. А. Трагедія нескореної нації. Політичний і національний терор України в період сталінського тоталітаризму. О., 2005.
36. Цвілюк С. А. Українізація України: Тернистий шлях національно-культурного відродження доби сталінізму. О., 2004.
37. Шаповал Ю. Україна в 20-50-ті роки: сторінки ненаписаної історії. К., 1993.
38. Шліхта Н. Історія радянського суспільства: Курс лекцій. 2-ге вид. Х., 2015.
39. Яців Р. Українське мистецтво ХХ століття: ідеї, явища, персоналії / НАН України, Інститут народознавства. Л., 2006.

Тема 8. Проголошення і розбудова суверенної України. **Український національний культурний простір.**

План семінарського заняття

1. Державотворчий процес в умовах незалежності.
2. Політичне життя України на сучасному етапі.
3. Соціально-економічний розвиток незалежної України.
4. Основні тенденції розвитку духовної культури. роль розвитку транспортних послуг у поглибленні культурних зв'язків та розбудові індустрії культурно-історичного туризму.

Перше питання

Проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. стало своєрідною точкою відліку нового етапу історії України, суть якого – у переході від тоталітарного до демократичного суспільства; від командної до ринкової економіки; від людини-гвинтика у соціальній сфері до активного творця власної долі; від класових до загальнолюдських цінностей; від об'єкта до суб'єкта геополітики.

Повномасштабний перехід до створення незалежної держави розпочався з проголошенням Акту незалежності України (24 серпня 1991 р.) та проведенням Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. Далі потрібно проаналізувати основні державотворчі події, а саме: прийняття законів про Збройні Сили, органи державної безпеки і внутрішні війська. Важливе значення для послідовної соціально-політичної трансформації суспільства мало заснування посади Президента України (відповідний Закон Верховної Ради з цього приводу був прийнятий ще 5 липня 1991 р.).

Особливе значення мало схвалення Закону «Про громадянство України» (8 жовтня 1991 р.), у якому закріплювався найбільш демократичний «нульовий» варіант його здобуття. Великого значення набуло прийняття законів щодо символіки нової української держави. У січні – лютому 1992 р. Верховною

Радою затверджені Державний прапор України, Державний гімн України, малий герб України. У березні 2003 р. схвалений закон «Про державний гімн».

Стрижневою проблемою цього періоду є формування державних інститутів влади, заміна партійно-радянської системи на президентсько-парламентську. Вирішальне значення для цього мало скасування у жовтні 1990 р. 6-ї статті Конституції УРСР про керівну роль КПРС, а згодом заборона діяльності КПУ. Після проголошення незалежності Україні розпочалося відродження парламентаризму. Верховна Рада – єдиний орган законодавчої влади в Україні, який складається з 450 депутатів, які обираються безпосередньо виборцями строком на 4 роки. Це однопалатний парламент, яким керує Голова Верховної Ради. Народні депутати України є повноважними та відповідальними представниками народу, обрані на основі загального, рівного і прямого виборчого права.

26 червня 1994 р. відбулися перші повноцінні вибори на багатопартійній основі до Верховної Ради та органів місцевого самоврядування. Загалом до Рад всіх рівнів було обрано 162445 депутатів. Вони були представниками 52 національностей, 30% депутатського корпусу становили жінки (у Верховній Раді – лише 4%), 7711 депутатів були членами партій.

Важливим кроком на шляху до демократизації стало прийняття нової Конституції України 28 червня 1996 р.

Суспільно-політична криза 2000 р., пов'язана з вбивством журналіста Г. Гонгадзе і касетним скандалом стала початком консолідації різноманітних політичних сил суспільства проти потужного корумпованого угруповання політиків і бізнесменів навколо Л. Кучми. Парламентські вибори березня 2002 р. засвідчили перемогу опозиції за партійними списками – найбільшу кількість голосів отримав блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (23,57%), КПУ (19,98%), «За єдину Україну» (11,77%), СПУ (6,87%), «Виборчий блок Юлії Тимошенко» (7,26%), СДПУ(о) (6,27%). Тільки в результаті перемоги більшості пропрезидентських кандидатів у мажоритарних округах і перехід їх до складу «більшості» не вдалося організаційно закріпити перемогу опозиції на виборах 2002 р. Треба зазначити, що вибори до Верховної Ради у березні 2006 р. відбувалися за партійними списками. У виборчих перегонах взяли участь 45 політичних партій та блоків. *Результати виборів:* Партія регіонів (32, 14%), БЮТ (22,29%), блок «Наша Україна» (13,95%), СПУ (5,69%), КПУ (3,66%). 2 квітня 2007 р. В. Ющенко розпустив Верховну Раду у зв'язку з її неспроможністю виконувати законодавчі функції і його прагненням встановити контроль над парламентом країни. Він призначив нові вибори, у яких узяли участь 20 політичних партій та блоків. *Результати виборів:* Партія регіонів (34, 37%), БЮТ (30,71%), блок «Наша Україна» (14,15%), КПУ (5,39%), блок Литвина (3,91%). СПУ не увійшла до складу парламенту.

Існування реальної багатопартійності відповідає інтересам громадян, суспільства в цілому, навіть держави. Партії, поєднуючи громадянське суспільство з державою, сприяють подоланню або пом'якшенню конфліктів. Сильні партії не послаблюють, а навпаки, підсилюють державу, зміцнюючи її

взаємодію з суспільством. Відповідно слабкість партій обов'язково обертається слабкістю держави.

У грудні 1991 р. під час президентських виборів переміг Л. Кравчук; у 1994 – 2004 рр. – Президентом України був Л. Кучма, а у – грудні 2004 р. Президентом України став лідер «Помаранчевої революції» В. Ющенко, в 2010 р. – В. Янукович, з 2014 р. П. Порошенко, а з 2019 р. В. Зеленський.

Вища виконавча влада належить Кабінету Міністрів України, очолюваного Прем'єр-міністром, який відповідальний перед Президентом і підзвітний Верховній Раді. Важливою проблемою сучасної України є демократизація державного управління, боротьба з корупцією і тіньовою економікою.

Даючи відповідь на це питання, потрібно зосередитись на подіях 2004-2014 рр., щоб зрозуміти сучасну політичну ситуацію в Україні. Початок повномасштабного збройного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року. Геноцидні дії політичного керівництва і російського війська щодо українців. Національний опір проти агресії. Міжнародна підтримка України.

Друге питання

Взимку і навесні 2005 р. розпочалася конфронтація між різнорідними політичними групами, що сприяли перемозі В. Ющенка на виборах; Президентові доводиться маневрувати між трьома центрами – урядом (Ю. Тимошенко), секретаріатом (О. Зінченко) і Радою національної безпеки і оборони (П. Порошенко). Для зміцнення своєї влади в регіонах В. Ющенко повністю замінює глав облдержадміністрацій на своїх прихильників. Уряд декларує початок кампанії зі скасування приватизаційних рішень колишньої влади, що призводить до неприязні по відношенню до Президента і його команди у східних районах країни. На міжнародній арені В. Ющенко отримує дружній прийом на Заході, Україну запрошують до НАТО, Євросоюз і ВТО, обіцяють визнати її країною з ринковою економікою. На противагу СНД і Росії на пострадянському просторі відроджується ГУАМ (Грузія-Україна-Азербайджан-Молдова), створюється так звана Співдружність демократичного вибору, загострюються відносини з росією.

Потрібно зазначити, що В. Ющенко врегульовує конфлікти між союзниками Помаранчевої революції і втручається в економічні рішення уряду Ю. Тимошенко. Розгортається конфлікт з російським «Газпромом», керівництво якого звинувачує Україну у розкраданні російського газу з підземних газосховищ на українській території. Восени 2005 р. В. Ющенко відправляє у відставку уряд Ю. Тимошенко. Лідерка БЮТ йде в опозицію. Прем'єр-міністром стає Ю. Єхануров. Після парламентських виборів 2006 р., 4 серпня 2006 р. Прем'єр-міністром обрали В. Януковича. Він робить заяви про неготовність України до вступу в НАТО і у грудні 2006 р. проводить у Верховній Раді рішення про відставку прозахідного глави Міністерства закордонних справ Б. Тарасюка. Росія пішла назустріч уряду В. Януковича у питанні про ціну на газ.

У вересні 2007 р. відбулися дострокові парламентські вибори. 18 грудня 2007 р. – Верховна Рада України проголосувала за призначення Ю. Тимошенко

на посаду Прем'єр-міністра країни, з березня 2010 р. Прем'єр-міністром було призначено М. Азарова.

Головною суспільно-політичною подією 2013 року для більшості населення України став Євромайдан. Потрібно зупинитися на зимових подіях 2013-2014 рр.

2014 р. увійшов в історію незалежної України як рік найскладніших випробувань. Україна зазнала територіальних втрат, постала перед загрозою економічного колапсу і втрати державності внаслідок агресії з боку ядерної держави – Росії. У 2014 р. Україна сплатила найвищу ціну за незалежність і прагнення самостійно обирати свій шлях – життя своїх громадян, які загинули на Майдані в боротьбі проти режиму Януковича, які захищали свою країну від терористів і російських окупантів і стали жертвами розв'язаного Росією збройного конфлікту. Попри всю загрозливість ситуації, Україні вдалося вистояти. Нова влада виявилася здатною відновити співпрацю з міжнародними фінансовими інститутами, утримати країну від дефолту і забезпечити стабільне функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства в умовах війни.

Відносна більшість населення підтримує Європейський курс України і вступ до НАТО, але є суттєва регіональна диференціація (особливо щодо вступу до НАТО).

Сьомі за рахунком вибори Президента України, перший тур відбувся 31 березня 2019 р., другий – 21 квітня 2019 р. За результатами підрахунку 100% протоколів, переможцем став В. Зеленський із 73,22% голосів, у той час як чинний Президент України П. Порошенко отримав 24,45%.

Третє питання

Економічна криза на поч. 1990-х років негативно вплинула на рівень життя та на соціальну структуру суспільства. Після лібералізації цін 1992 р. основна маса населення опинилася за межею бідності. Якщо 1990 р. частка заробітної плати у валовому національному доході дорівнювала майже 60%, то 1993 р. вона знизилася до 39%, а 1994 р. становила лише 25-30%. Відбулося повне знецінення такої важливої державної гарантії оплати праці, як мінімальна заробітна плата. Так, якщо в розвинутих країнах середня заробітна плата, як правило, не перевищує мінімальну більш як у 3-4 рази, то в Україні в жовтні 1992 р. мінімальна плата була в 10 разів нижча від середньої в народному господарстві, а в листопаді 1993 р. взагалі становила лише 7% середньої заробітної плати. Різко зменшилася купівельна спроможність населення. Протягом 1991-1994 рр. вона фактично знизилася в 5 разів.

Економічні негаразди негативно позначилися на соціальній структурі України. Форсоване розшарування суспільства призвело до соціальної поляризації. Вже 1992 р. за межею бідності опинилося майже 64% населення, «середній клас» танув майже на очах, а кількість багатих становила 10%. Внаслідок цього різко зросло суспільне напруження між полюсами «багаті» - «бідні».

За цих обставин новообраний Президент Л. Кучма в жовтні 1994 р. проголосив нову соціально-економічну стратегію. У соціально-економічній політиці було визначено такі основні напрями та пріоритетні завдання:

- 1) фінансова стабілізація – послаблення податкового пресу, подолання платіжної кризи, поглиблення банківської реформи;
- 2) регульована та контрольована державою лібералізація цін;
- 3) докорінна структурна перебудова виробництва з метою створення ринкової економіки на основі розширення приватного сектора;
- 4) децентралізація управління економікою;
- 5) лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків, чітке визначення пріоритетів у регіональному спрямуванні зовнішньоекономічної політики;
- 6) соціальний захист, який передбачав докорінні реформи заробітної плати, соціальної допомоги та соціального страхування, передання через акції в приватне користування населення державного майна.

За роки реформ в економічній сфері відбулися глибокі якісні зрушення, зародилися та набрали силу позитивні тенденції та процеси. Було сформовано основні атрибути національної економіки – фінансову, податкову, митну, банківську та інші системи, що сукупно визначають основну економічну інфраструктуру державності. Відбувся перелом у реформуванні відносин власності. Набрав силу активний і незворотний процес розширення корпоративного та приватного секторів економіки. Станом на 1 січня 1999 р. форму власності змінили 61,8 тис. підприємств, у тому числі за період з 1994 по 1999 р. – 50,3 тис. На початок 2001 р. понад 70% загального обсягу промислової продукції вироблялося на недержавних підприємствах. Значні зміни відбулися в аграрному секторі, де завершився перший етап земельної реформи – роздержавлення землі та її передання у власність юридичних осіб. Розпочалася реалізація головного завдання другого етапу реформи – формування реального власника на землю. На початок 2001 р. до 6 млн громадян стали власниками земельних ділянок (паїв). Їх загальний обсяг становив майже половину земельних угідь України. Отже, в аграрному секторі поступово формувалися основи для реалізації головної мети земельної реформи – передання землі тим, хто її обробляє, і формування в перспективі ринку землі, перетворення її на товар.

Світова фінансова криза 1997-1998 рр. стала серйозним випробуванням реформ в Україні, економіка якої в силу різних причин зазнала слабшого удару, ніж економіка інших держав.

Після спаду світової фінансової кризи намітилося поступове зростання базових економічних показників в Україні. Протягом 2000 р. валовий внутрішній продукт (ВВП) зріс порівняно з відповідним періодом минулого року на 6%, обсяги промислового виробництва – на 12,9%, виробництво валової сільськогосподарської продукції – на 7,6%. Порівняно з січнем-вереснем 1999 р. частка товарообмінних операцій (бартеру) зменшилась на 15,1%. Певні зрушення відбулися й у зовнішній торгівлі – з 1994 по 1998 р. експорт товарів та послуг зріс більш як у 1,2 рази і досяг майже 32% ВВП. Протягом 2000 р. Україна здійснювала зовнішньоторговельні операції із 187 країнами світу (в 1998 р. – з 164 країнами). Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі товарами за результатами 2000 р. становило 648,1 млн дол.

Однак ці тенденції та явища не набули сталого характеру, адже в українській економіці існували кризові тенденції: структурні деформації вітчизняного виробництва не лише зберігалися, а й поглиблювалися.

Потрібно зазначити, що після «Помаранчевої революції» в основу діяльності нового уряду, який очолила у лютому 2005 р. Ю. Тимошенко, було покладено програму «Назустріч людям».

Надзвичайно проблемним для нового керівництва став 2005 р. у серпні 2006 р. Прем'єр-міністром було призначено В. Януковича, якому вдалося до кінця року досягти часткової економічної стабілізації: зростання ВВП становило 7,3%, а в 2007 р. – 7,9%.

Після дострокових парламентських виборів і формування нової коаліції у грудні 2007 р. Прем'єр-міністром було обрано Ю. Тимошенко. однак втілити повністю економічні реформи в життя її уряду не вдалося у зв'язку зі світовою фінансово-економічною кризою 2008-2009 рр.

Влітку і восени 2008 р. спостерігалися значні коливання курсу гривні до долара, різке зростання, а потім падіння офіційного курсу національної валюти, криза споживчого кредитування через нестабільність національної валюти. Доцільно також зосередитись на світовій економічній кризі, що проявилася в Україні в різкому падінні світових цін на металургійну продукцію, що складала левову частину українського експорту; почалися соціально-економічні проблеми (невплата або затримка виплати зарплати бюджетникам, обвал ринку житла, скорочення обсягів виробництва, звільнення працівників); проблеми у банківській сфері.

Економічна ситуація покращилася у 2010 році після виборів. Новий уряд почав реагувати на кризу проведенням фіскальної, фінансової та деяких структурних реформ. У травні 2010 року було оприлюднено амбітну середньострокову програму реформ, що охоплювала широкий спектр стратегічних заходів, спрямованих на створення передумов для економічного зростання. Довіра інвесторів почала зростати після укладання, у липні 2010 р., владою угоди з МВФ щодо нового середньострокового плану фінансування, але слід зазначити, що цей процес потім дещо уповільнився.

Дослідження динаміки економічних процесів в Україні дозволяють зробити висновок, що сьогодні економіка перебуває в стадії глибокої кризи. Суттєве погіршення економічної ситуації у 2014 р. було обумовлене веденням військових дій на сході України, що викликало **ланцюжкову реакцію дисбалансу усіх макроекономічних показників**. Під впливом подій 2014 р., поточна економічна ситуація характеризується подальшим занепадом. Серед основних факторів, що обумовлюють економічні тенденції у 2015 р. є: низький зовнішній та внутрішній попит унаслідок гальмування економічного зростання; зниження купівельної спроможності населення внаслідок зменшення реальних доходів; ускладнення відносин з основними торгівельними партнерами та відтік інвестицій. Комплексна взаємодія показників за відсутності належних заходів стабілізації ситуації призводить до підсилення процесів занепаду економіки.

Упродовж 2014 р. економіка України функціонувала в україн несприятливих умовах. Російська агресія завдала Україні безпрецедентних

гуманітарних і соціальних втрат і спричинила серйозні деструктивні процеси, у т.ч. **руйнацію інфраструктури на території бойових дій, дезорганізацію усталених виробничих зв'язків і критично важливих постачань ресурсів, часткову втрату зовнішніх ринків та експортного потенціалу.** Водночас, абсолютно необхідне для країни кардинальне реформування внутрішніх економічних механізмів залишилося невиразним, а окремі зміни запроваджувалися дуже повільно.

Саме на реальному секторі економіки відобразився нищівний удар від збройного протистояння – розташовані у східних регіонах виробництва вугільної, металургійної, машинобудівної, хімічної промисловості, що забезпечували значну частину внутрішнього промислового виробництва та експорту, зазнали величезних втрат, знищено низку транспортно-логістичних об'єктів. У 2014 р. відбулося значне прискорення темпів падіння промислового виробництва, яке за підсумками року становило 10,2%. Негативну динаміку продемонстрували всі основні агреговані види промислової діяльності: скорочення обсягів виробництва у добувній промисловості і розробленні кар'єрів становило 13,7%, переробній промисловості – 9,3%, постачанні електроенергії, газу, пари і кондиційованого повітря – 6,6%. Такий тренд багато в чому був зумовлений падінням виробництва у Донецькій та Луганській областях (на 31,5% і 42% відповідно у 2014 р.).

Відтак, ВВП у 2014 році скоротився на 6.8%. На думку голови нацбанку В. Гонтаревої: «2014 рік став для України та його народу переломним». І справді, **деструктивні наслідки від гібридної війни та відчуження промислової артерії України виявилися вкрай критичними.**

Динаміка макропоказників стала неконтрольованою: падіння позицій гривні спровокувало інфляцію, яка допомогла замаскувати втрату Криму і Донбасу. Умовно, фактичне зниження виробництва було перекрито зростанням внутрішніх цін, що не могло не позначитись на добробуті населення. Просте порівняння показує, що в 2014 р. ціни росли в 50 разів інтенсивніше, ніж в 2013 р. **Ціни на багато груп товарів, особливо на імпортовані, вирости в два і більше рази.**

У 2015 році економічна ситуація в Україні була вкрай складною. Люди скаржилися на пониження рівня життя. Тарифи на газ, тепло і світло для населення підвищили, аби отримати транші від МВФ. Курс гривні падав. Чимало банків закривалося. Реформи затягувалися. Існувала навіть загроза дефолту, але її вдалося уникнути після реструктуризації боргів.

Потрібно також проаналізувати масштабні збитки, що були завдані українській економіці у ході повномасштабної війни росії проти України.

Четверте питання

Характеризуючи питання, слід зазначити, що необхідною передумовою відродження національної культури, формування національної самосвідомості українців, розвитку духовної культури стало **здобуття державної незалежності.** Розпочалися процеси формування *громадянського суспільства*, із плюралізмом у духовному житті, створенням політичної та правової систем, що відповідають світовим демократичним стандартам; іншими вимогами до

рівня освіти, економічної і політичної культури; здатністю особистості самостійно орієнтуватися у різних ідейних та духовних традиціях і течіях.

Визначаючи основні тенденції розвитку духовної культури незалежної України, варто окреслити **чинники, які визначили зміст, проблеми і перспективи сучасного розвитку культури України:**

1) Головним чинником національно-духовного відродження стала *демократизація*, що надало змогу змінити статус культури, її роль і функції у суспільстві. Розширилися можливості щодо реалізації культурного плюралізму, багатоманітності культурного життя.

2) Триваючий процес *формування національної ідентичності* супроводжується зростанням інтересу до історії національної культури, проблеми збереження національного культурного надбання; впливає на перебіг не тільки культурного, але й політичного життя в країні, що особливо унаочнилося у драматичних подіях 2014-го року.

3) У культурних процесах *зростає роль релігії*, релігійно-культурна поліфонічність проникає в усі традиційні складові національної культури.

4) *Посилюються взаємозв'язки і взаємовпливи української та інших культур* Заходу та Сходу. Вибудовування сучасної національної культури стає засобом входження України до європейського культурного простору.

5) *Зміни в соціальному й культурному житті суспільства*, зокрема зміна форм власності на засоби виробництва, становлення нових виробничих відносин, що породжують нові верстви суспільства, формують нову психологію, мораль, форми культурного буття, стиль і спосіб життя. Соціальні ознаки отримують пріоритетну роль у розподілі культурних вартостей.

6) *Пошуки нових культурних орієнтирів* насичують художнє життя впливами різноманітних стилів та жанрів від постмодерну до переосмислення фольклоризму. *Сучасне освоєння традиційної художньої спадщини* дозволяє ввести її до канви сучасності – елементи старовинного побуту, народні звичаї, навіть язичницькі вірування та художні вподобання давньої України стають моделями для сучасного суспільства.

7) Тривають спроби *переглянути вже усталені, трафаретні оцінки діячів культури минулого* («Дискурс модернізму в українській літературі» Соломії Павличко, «Шевченко, якого не знаємо» Григорія Грабовича та ін.), відбувається творення літературного кічу («Бу-Ба-Бу»), трнслявання жорстокої іронії (об'єднання «Пропала грамота»; «Польові дослідження українського сексу» Оксани Забужко) чи трагізму, розпачу (група «Нова дегенерація»).

8) Спостерігається *структурна мозаїчність української культури*, яка складається з множини культур – професійної, самодіяльно-художньої, традиційно-художньої, релігійної; масової тощо. З'являються нові творчі особистості, нові виміри освоєння культури.

9) *Виникають нові суб'єкти культури*, соціокультурні структури, що конкурують з державою (культурологічні центри, дирекції свят й художніх фестивалів, артгалерей тощо).

10) *Розвиток ЗМІ, індустрії споживання* впливають на зміну смаків, уподобань, критеріїв оцінки культурних вартостей. Критерії й оцінки

культурних явищ переоцінюються у процесі складання нового профілю і структури культурного життя. Якщо в недавньому минулому переважали критерії, пов'язані з ідеологічною цінністю культури, то тепер на перший план виходять критерії художності, естетичної досконалості, новаційності.

Готуючи відповідь на питання про **роль транспорту у поглибленні культурних зв'язків та розбудові індустрії культурно-історичного туризму**, слід враховувати, що транспортна послуга є однією з головних складових туристичної діяльності. В Україні на сучасному етапі найчастіше для перевезення туристів, які планують ознайомитися з пам'ятками національної історико-культурної спадщини, під час подорожі використовуються такі види транспорту, як автомобільний і залізничний, меншою мірою повітряний і водний. Розвиток транспортної галузі сприяв різкому зростанню мобільності населення, поглибленню торговельних, туристичних, наукових і культурних зв'язків, при цьому загострюються такі питання транспортного обслуговування, як створення матеріально-технічної бази туристичного транспорту загального користування; удосконалення організації транспортних перевезень; поліпшення якості транспортного обслуговування туристів.

Невід'ємним складником транспортної системи є прокладання маршрутів до туристичних об'єктів, вибір яких туристичними організаціями і туристами безпосередньо пов'язаний із системою знань з історії України та української культури, рівнем популяризації національних історико-культурних надбань.

Теми індивідуальних завдань

1. «Революція на граніті».
2. Україна і європейський інтеграційний процес.
3. Помаранчева революція 2004 р.: причини, характер і наслідки.
4. Міжнаціональний чинник в українському державотворчому процесі.
5. Формування багатопартійної системи в Україні.
6. Революція Гідності, події російської анексії Криму та воєнних дій на Сході України очима очевидців.
7. Поглиблення зв'язків української культури з культурою діаспори. Культурний доробок українців діаспори.
8. Надбання у розвитку літератури та мистецтва.
9. Етнокультура національних меншин в сучасній Україні.
10. Сучасна релігійна ситуація в Україні.
11. Пам'ятки вітчизняної історії та культури як об'єкти туризму.
12. Розвиток транспортних послуг і розбудова туристичної галузі.

Додаткова література

1. Алексєєв Ю. М., Кульчицький С. В., Слюсаренко А. Г. Україна на зламі історичний епох (Державотворчий процес 1985-1999 рр.). К., 2000.
2. Базів В. А. Політичні партії в незалежній Україні: генеза і типологія. Львів, 1999.

3. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII-XXI ст. / За заг. ред. В. Брехуненка. НАН України. Ін-т укра. археографії та джерел-ва ім. М. С. Грушевського. К., 2016.
4. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Еволюція зовнішньої політики України (1991-2006 рр.). Укр. іст. журн. 2006. №4. С.32-51.
5. Головка В. В. Україна в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії (2014 р.). Укр. іст. журн. 2015. №3. С.176-193.
6. Гребенюк М., Грицк В., Щипанський В. Історична періодизація антитерористичної операції на сході України (14 квітня 2014 – 30 квітня 2018 рр.). Укр. іст. журн. 2020. №4. С. 176-191.
7. Давиденко І.В. Транспорт як необхідна складова розвитку туризму // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України” (м.Одеса, 10 квітня 2019 р.). Одеса: ОНЕУ, 2019. С. 203-206.
8. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (2004-2007) / Авт. кол.: С.В. Віднянський, О. М. Горенко, А. Ю. Мартинов (відп. ред.). НАН України. Інститут історії України. К., 2014.
9. Касьянов Г. Україна 1991-2007: нариси новітньої історії. К., 2008.
10. Колісник О. В. Особливості втілення українського менталітету у духовному процесі національної культури. К., 2000.
11. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Соціальна й політична трансформація в Україні. Львів, 2002.
12. Кульчицький С. В. Помаранчева революція. – К., 2005.
13. Кульчицький С. В. Суспільно-політичне й соціально-економічне становище України в 2010 – першій половині 2015 рр. Укр. іст. журн. 2015. №3. С.154-175.
14. Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі / Відп. ред.: В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К., 2015.
15. Литвин В. М. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки XX ст.). К., 2001.
16. Литвин О.В., Кирилюк І.М. Транспортні засоби в системі туристичної індустрії. Економічні горизонти. Умань, 2017.
17. Лотоцький С. Україна в світовому геополітичному просторі. Л., 2002.
18. Марко С. Хроника гибридной войны. К., 2016.
19. Національна інтеграція в політкультурному суспільстві: український досвід 1991-2000 років /І. Ф.Курас та ін. К., 2002.
20. Попович М. Національна культура і культура нації. К.: Знання, 1991.
21. Революція Гідності 2013-2014 рр. та агресія Росії проти України: навчально-методичний посібник / За заг. ред. П. Полянського. К., 2015.
22. Революція Гідності: на шляху до історії: Збірник наукових праць / Відп. ред.: І. Пошивайло, Л.Онишко. К., 2020.

23. Розмай Незалежної України. Художники Києва. Українське образотворче мистецтво 1991-2011 років. Живопис. Графіка. Скульптура / Авт.-упоряд. В. Андрієвська; вступ. ст. Л. Андрієвського. К., 2011.
24. Свідчення. Київ, 2013-2014 роки / За ред. Л. Фінберга, У. Головач. К., 2016.
25. Сергацкова Е., Чапай А., Максаков В. Война на три буквы. Между внутренним конфликтом и внешним вмешательством: хроника противостояния в репортажах и свидетельствах. Х., 2015.
26. Турченко Г., Турченко Ф. Проект «Новоросія»: 1764–2014. Ювілей на крові / Наук. ред. Ф. Г. Турченко. Запоріжжя, 2014.
27. Україна в процесах міжнародної інтеграції / В.Р.Сіденко, Ю.В. Павленко та ін. Х., 2003.
28. Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001). – К., 2001.
29. Українська культура в контексті світових глобалізаційних процесів / Голов. ред. Г. Скрипник; НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. К., 2005.
30. Этнография Крыма XIX–XXI вв. и современные этнокультурные процессы: Материалы и исследования. Симферополь, 2012.

ПИТАННЯ ТА ВПРАВИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ЗА ТЕМАМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

1.

1. Зробіть археологічну періодизацію стародавньої доби української історії з характеристикою кожного періоду.
2. Які ви знаєте форми господарювання первісних людей?
3. Які зміни у житті людей відбулися у період неоліту? Чому вчені називають їх неолітичною революцією?
4. Охарактеризуйте періоди розвитку первісного суспільства.
5. Що ви знаєте про Трипільську культуру на теренах України?
6. Які кочові народи населяли територію сучасної України в давнину? Розкажіть про них.
7. Що ви знаєте про грецькі міста-держави?

2.

1. За яких обставин утворилася держава Київська Русь?
2. Яка теорія походження Київської Русі здається вам більш аргументованою? Поясніть чому?
3. Які періоди виділяють у політичній історії Київської Русі?
4. Оцініть значення запровадження на Русі християнства.
5. Доведіть, що X-XI ст. стали періодом розквіту Київської держави.
6. Проаналізуйте реформи Володимира Великого та Ярослава Мудрого.
7. Визначте історичне значення Київської Русі.
8. За яких обставин утворилося Галицько-Волинське князівство?
9. Охарактеризуйте роль Данила Галицького в історії Галицько-Волинської держави.
10. Визначте історичне значення Галицько-Волинського князівства.
11. Коли вперше згадується назва «Україна», і яким є її походження?

3.

1. Заповніть таблицю «Основні етапи об'єднання Литви та Польщі»:

Етапи	Дата	Наслідки для України
I етап		
II етап		

2. Що собою являли братства?
3. Чому Запорозьку Січ називають козацькою республікою?
4. З якою метою і коли польський уряд вперше провів реєстрацію козаків?
5. Політика гетьмана П.Конашевича –Сагайдачного була поміркованою щодо польського уряду. Чи принесла вона користь українському народу?
6. Заповніть таблицю «Дві хвилі козацько-селянських повстань кін. XVI - поч. XVII ст.»:

Питання для відповідей	Перша хвиля повстань (кін. XVI ст.)	Друга хвиля повстань (20-30-ті рр. XVII ст.)
------------------------	-------------------------------------	--

1. Причини повстань		
2. Дати повстань		
3. Ватажки повстань		

7. Зробіть висновок про історичне значення козацько-селянських повстань кін. XVI - поч. XVII ст.

4.

1. Під владою яких держав були українські землі напередодні Національної революції 1648-1676 рр. (Швеції, Московської держави, Польщі, Туреччини, Угорщини)?

2. Поясніть, чому Кримське ханство стало союзником Б.Хмельницького у війні з Польщею?

3. Заповніть подану таблицю і зробіть порівняльний аналіз Білоцерківської та Зборівської угод.

Запитання для порівняння	Зборівська угода	Білоцерківська угода
Дата підписання		
Обставини підписання		
Територія залишена під владою гетьмана		
Кількість реєстрових козаків		

4. Чому період 60-80-х рр. XVII ст. увійшов в історію України як доба Руїни?

5. Які гетьмани періоду Руїни виступали з ідеєю турецької альтернативи союзу з Москвою. Чи була реальною, на Вашу думку, основа такого союзу?

6. Визначте причини поразки Української національно-визвольної революції.

7. Охарактеризуйте діяльність гетьмана І. Мазепи.

8. Розкрийте причини шведсько-українського союзу 1708 р.

9. Поясніть, які наслідки для України мав перехід І. Мазепи і частини козацтва на бік Карла XII?

10. Назвіть заходи Катерини II по остаточній ліквідації автономного устрою України.

11. Коли і в результаті яких подій відбулося приєднання території Кримського ханства до Російської імперії?

12. Яке значення для України і Росії мало приєднання Криму?

13. Порівняйте становище Правобережної і Лівобережної України у XVIII ст.

14. Чому царський уряд підтримав боротьбу польського короля з гайдамацьким рухом?

15. Поясніть, які події пов'язані з іменами: Максим Залізняк, Іван Гонта, Олекса Довбуш?

16. Заповніть таблицю «Три поділи Речі Посполитої»:

Поділи	Дата	Наслідки для України
I поділ		
II поділ		
III поділ		

5.

1. Порівняйте бачення ролі й місця України в документах Кирило-Мефодіївського братства та декабристів.

2. Які наслідки мала революція 1848-1849 рр. для Західної України?

3. Заповніть таблицю «Національно-визвольний рух в Україні в XIX ст»:

Регіон	Культурно-освітні, наукові, релігійні організації	Політичні організації, партії
Надніпрянська Україна		
Західна Україна		

4. Охарактеризуйте три напрямки національно-визвольного руху в Західній Україні у II пол. XIX ст.

5. Доведіть, що XIX ст. стало періодом національного відродження України.

6. Коли було скасовано кріпосне право в Австрійській та Російській імперіях?

7. Які особливості економічного розвитку Надніпрянської України у складі Російської імперії?

9. У чому проявилися здобутки національно-визвольного руху в Україні в революції 1905-1907 рр.?

10. Які обставини посилювали трагізм ситуації, в якій опинилися Україна в період Першої світової війни?

11. Заповніть таблицю «Розвиток науки в Україні у XIX-на поч. XX ст.»:

Галузь науки	Видатні вчені	Досягнення

12. Заповніть таблицю: «Українська художня культура кінця XVIII – початку XX ст.»:

Сфера художньої творчості	Видатні представники	Твори
Література		
Образотворче мистецтво		
Архітектура		
Театр		
Музика		

6.

1. Наведіть факти, які свідчать про розгортання національно-визвольного руху в березні-червні 1917 р.
2. Що ви знаєте про перший Всеукраїнський з'їзд Рад?
3. У чому історичне значення ІУ Універсалу Центральної Ради?
4. Що змусило Центральну Раду піти на переговори з країнами Четверного союзу?
5. У чому, на Вашу думку, проявилася слабкість Гетьманату?
6. Як Ви вважаєте, Варшавський договір – це оптимальний крок чи помилка С. Петлюри?
7. Розкрийте причини падіння ЗУНР?
8. У чому причини поразки Директорії?
9. Назвіть особливості культурного розвитку України за часів національно-демократичної революції.

7.

1. Проаналізуйте етапи і процес входження УСРР до складу Радянського Союзу.
2. Поміркуйте над запитанням і висловіть свою точку зору: чи була альтернатива утворенню СРСР? Чи могла УСРР існувати самостійно?
3. Заповніть таблицю «Українські землі в міжвоєнний період»:

Держави	Українські землі, які перебували в складі цих держав
1) СРСР	
2) Польща	
3) Чехословаччина	
4) Румунія	

4. Покажіть стрілками ознаки, характерні для політики «воєнного комунізму» і нової економічної політики.

«воєнний комунізм»	ознаки	неп
	а) продподаток	
	б) продрозкладка	
	в) багатоукладність економіки	
	г) концесії	
	д) загальна трудова повинність	
	є) регульований розподіл продуктів виробництва	
	ж) товарно-грошові відносини	

5. Назвіть 5-7 найважливіших новобудов промисловості України в роки перших п'ятирічок.

6. У чому полягала суть кризових явищ у сільськогосподарському виробництві, пов'язаних з насильницькою колективізацією?

7. Поміркуйте над запитанням і висловіть свою точку зору: якби разом з колгоспами існували фермерські господарства, чи зашкодило б це радянській економіці? А радянській владі?

8. Визначте причини утвердження сталінського тоталітарного режиму.

9. У правовому стовпчику наведіть приклади масових репресій 30-х рр.:

Основні напрямки репресій	Конкретні факти
1) Репресії проти селянства	
2) Боротьба з «підпільними націоналістичними організаціями»	
3) Репресії проти членів КП (б)У	
4) Гоніння проти українських вчених, письменників, діячів мистецтва	
5) Боротьба проти церкви	
6) Чистка військових кадрів	

10. Коли була проголошена незалежна Карпатська Україна.

11. Заповніть таблицю, вказавши геополітичні зміни в західноукраїнських землях на поч. Другої світової війни:

Дата	Західноукраїнські землі, приєднані до УРСР
1939 р.	
1940 р.	

12. Розкрийте сутність політики «радянзації».

13. Назвіть основні воєнні операції літньо-осінньої компанії 1941 р. на території України. Визначте їх загально стратегічне значення.

14. Назвіть основні підсумки та уроки Другої світової війни.

15. Коли і де було проголошено самостійну українську державу?

16. Надайте характеристику тактики ОУН-УПА в післявоєнний період.

17. Чому заходи щодо десталінізації суспільства не призвели до зміни політичної системи в УРСР?

18. Назвіть відомих вам діячів культури - «шестидесятників». Що було характерно для їх творчості?

19. Тезисно, використовуючи запропоновані запитання, дайте відповідь по темі «Український дисидентський рух».

20. У чому суть кризи радянського суспільства, що склалася у 1964-1985 рр.? Назвіть причини кризових явищ, що склалися у політичному та економічному житті України в сер. 1980-х рр.

21. Поняття «перебудова», що виникло у сер. 1980-х рр., з часом зазнало трансформації, набуло розпливчатості й невизначеності. Як би Ви визначили суть і зміст цього поняття?

22. Визначте основні напрямки політичних реформ М. Горбачова.

8.

1. Які обставини викликали прийняття Декларації про державний суверенітет України.

2. Обґрунтуйте історичне значення Акта проголошення незалежності України.

3. Розкрийте сутність поняття «державне будівництво» і коротко прокоментуйте його складові в Україні.

4. Що таке конституційний процес? Які його складові?

5. Висвітліть основні пріоритетні напрями зовнішньої політики України.

6. Заповніть таблицю «Культура України на сучасному етапі»:

Література	Музика і театр	Образотворче мистецтво

ЗМІСТ

Мета і завдання вивчення курсу, перелік знань і умінь, якими повинні оволодіти студенти після вивчення дисципліни.....	4
Опис навчальної дисципліни	6
Структура навчальної дисципліни «Історія України та української культури» за модульною системою.....	7
Компетентності та результати навчання.....	8
Перелік рекомендованої базової, узагальнюючої літератури, довідкові видання та інформаційні ресурси	9
Критерії оцінювання знань студентів з подальшим перекладом у державну оцінку	11
1. Стародавня доба української історії. Витоки української культури (<i>пит. 1-2 – Автушенко І.Б., пит. 3 – Волошенко В.О.</i>)	12
2. Передумови виникнення Давньоруської держави й основні етапи її історії. Галицько-Волинська Русь. Вплив християнства на розвиток української культури княжої доби (IX – перша половина XIV ст.) (<i>пит. 1-3 – Автушенко І.Б., пит. 4-5 – Волошенко В.О.</i>)	16
3. Литовсько-польська доба української історії (друга половина XIV – середина XVII ст.). Феномен українського козацтва. Запорізька Січ (<i>пит. 1-3 – Автушенко І.Б.</i>)	23
Тема 4. Українська національна революція 1648–1676 рр. Козацько-гетьманська держава. Українська культура доби середньовіччя та раннього модерну (друга половина XIV-XVIII ст.) (<i>пит. 1-3 – Автушенко І.Б., пит. 4-5 – Волошенко В.О.</i>)	27
5. Українські землі під владою Російської й Австрійської імперій. Національно-культурне відродження в Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. (<i>пит. 1-4 – Автушенко І.Б.</i>)	41
6. Державотворчі та соціокультурні процеси в Україні за часів національно-демократичної революції 1917–1921 рр. (<i>пит. 1-3 – Автушенко І.Б., пит. 4 – Волошенко В.О.</i>)	50
7. Українські землі у міжвоєнний період (1921–1939). Україна у Другій світовій війні (1939–1945) та в умовах системної кризи радянської системи (1945–1991). Тенденції соціокультурного розвитку радянської доби (<i>пит. 1-2, 4-5 – Автушенко І.Б., пит. 3, 6 – Волошенко В.О.</i>)	58
8. Проголошення і розбудова суверенної України. Український національний культурний простір (<i>пит. 1-3 – Автушенко І.Б., пит. 4 – Волошенко В.О.</i>)	80
Питання та вправи для самостійної роботи студентів за темами семінарських занять	91
Зміст	97